

Kjersti Nielsen

ETIKK OG GODT BEVARTE MENNESKELIGE LEVNINGER

**Etiske aspekter ved utstilling av og forskning på grønlandske
mumier og danske moselik**

Hovedfagsoppgave i arkeologi

Universitetet i Tromsø

Våren 2002

FORORD

Når jeg nå er ved veis ende er det mange som skal takkes for at denne oppgaven har blitt ferdig. Først og fremst Ericka Engelstad, min veileder som har vært inspirerende, kommet med mange fornuftige innspill og ledet meg tilbake på rett vei når iveren og vandrelysten har blitt for stor. Takk også til Bjørnar Olsen som i en hektisk innspurt leste oppgaven og kom med konstruktive kommentarer.

Bjarne Grønnow ved SILA, Niels Lynnerup ved Panum Institutet, Christian Fischer ved Silkeborg Museum, Flemming Kaul ved Nationalmuseet i København og Claus Andreasen ved Grønland Nationalmuseum & Arkiv skal alle ha en stor takk for deres positive tilbakemeldinger og for at de velvillig har stilt opp på intervjuer og svart på spørsmål per mail. Deres informasjon har vært uvurderlig for mitt arbeide.

Marianne Eldorhagen, Marthe Spangen og Kristine Sørgård har alle lest oppgava og kommentert både språk og innhold. Deres konstruktive kritikk har kommet godt med. Ellen Øyen og min mor har lest korrektur og forsøkt å luke bort de verste språklige feil og forvirringer. Geir Davidsen har sett gjennom litteraturlista. De feil og mangler som måtte være igjen står jeg helt og holdent ansvarlig for selv.

Ellers vil jeg takke studenter og ansatte ved Institutt for Arkeologi for flere år med godt innhold, både faglig og sosialt. Det har vært utfordrende og gøy.

Til slutt vil jeg takke alle de som tålmodig har støttet meg når motbakkene har vært lange og tunge, og mens selvpålagte tidsfrister har kommet og gått; venner (både nordpå og sørpå), familie og sist men ikke minst Anders – nå er jeg ferdig, nå kommer jeg hjem.

Kjersti Nielsen

Tromsø den 24. april 2002

INNHoldSFORTEGNELSE

Forord

Innholdsfortegnelse	i
----------------------------	----------

Figurliste	iv
-------------------	-----------

KAPITTEL 1: INNLEDNING

1.1. Tema og problemstilling	1
1.2. Avgrensninger og begrensninger	3
1.3. Oppgavens struktur	4

KAPITTEL 2: PRESENTASJON AV MATERIALE

2.1. Moselik	6
2.1.1. Datering og tolkning	8
2.1.2. Tollundmannen og Grauballemannen	10
2.1.3. Myrens bevarende egenskaper	11
2.2. Mumier	14
2.2.1. Mumiene fra Qilakitsoq	15

KAPITTEL 3: ETIKK

3.1. Hva er etikk?	19
3.2. Museums- og forskningsetikk	20
3.2.1. Etske retningslinjers betydning og begrunnelse. Hvorfor finnes de?	20
3.2.2. Fremvekst og utvikling	23
3.3. Hva inneholder retningslinjene?	25
3.3.1. Ansvar overfor publikum	26
3.3.2. Ansvar overfor kolleger og profesjonen	27
3.3.3. Ansvar overfor materialet	27
3.4. Retningslinjenes relevans for materialet	29
3.5. Oppsummering	32

KAPITTEL 4: UNDERSØKELSER OG METODER

4.1. Hvor er etikken? En kort gjennomgang av litteraturen rundt moselik og de grønlandske mumiene	34
4.2. Undersøkelser	36
4.2.1. Kontaktede personer og institusjoner	36
4.2.2. Intervjuer og utstillinger	38
<u>KAPITTEL 5: MOSELIK OG VISUALISERING</u>	40
5.1. Finnes det en uttalt etikkdebatt? Intervjuobjektene svar	40
5.2. Visualisering og etikk	42
5.2.1. De etiske retningslinjer og utstilling av moselik	43
5.2.2. Intervjuene	45
5.2.3. Forskerne og etikk - en kort oppsummering	50
5.3. To utstillinger: Silkeborg og Moesgård	52
5.3.1. Tollundmannen og Ellingpiken	52
5.3.2. Grauballemannen	55
5.4. Analyse	56
5.4.1. Går utstillingen på bekostning av bevaringen av moseliket?	57
5.4.2. Informasjon	59
5.4.3. Verdighet og kontekst	62
5.4.4. Gir ulik kontekst ulike etiske hensyn?	65
5.5. Oppsummering	69
<u>KAPITTEL 6: URBEFOLKNINGER OG ETIKK</u>	71
6.1. Omtale av urbefolkninger i de etiske retningslinjene	72
6.2. Etske hensyn og krav fremsatt i etiske retningslinjer	73
6.3. Urbefolkningenes kamp	75
6.3.1. Resultater og mulige problemer	77
6.3.2. Oppsummering	80
6.4. Levninger av urfolk og moselik: ulike etiske hensyn. Resultater fra intervjuene	81
6.4.1. Intervjuobjektene svar	81
6.4.2. Oppsummering	83
6.5. Eksempel: de grønlandske mumiene	84
6.5.1. Grønlandernes forhold til døden og døde kropper	84

6.5.2. Utstilling og visualisering av mumiene	85
6.5.3. Forskning på mumiene	90
6.6. Oppsummering	92
<u>KAPITTEL 7: FORSKNINGSETIKK</u>	93
7.1. Forskningsetikk i de etiske retningslinjene	93
7.2. Intervjuene	95
7.3. Endringer i metodebruken i løpet av de siste femti år	96
7.3.1. Forskning på Tollundmannen og Grauballemannen	96
7.3.2. Forskning på moselik og mumier i dag	98
7.4. Mulige årsaker til endring i metodebruken	102
<u>KAPITTEL 8: SAMMENFATNING OG AVSLUTTENDE KOMMENTARER</u>	105
<u>LITTERATURLISTE</u>	110
Personlig kommunikasjon	121
Forkortelser	122

FIGURLISTE

- Figur 1: Borremosekvinnen er eksempel på et moselik med hud og indre organer bevart (Glob 1965: 79)_____12
- Figur 2: Ascbroeken-mannen fra Bourtangermoor i Nederland er eksempel på moselik bestående kun av skjelettet (Sanden 1996: 79)_____13
- Figur 3: Moseliket fra Baronstown West i Irland er et eksempel på en kropp hvor bløtdeler er bevart noen steder, mens andre deler av kroppen kun består av skjelettrester (Delaney et al. 1999: 68)_____14
- Figur 4: Skisse over planlagt utstilling av sivile offerfunn ved Nationalmuseet i København. Huldremosekvinnen ligger mot nederste venstre hjørne. Tegning: F. Kaul_____49
- Figur 5: Huldremosekvinnen (Brothwell 1986: 99)_____50
- Figur 6: Tollundmannen i sitt monter ved Silkeborg Museum. Foto: K. Nielsen____52
- Figur 7: Ellingpiken i monter for hårfrisyrer. Den lille hvite lappen ved hennes hode inneholder all den informasjon som gis om henne som moselik. Foto: K. Nielsen_____53
- Figur 8: Ellingpikens spesielle hårfrisyre (Brothwell 1986: 35)_____54
- Figur 9: Grauballemannen i sitt monter ved Moesgård Forhistoriske Museum. Foto: K. Nielsen_____55
- Figur 10: Utstillingslokalet med Grauballemannen i forgrunnen og montrene som omhandler Illerupfunnet i bakgrunnen. Foto: K. Nielsen_____56

Figur 11: Grauballemannens hvite undersøkelsesunderlag står i kontrast til det omkringliggende moselignende underlaget. Foto: K. Nielsen _____ 64

Figur 12: Tollundmannen ligger alene i utstillingslokalet. Foto: K. Nielsen _____ 65

Figur 13: Det estetiske uttrykket Tollundmannen gir er behagelig og rolig. Foto: K. Nielsen _____ 66

Figur 14: Det estetiske og visuelle uttrykk Ellingpikens ansikt gir står i kontrast til Tollundmannens. Foto: K. Nielsen _____ 67

Figur 15: På grunn av tørking og innskrumpning har Grauballemannen fått et gapende sår tvers over halsen (Brothwell 1986: 31) _____ 68

KAPITTEL 1: INNLEDNING

"Everything done in museums and related institutions brings ethical consequences..." (Sola 1997: 172)

1.1. Tema og problemstillinger

Som sitatet ovenfor indikerer, omhandler denne oppgaven etikk. Dette fordi jeg anser etikk å være en sentral del av ethvert fagfelt, deriblant arkeologi. Etikk og etiske vurderinger er et nødvendig verktøy når det skal avgjøres hvilke handlinger som er gode og riktige, både innad i en profesjon, men også utad overfor et publikum eller andre berørte parter. Derfor er det viktig, både for et fag som helhet og for den enkelte forsker, å være bevisst og diskutere eventuelle etiske problemstillinger. Etikk er et stort felt som kan gripes an på forskjellige nivåer. Det nivået jeg har valgt å konsentrere meg om i denne oppgaven er praktisk rettet og normativt. Det vil si at jeg velger ikke å komme inn på den filosofiske og metaetiske delen av etikken. Årsaken er ikke at jeg anser den ene form for etikk å være bedre enn den andre. Jeg finner det imidlertid mest hensiktsmessig å prioritere en praktisk rettet form for etikk da det er denne som i hovedsak kommer til uttrykk gjennom handlinger.

Hovedfagsoppgavens tema har kommet til på grunnlag av en oppfatning, vokst frem gjennom flere år som arkeologistudent, av at etikk i liten utstrekning har vært et debattert emne med en klart definert plass innen arkeologifaget. Samtidig har jeg gjennom arbeidet med denne oppgaven innsett at etikk og etisk debatt faktisk *er* et eksisterende felt innen arkeologien. Både internasjonalt og nasjonalt blir etiske problemstillinger i stadig større grad tatt opp og diskutert (se blant annet Iregren og Werbart 1994 ; Layton 1989 ; Schanche 2000: 14-17 ; Tønseth 1998 ; Vitelli 1996 ; Østigård 2000). Likevel burde det være mulig å si at etikk på langt nær er det feltet som tilegnes størst plass i faglitteraturen eller at det er den etiske debatt som er mest synlig og uttalt i faget. I undervisning og i pensumlitteraturen har den også en liten plass. På grunnlag av dette har det over årenes løp vokst frem et ønske om å undersøke nærmere hvilken rolle etikk spiller i arkeologien. Det er viktig å presisere at oppgaven som foreligger på ingen måte er ment som et angrep på faget, institusjoner eller enkeltpersoner for mangel på etisk debatt, eller at jeg ønsker å

hevde at etikk og etiske vurderinger ikke finnes innen dette miljøet. Den er heller ment som et forsøk på å sette fokus på et aspekt ved arkeologi som, etter min oppfatning, er meget viktig og som det ikke fokuseres på i stor utstrekning.

Etikk er et stort felt med mange mulige problemstillinger, og det ligger mange latent innenfor arkeologien. Dette er et variert og uensartet fag, både i henseende til praksis og det arkeologiske kildematerialet. I prinsipp vil det være mulig å se alt ut fra et etisk perspektiv. En nærmere tematisk avgrensning er imidlertid nødvendig. Det jeg har valgt å fokusere på i denne avhandlingen er etikk i forhold til utstilling av og forskning på moselik og mumier. Årsaken til dette valget er at dette er levninger av fortidens mennesker, ikke materielle spor etter deres virksomhet. Siden dette er menneskelige levninger, og godt bevarte sådanne, vil disse vekke mer emosjoner i forhold til annet ikke-menneskelig materiale, både innad i faget og utad blant publikum. Godt bevarte kropper som moselikene er en kilde til fascinasjon, både for meg og sannsynligvis for andre, i det de på samme tid fremstår som avskrekkende og vakre. Moselikene og mumiene visker ut grensene mellom natur og kultur og mellom nåtid og fortid. De er resultat av naturlige prosesser som kan være vanskelige å forstå, på samme tid synliggjør og personifiserer de fortiden på en helt annen måte enn “vanlig” – det vil si ikke-menneskelig – arkeologisk materiale gjør. Gjennom disse kroppene møter vi fortidens mennesker direkte. Dette gjør disse kroppene til gode utstillingsobjekter, og i møte med dem vil en kunne føle både ærefrykt og samhørighet (Heaney 1999: 5). Deres visuelle kvaliteter gjør at de virker menneskelige og nære, noe som vil vekke følelser og reaksjoner hos mennesker. Mitt utgangspunkt for denne oppgaven er ikke at det er å priorisk galt eller etisk uriktig å stille ut eller forske på slike kropper. Jeg anser det imidlertid å være meget viktig å vurdere etiske implikasjoner ved utstilling av og forskning på menneskelige levninger. Denne bakgrunn har resultert i følgende hovedproblemstilling:

- ♦ Blir det tatt etiske valg eller hensyn i forbindelse med forskning på og/eller utstilling av mumier og moselik? Dersom svaret er bekreftende, hvilke er i såfall disse valg og hensyn, og hva ligger til grunn for dem?

I tillegg til denne problemstillingen ønsker jeg også å se nærmere på og forsøke å gi svar på følgende underliggende problemstillinger:

- ♦ Gjennom etiske retningslinjer, både for arkeologer og museer, blir det fremsatt etiske krav og hensyn som må følges. Hvilke etiske prinsipper inneholder disse retningslinjene?
- ♦ Hvilken plass har menneskelige levninger i de etiske retningslinjer for arkeologiske selskap/organisasjoner og museer?
- ♦ Vil menneskelige levninger som stammer fra en urbefolkningsgruppe fordre andre etiske hensyn enn levninger som ikke stammer fra en slik gruppe?

1.2. Avgrensninger og begrensninger

Jeg har valgt å begrense oppgaven til å omfatte kun mumier og moselik. Med dette er skjelettmateriale som ikke kommer fra myrer definert bort (noen av moselikene som blir funnet er i form av skjeletter. For en nærmere forklaring på dette, se kapittel 2.1.3.). Årsaken er at jeg anser både mumier og moselik å være annerledes enn skjelettmateriale, på grunn av både deres visuelle og materielle kvaliteter. Moselikene er en funngruppe som er representert i omtrent hele vestre Europa. Jeg har imidlertid valgt å konsentrere meg om noen av de danske moselikene, og henviser til andre moselik der det er relevant. Årsaken til dette er tilgjengelighet både i form av litteratur og museumsutstillinger. De danske moselik er noen av Europas best kjente og er følgelig godt representert i litteraturen. Rent praktisk og økonomisk har også nærheten til Danmark vært viktig. De mumier jeg vil bruke som eksempel i oppgaven er åtte mumier som i 1972 ble funnet på vestkysten av Grønland. Disse er naturlig mumifiserte og skiller seg i så måte fra egyptiske mumier. De egyptiske er på sin side intensjonelt mumifiserte med bakgrunn i religion og tro (Quirke og Spencer 1992: 86). Det er en vesensforskjell mellom de naturlige grønlandske mumiene og de intensjonelle egyptiske mumier. De religiøse intensjoner iboende i mumifiseringen av døde egyptere og vår kunnskap om dette anser jeg å være aspekter som åpner for andre etiske problemstillinger som det ikke vil være

hensiktsmessig å ta opp her. Derfor har jeg valgt å ikke inkludere intensjonelt mumifiserte kroppar i denne oppgaven. En annen grunn til å inkludere de grønlandske mumiene er at de er levninger etter en urbefolkning som fortsatt eksisterer i dag. Å se disse i sammenheng med de danske moselik vil forhåpentligvis gi mulighet til å undersøke og svare på den sistnevnte underliggende problemstillingen.

Som følge av lang avstand og økonomiske faktorer har det ikke latt seg gjøre å besøke Grønland Nasjonalmuseum & Arkiv i Nuuk/Godthaab der mumiene ligger utstilt. All informasjon om disse er derfor innhentet enten via litteratur eller personlig kommunikasjon med personer som har hatt eller har befatning med utstillingen. Dessuten har jeg valgt ikke å bruke bilder av mumiene i oppgaven. Jeg har fortløpende gjennom arbeidet med denne oppgaven måttet vurdere mine egne etiske holdninger og grenser. Som følge av dette har jeg valgt å vise hensyn til det faktum at mange av dagens grønlandere har et ganske anstrengt forhold til døde mennesker og ikke ønsker å se slike (se kapittel 6.5.1.), og at nasjonalmuseet på Grønland på grunn av dette ønsker å ha kontroll over hvilke bilder som trykkes av mumiene. Moselikene har jeg imidlertid valgt å trykke bilder av der det er hensiktsmessig.

1.3. Oppgavens struktur

Oppgaven kan deles inn i to hoveddeler. Første del består av kapitlene 2, 3 og 4, hvorav 2 og 3 hver på sin måte er en presentasjon av materialet i oppgaven. I **kapittel 2** blir det fysiske materialet, moselikene og mumiene, presentert. Her vil det gis en kort oversikt over den rolle moselikene har spilt i arkeologien fra det første rapporterte funnet i 1450 opp til i dag. De naturlige prosesser som må være tilstede for at en kropp skal bevares i en myr vil også bli beskrevet. Deretter vil de grønlandske mumiene presenteres. Dette gjøres både ved å fortelle hvordan de ble funnet, sette dem inn i en kulturhistorisk kontekst og beskrive den tilknytning de har til dagens grønlandere. **Kapittel 3** omhandler i sin helhet etikk. Her vil jeg gi en definisjon på etikk og differensiere mellom den filosofiske metaetikk og en normativ etikk. Videre vil jeg argumentere for hvorfor jeg i denne

oppgaven har valgt å se bort fra den filosofiske delen og konsentrere meg om den praktisk rettede normative etikken. Denne praktiske etikken kommer til uttrykk gjennom de krav og hensyn som fremsettes gjennom etiske retningslinjer. Sist i kapitlet vil jeg ta for meg de etiske retningslinjer for arkeologiske selskap/organisasjoner og museer og beskrive deres fremvekst, utvikling og innhold. Deretter vil jeg vurdere hvilken relevans disse vil kunne ha for mitt materiale og mine problemstillinger. De etiske retningslinjene gir ikke et tilstrekkelig grunnlag for å gi svar på mine problemstillinger, og følgelig har det vært nødvendig for arbeidet med denne oppgaven å foreta egne undersøkelser. **Kapittel 4** vil være en beskrivelse av disse undersøkelsene, som har hatt form som museumsbesøk og intervjuer med personer som i sitt arbeide har eller har hatt befatning enten med utstilling av eller forskning på mumier eller moselik. I dette kapitlet vil jeg også presentere de personer jeg har kontaktet og intervjuet, samt gi en beskrivelse av undersøkelsenes forløp og de eventuelle problemer disse har brakt med seg.

I oppgavens andre del vil jeg gå direkte inn på de problemstillinger som er skissert i kapittel 1.1. **Kapittel 5** vil i sin helhet omhandle utstilling av moselik. Her vil jeg med utgangspunkt i de etiske hensyn og krav som fremsettes i retningslinjene og av intervjuobjektene analysere utstillingene av moselikene Tollundmannen, Grauballemannen og Ellingpiken. Dette for å vurdere i hvilken grad disse kan sies å overholde de krav som fremsettes. I **Kapittel 6** vil jeg se nærmere på hvilken rolle etikk spiller når de menneskelige levningene stammer fra en urbefolkning, og hvilke etiske hensyn som anses å være sentrale i en slik situasjon. Her vil de grønlandske mumiene og den behandling disse har fått, både forsknings- og utstillingsmessig sett, brukes som eksempel. I **kapittel 7** vil jeg gjennom eksempler fra 1950-tallet og 1980-tallet vise hvordan den fysiske forskning som foretas på godt bevarte menneskelige kropper er metodisk forandret i løpet av de siste årtier. Deretter vil jeg forsøke å fremsette noen mulige forklaringsmodeller på denne forandringen og vurdere hvorvidt disse kan ses i sammenheng med etikk og etisk bevissthet. I **kapittel 8** vil jeg gi en sammenfatning av de resultater jeg mener å ha kommet frem til i oppgaven, og på grunnlag av dette forsøke å gi svar på mine problemstillinger.

KAPITTEL 2: PRESENTASJON AV MATERIALE

2.1. Moselik

Ordet moselik er hentet fra dansk terminologi. Her betyr ordet mose myr, og ikke mose slik det forstås i det norske språket. En norsk betegnelse på moselik kan være myrlik, men jeg har imidlertid valgt å benytte den danske terminologien. Et moselik er en kropp, eller deler av en kropp, som gjennom å ha ligget i myrvann over lang tid er godt bevart. For at kroppen skal ha mulighet til å bevares i myren må visse kriterier oppfylles. Disse vil beskrives nærmere i kapittel 2.3.1. Funngruppen er uensartet, både i henhold til datering og hvorfor individene endte opp i myren. Disse aspektene vil tas opp senere i kapittelet. De menneskelige levningene som blir funnet i myrer kan deles inn i to kategorier. Den første er den type som er best kjent og utvilsomt den som i første rekke er det som blir forbundet med moselik. Dette er kropper der hud, hår og indre organer er bevart og mer eller mindre intakt. Wijnand van der Sanden kaller denne typen moselik "*Bog Bodies Proper*" (Sanden 1996: 16). Den andre kategorien blir sjeldent betraktet som moselik, men er det like fullt. Den består av kropper der bare skjelettet er bevart. Årsaker til denne forskjellen i bevaringsgrad vil bli behandlet senere.

Som funngruppe er moselikene en stor gruppe som strekker seg over store deler av Europa. Det er imidlertid de nordvestre delene av Vest-Europa, nemlig Danmark, Tyskland, Nederland og de britiske øyer som har flest funn av moselik. Forekomsten av moselik avtar jo lengre sør i Europa man kommer. I Italia og Tyrkia er det kun funnet noen få. I Norge er det gjort ti funn av moselik. Alle disse er imidlertid skjelettfunn og ikke såkalte "*Bog Bodies Proper*" (Sanden 1996: 71). Den tyske arkeologen Alfred Dieck forsøkte gjennom mange år å lage en fullstendig oversikt over alle moselik som er funnet i Europa, både skjelettmaterialet og kropper med bløtdeler bevart. I 1965 presenterte han en liste over 692 funn som var gjort mellom 1450 og 1960 (Dieck 1965: 49-127). Han videreførte sitt arbeide og innen 1986 hadde antallet økt til mer enn 1850 (Sanden 1995: 148). Sanden (1996: 54) stiller imidlertid spørsmålsteget ved hvorvidt Diecks tall kan være reelle. Han var først og fremst interessert i rapportene av moselikfunn, men undersøkte ikke selv noen konkrete moselik. Sanden fremholder at Diecks undersøkelser svekkes av en ukritisk

holdning til sine kilder. Dieck antok at informasjonen han mottok om rapporterte moselik var sann uten å undersøke verken kilden eller det påståtte moseliket nærmere. I flere tilfeller unnlot han i tillegg å undersøke rapporten. Sannsynligvis var en stor del av de historier Dieck satte sin lit til ikke sanne. Dette er imidlertid vanskelig å etterprøve i dag, siden flesteparten av hans kilder og informanter for lengst er borte.

Den første nedtegnelsen av et likfunn i en myr stammer fra 1450 og er fra en kirkebok i Bonstorf i Tyskland. Det fortelles her at liket var forsvunnet dagen etter det ble oppdaget og det ble aldri sett igjen (Dieck 1965: 12). Mot slutten av 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet finnes det flere rapporter om funn av moselik, men disse er sjelden detaljerte og konkrete. De forteller lite om kroppens bevaringsgrad og funnkontekst. På denne tiden vakte funn av moselik ofte skrekk, og sterk overtro var knyttet til dem. En vanlig oppfatning var at det var djevelen selv som dukket opp av myren, eller at det var onde ånder og alver som brakte med seg beskjeder fra underverdenen opp til menneskene. Ofte ble moseliket forlatt der det ble funnet, eller det ble gravet opp og flyttet til en kirkegård for å få en kristen begravelse og evig hvile (Glob 1965: 52). Fra middelalderen og langt opp på 1800-tallet ble pulveriserte mumier ansett å ha helbredende egenskaper og ble brukt både innvortes og utvortes. Det originale pulveret som var laget av egyptiske mumier var svært ettertraktet og dermed meget dyrt. Ytterst få hadde råd til dette pulveret og billigere erstatninger ble laget. Til dette ble både dyr og mennesker brukt, deriblant også en rekke moselik. Det eksisterer kilder fra Nederland og Tyskland som forteller at moselik ble solgt til apotekere som i sin tur malte dem opp og solgte dem videre som medisin (Sanden 1996: 43). Flesteparten av de aller tidligste funn av moselik har altså, av ulike årsaker, gått tapt for ettertiden. Med dem har også den informasjonen de eventuelt kunne gi forsvunnet.

Fra slutten av 1800-tallet ble undersøkelserne av moselikene mer systematiske. Deres høye alder og arkeologiske verdi var nå blitt kjent (Fischer 1999: 93). På dette tidspunktet var det hovedsakelig i Tyskland og Nederland at dette arbeidet ble foretatt, men noen undersøkelser ble også gjort i Danmark og på de britiske øyer. Danmark kom for fullt inn i forskningen av moselik rundt midten av 1900-tallet. Dette var forårsaket av et enormt oppsving i kutting av torv, en følge av mangel på brensel under og etter andre verdenskrig. Dette førte til en sterk økning av funn av oldsaker i myrene. I tillegg økte hyppigheten av moselikfunn. I løpet av årene mellom 1946 og 1952 ble det funnet seks moselik. Blant

disse finner vi tre av de best kjente moselikene i Danmark; Huldremosekvinnen, Tollundmannen og Grauballemannen (Glob 1965: 70 ; Sanden 1995: 148). Etter hvert som hyppigheten i torvkuttingen avtok ble det også funnet færre moselik. I dag hører slike funn til sjeldenhetene.

2.1.1. Datering og tolkning

Moselikenes kronologi spenner over lang tid. Det er gjort funn av kropper fra mer eller mindre hele perioden mellom siste istid frem til moderne tider. Et moselik fra Danmark er datert til omtrent 8000 f.Kr., mens det også er funnet kropper som har havnet i myren på 1800- og 1900-tallet (Ebbesen 1986: 16 ; Turner 1995: 205-220). De moselikene som blir vektlagt sterkest i litteraturen, og som derfor best kjente, er imidlertid datert til tidsrommet mellom 100 år før og 500 år etter Kristus (Glob 1965).

Det finnes en rekke forskjellige tolkninger av moselikene, og hvordan og hvorfor de har havnet i myrene. Noen få tilfeller kan tyde på at den avdøde er utsatt for en ulykke. Kropper som blir funnet stående loddrett i myren ikledd hverdagsklær blir tolket som drukningsulykker (Spindler 1996: 203). Selvmord er også fremsatt som en mulig forklaring (Ebbesen 1986: 18). I de aller fleste tilfeller er det imidlertid sannsynlig at den avdøde har havnet i myren som følge av andres handlinger. Mange av moselikene bærer tydelige preg av andre menneskers inngripen. Halshugde kropper, individer med barberte hoder, bind for øynene, eller armer og ben fastbundet på ryggen, i tillegg til kropper som enten er pakket inn i skinn eller tekstiler, og kropper som er “festet” til undergrunnen med grener, er sterke indisier som peker i retning av at den avdøde ble plassert i myren av andre. *Hvorfor* blir da det aktuelle spørsmålet.

Tradisjonelt sett har det innen moselikforskningen i Europa vært to leire med ulike tolkninger, hvorav den ene har befunnet seg i Tyskland og den andre i Danmark. I Tyskland er det hovedsaklig to tolkninger som siden 1800-tallet har gjort seg gjeldende. Den ene går ut på at moselik er levninger etter mennesker som har havnet i myren som straff for sine (u)gjerninger. Den tyske forskeren F. Arends fremsatte denne teorien allerede i 1820-årene (Sanden 1996: 166). Han satte moselik som var dekket med stokker, grener og risverk i sammenheng med den latinske forfatteren Cornelius Tacitus' beretning

om germanerne, “Germania”, som ble skrevet 98 e.Kr. I et avsnitt om germanernes rettsvesen forteller Tacitus at “*reddharar, blautingar og skamløysor søkkjer dei ned i dikemyrar og kastar riskjerve yver*” (Tacitus 1928: 22). I motsetning blir lovbrudd som svik og overløperi straffet med henging. Tanken bak disse skikkene var at straffen for lovbrudd skulle frem i dagen, mens straffen for “skamverk”, det vil si homofili, utroskap, ekteskapsbrudd og feighet, og den straffede skulle gjemmes bort. Etter Arends første kobling mellom Tacitus og moselikene er det blitt en vanlig tolkning å se moselik som individer som har mottatt straff for sitt “skamverk”. (Ebbesen 1986: 10 ; Glob 1965: 128).

Den andre tolkningen som har stått sterkt i Tyskland er den såkalte “Wiedergänger” (gjenganger) tolkningen. Denne går ut på at moselikene er individer som ble lagt i myren fordi deres slektninger fryktet at de ikke ville finne ro i en vanlig grav. For å hindre at den avdøde skulle gå igjen ble den gjort “ufarlig” ved å kle av den døde og/eller klippe av håret, skade kroppen og legge den i myren. Dette var ikke en del av en straff eller et ritual, men det var ment å skulle motvirke gjengangere og holde ondskap på avstand (Sanden 1996: 165).

I Danmark har teorien om at moselikene er ofre til guddommer stått sterkt. Peter Vilhelm Glob, som anses for å være den arkeologen i Danmark som har viet moselikene størst oppmerksomhet, legger i sin bok “Mosefolket” fra 1965 stor vekt på denne teorien. Han ser moselikene i sammenheng med de mange andre funn av offergjenstander som er gjort i myrer. Det antas at myrer, innsjøer og våtmarksområder var hellige steder i jernalderen, og at de ble brukt til å nedlegge offergaver (Jørgensen et al. 1999: 121). Offerfunn fra myrer er en mangfoldig funnkategori og blir delt inn i krigsbytteoffer og sivile offer. Krigsbytteoffer blir tolket som ofring av krigsbytter gjort av seierherrer som takk for seieren. Disse består ofte av store deponier av våpen, båter og hesteutstyr (Hårdh 1993: 106 ; Ørsnes og Ilkjær 1993: 215). De sivile ofrene inkluderer blant annet smykker, kar av både keramikk og edelt metall, vogner, dyrebein etter ofringer, trefigurer og importgjenstander (Glob 1965: 142-161). Noen kategorier av de sivile offerfunnene, antropomorfe tre- og metallfigurer og halsringer, ser Glob som indikasjon på at det i yngre bronsealder og i jernalderen ble dyrket en kvinnelig fruktbarhetsgudinne. Han setter moselikene i forbindelse med denne gudedyrkelsen. Også Glob finner støtte for sin teori i Tacitus’ beretning. Her blir det beskrevet en rituell kulthandling til ære for gudinnen

Nerthus, eller Moder Jord. Denne går i korthet ut på at fruktbarhetsgudinnen blir fraktet i vogn ut på en hellig sjø, der tjenere vasker henne og vognen før de selv blir ofret og forsvinner i sjøen (Tacitus 1928: 48). Glob fremholder at dette ikke bare fant sted i sjøer, men også ved hellige lunder og myrer i hele Danmark og at de moselik som er funnet med skåret hals, bind for øynene eller tau rundt halsen må være ofre etter en slik handling. Det er med andre ord et menneske som er ofret til Moder Jord for å sikre resten av folket lykke og fruktbarhet i året som kommer (Glob 1965: 131-164). Ytterligere en offertteori som er fremsatt er at moselikene er ofre til guden Odin (Munksgaard 1984: 121). En annen dansk arkeolog som også har sett moselikene fra jernalderen som offer til guddommer, er Christian Fischer. Han skriver imidlertid at ofringene ikke ble gjort til Moder Jord. Han fremholder at moselikene kan ses som takkeoffer til den eller de guder som er tilknyttet myrområdene. Graving etter torv og myrmalm kunne sjenere gudene, og for å blidgjøre dem ble et menneske ofret som takk og unnskyldning (Fischer 1979: 40-41 ; 1999: 97).

2.1.2. Tollundmannen og Grauballemannen

De to moselikene jeg har valgt å bruke som hovedeksempler i oppgaven er Tollundmannen og Grauballemannen. Begrunnelsen for dette valget er at disse moselikene er Danmarks to best kjente moselik. De vies begge stor plass i både dansk og internasjonal litteratur som omhandler moselik. Dessuten er både Tollundmannen og Grauballemannen utstilte, noe som gir et godt grunnlag for analyse og sammenligning senere i oppgaven (se kapittel 5). I tillegg vil jeg der det er nødvendig og hensiktsmessig omtale andre moselik, noen i større utstrekning enn andre. Dette gjelder i første rekke de to danske moselikene Ellingpiken og Huldremosekvinnen, samt Lindow-mannen, funnet i England.

Moselikene ble funnet i 1950 (Tollundmannen) og 1952 (Grauballemannen) under torvkutting i Midt-Jylland. Funnstedene lå kun få kilometer fra hverandre. Tollundmannen ble funnet naken med en spiss skinnlue på hodet. Denne var bundet under haken hans. Rundt halsen lå et rep stramt knyttet og han hadde et belte av skinn knyttet rundt livet. Bortsett fra de skadene oppholdet i myren har gitt kroppen, hadde Tollundmannen ingen fysiske skader, og det har derfor blitt antatt at han var tatt av dage ved henging. Grauballemannen derimot, var påført betydelige skader før han ble lagt ned i myren. Et dypt kutt på forsiden av halsen, fra øre til øre, har trolig forårsaket hans død. Dessuten er

han slått i hodet og kraftig over venstre skinnlegg så denne har brukket. Også Grauballe mannen ble funnet naken (Glob 1965: 13-37). Begge moselikene er datert til eldre jernalder, Tollundmannen omtrent 220 f.Kr. mens Grauballe mannen dateres noe senere, omtrent 55 f.Kr. (Sanden 1996: 77).

2.1.3. Myrens bevarende egenskaper

Nedbrytingsprosessen av en kropp tar til med en gang all sirkulasjon av blod og oksygen opphører. Dersom kroppen blir plassert i godt drenert jord, vil det ta omtrent ti år før prosessen er fullført og en voksen kropp er blitt til et skjelett (Hansen et al. 1991: 49). I visse tilfeller og under spesielle forhold, kan imidlertid denne nedbrytingsprosessen stanses. Noen myrer innehar egenskaper som fører til at organisk materiale som befinner seg i dem verken brytes ned eller ødelegges. Myrer kan grovt deles inn i tre ulike kategorier; høymyrer som er sure, lavmyrer som er kalkholdige, og en overgangsform mellom disse (Fischer 1979: 8). Det er det våte, kalkfattige og sure miljøet i høymyrene som gjør at kroppene som ligger i disse over lengre tid blir godt bevarte. Disse myrene har en artsfattig flora og består hovedsakelig av mosetyper Sphagnum. Denne mosetyper består av blader hvor kun en liten del kan utføre fotosyntese. Resten av planten er døde celler med en spesielt god evne til å suge opp vann. På grunn av dette er slike myrer alltid våte. I myrer der Sphagnum er hovedbestanddelen, finnes Sphagnan, et polysakkarid som er et langt molekyl av monosakkarider, eller hydrokarbon. Sphagnan er ustabil og reagerer med stoffer som ammoniakk og aminosyrer (Painter 1995: 91). Dette resulterer i humussyrer og dermed et surt miljø som hindrer det organiske materialet i å råtne. Humussyrene garver den døde hud slik at den blir mørk brun og har en tekstur som mykt, semsket lær. Sphagnan bidrar også med en annen faktor til bevaringen av menneskekropper i myrvann; den reagerer med fordøyelsesenzymer fra forråtnelsesbakterier som finnes i høyere sjikt i myren. Disse mister da sin effektivitet og evne til å bryte ned kroppen lengre nede i myrslagene. Myren må også være oksygenfattig, slik at åtselsbakteriene som er aerobe ikke kan bryte ned kroppen (Andersen og Geertinger 1984: 117 ; Painter 1995: 91-95). Uten det sure miljøet i myren ville ikke kroppene bli bevart. Imidlertid er det ikke bare den kjemiske sammensetningen av myrvannet som bidrar til bevaringen. Kroppen må legges ned i myren umiddelbart etter at døden inntreffer og den må fullstendig dekket av myrvannet. Videre må temperaturen i myrvannet være

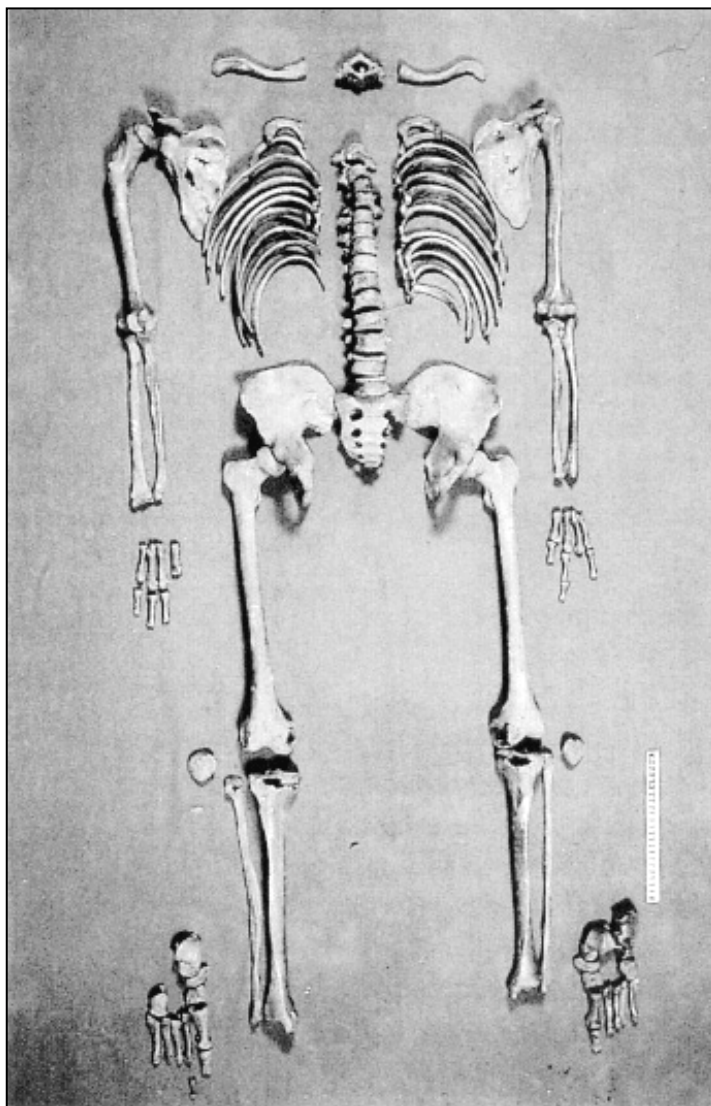

Figur 1: Borremosekvinnen er eksempel på et moselik med hud og indre organer bevart (Glob 1965: 79).

lavt. Dersom temperaturen er høy, vil nedbrytingsprosessen gå raskt. Mange av de bakteriene som virker nedbrytende på celler og vev blir ineffektive ved 4 °C og lavere (Hansen et al. 1991: 49). Derfor er det mest trolig at de moselikene som blir funnet ble plassert i myren mens temperaturen både i luften og i myrvannet har vært lav. Andre faktorer som kan bidra til høy temperatur og økt grad av nedbrytning er den mengde kroppsfett den avdøde har. Et tykt fettlag vil gi isolasjon og holde lenger på den naturlige kroppsvarmen. Dette vil gi gode vekstforhold for åtselsbakterier som finnes naturlig i kroppen. Hvorvidt den døde er påkledd eller ikke vil også påvirke temperaturen (Hansen et al. 1991: 51).

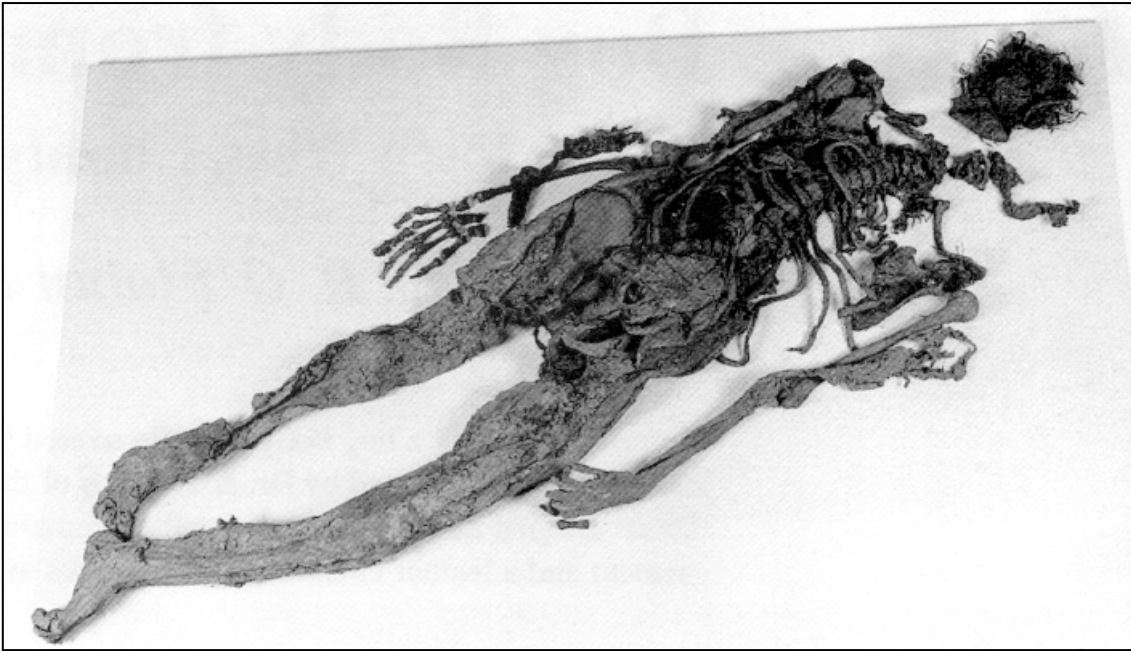
De kroppene som er best bevart har ofte både hud, hår og negler intakte. Selv om det ytre hudlaget, epidermis vanligvis er borte, kan likevel detaljer i huden som porer, fingeravtrykk og små, fine rynker være synlige. Et karakteristisk trekk ved noen moselik er at skjelettet er blitt mykt og i visse tilfeller kan det være helt borte så bare huden og de indre organene er igjen. Dette skjer dersom kalkinnholdet i myren er lavt. Beinsubstansen

brytes da ned, dekalsifiseres og kan forsvinne helt (Ebbesen 1986:22). Grunnen til at noen moselik er godt bevarte og intakte med både indre organer og skjelett, mens andre enten mangler skjelett eller all hud og alle bløtdeler, er myrenes ulike kjemiske sammensetninger. Dette vil gi variasjoner i hvordan kroppene blir bevart, og hvilke i komponenter som nedbrytes (se figur 1 og 2). Danmarks myrer er et eksempel på dette; de moselik som blir funnet på sentrale Jylland har bløtdeler og innvoller intakte, mens på Fyn og Sjælland blir kroppene oftest funnet som skjeletter, uten hud og indre deler bevart

Figur 2: Ascbroeken-mannen fra Bourtangermoor i Nederland er eksempel på moselik bestående kun av skjelettet (Sanden 1996: 79).

(Turner og Briggs 1986: 152). Dersom myren er en lavmyr og inneholder oksygen og kalk kan det dannes adipocere, eller likvoks, på kroppen. Dette er en prosess der underhuds fett gjennom hydrolyse blir omdannet til et voksliknende, hvitt stoff. Det er de deler av kroppen der fettprosenten er relativt høy som lettest omdannes til likvoks. Lår og bryst er spesielt utsatt (Polson 1965: 18). Den kjemiske sammensetningen kan også variere på et meget lokalt plan, innen den enkelte myr. De to kroppene som i 1952 ble funnet i Domlandsmoor i Windeby, Schleswig-Holstein, er eksempel på dette. Levningene etter en jente ble funnet fem meter fra levningene av en mann. Pikens kropp var godt bevart med både bløtdeler og skjelett intakt. Mannens skjelett derimot, var borte så kun huden var

Figur 3: Moseliket fra Baronstown West i Irland er et eksempel på en kropp hvor bløtdeler er bevart noen steder, mens andre deler av kroppen kun består av skjelettrestre (Delaney et al. 1999: 68).

tilbake. Dersom den kjemiske sammensetningen i en myr er sterkt varierende, kan også bevaringsgraden på forskjellige deler av én og samme kropp påvirkes (se figur 3). Tollundmannens kropp viser dette tydelig. Hans hode og føtter er usedvanlig godt bevart, mens resten av kroppen er i betraktelig dårligere stand. Av armene var nesten bare skjelettet igjen da kroppen ble funnet (Sanden 1996: 16). Dette kan også være grunnen til at man i visse tilfeller kun finner enkeltstående kroppsdelar, som hender og føtter.

2.2. Mumier

Mumier kan deles inn i to kategorier hvor den ene består av kropper som er intensjonelt og kunstig mumifisert, mens den andre er kropper som gjennom naturlige prosesser er bevart. De egyptiske mumier er eksempel på den første kategorien. Som tidligere nevnt tok egypterne i bruk omfattende og tidkrevende balsameringsmetoder for å bevare sine døde og deres kropper, både mennesker og dyr, i tråd med deres religion og tro på sjelens evige liv (Spindler 1996: 346 ; Quirke og Spencer 1992: 86-89). Det er imidlertid de naturlige

forhold og prosesser som kreves for at en kropp skal mumifiseres som er relevante i denne sammenheng.

En mumifisert kropp er dehydrert. Dette gir en inntørket kropp der huden har krympet noe inn og er tørr, hard og pergamentliknende. For at dette skal skje, må kroppen befinne seg i tørre omgivelser. Luftfuktigheten må være lav og det må ikke være tilførsel av vann til kroppen. Akkurat som noen nedbrytende bakterier ikke er virksomme dersom de er i vått miljø, finnes det også bakterier som ikke virker i tørre omgivelser. Videre er temperatur en viktig faktor. Som tidligere nevnt stopper nedbrytningsprosessen opp ved 4 °C, men også meget varme temperaturer kan virke bevarende. Det er funnet mumifiserte lik både i det kalde, arktiske klimaet på Grønland, og fra den varme nubiske ørkenen (Hansen et al. 1991: 49-51).

2.2.1. Mumiene fra Qilakitsoq

I 1972 ble funnet av to graver inneholdende mumifiserte lik rapportert til nasjonalmuseet på Grønland (Grønland Nasjonalmuseum & Arkiv i Nuuk/Godthåb) av to brødre. Brødrene var ute på rypejakt da de kom over gravene i nærheten av den forlatte boplassen Qilakitsoq i Uummannaq-distriktet på nordvest kysten av Grønland. Gravene lå skjernet i en kløft mellom grunnfjellet og en stor kampestein, og de lå under et naturlig utspring i fjellet. Rapporten om funnet og bildene brødrene hadde tatt av gravene ble arkivert og ikke funnet igjen før seks år etter. Det ble da fattet interesse for rapporten og undersøkelser av gravene ble igangsatt. Det ble fort klart at dette var et spesielt funn. Gravene inneholdt åtte kroppar og etter at deres alder ved radiokarbondateringer ble fastslått til omkring 1475 e.Kr., ble gravene utgravd og nøye undersøkt (Hansen et al. 1989: 5 ; Andreasen et al. 1991: 39-40). De to gravene inneholdt henholdsvis fem og tre mumier. Kroppene lå oppå hverandre med skinnfeller av både sel og caribou mellom dem. Det lå også skinnfeller, gress og lyng ved siden av kroppene, og i bunnen av gravene. Gravene var konstruert av flate steiner/heller som trolig var hentet fra områder i umiddelbar nærhet (Andreasen et al. 1991: 44-47). Seks av de åtte kroppene viste seg å være voksne kvinner i alderen 20 til 50 år og de to resterende var barn på henholdsvis 4-4 ½ år og seks måneder. Alle var kledd i tradisjonelle grønlandske klesdrakter som var oppsiktsvekkende godt bevart (Eiken 1989: 59-65). Kroppene ble brakt til Nationalmuseet i København hvor vitenskapelige undersøkelser ble

foretatt. Fire av de åtte mumiene var i meget god bevaringsmessig stand mens tilstanden til de andre fire mumiene var meget varierende. Det var ikke mulig å fastslå konkrete dødsårsaker for individene, men flere av dem viste tydelige tegn på sykdom. Røntgenbilder av hodet til den eldste kvinnen viste at hun hadde betydelige skader, trolig forårsaket av en ondartet svulst. Det vil si at hun etter all sannsynlighet led av kreft og at dette kan ha vært årsaken til hennes død (Ammitzbøll et al. 1991b: 95). Det fire år gamle barnet viste også tegn til sykdom. Hans hofter og bekken var deformerte og ble sammenlignet med den type deformasjon som finnes hos barn som lider av Downs syndrom (Ammitzbøll et al. 1991b: 68). Det var imidlertid ikke mulig å si hvordan de åtte individene døde og om de ble begravet samtidig eller i flere omganger (Ammitzbøll et al. 1991b: 94-101). I 1982 ble mumiene sendt tilbake til Grønland hvor fire av dem nå er en del av de permanente utstillingene ved Grønland Nasjonalmuseum & Arkiv (Hansen et al. 1989: 5-7).

Mumier er relativt sjeldne i de arktiske områder. Det tørre, kalde klimaet er i utgangspunktet ideelt for mumifisering, men det vanskeliggjør også å begrave de døde. Tidligere gravskikk førte til at kroppene ofte ble liggende tilgjengelig for dyr og forsvant på den måten. Det er imidlertid gjort noen funn av meget godt bevarte mumier i Alaska. På Grønland er det gjort noen enkelte funn, men disse kroppene kan trolig dateres til tiden mellom 1500-tallet og introduksjonen av den kristne begravelsesskikken på 1700-tallet (Hansen 1989: 69-70). Grunnen til at mumiene fra Qilakitsoq ble så godt bevart er at de lå skjernet fra vann. Siden deres grav ble anlagt under et fremspring i fjellet har lite eller ingen fuktighet kommet til kroppene og de har dermed tørket ut i det kalde klimaet. Den fuktighet som har kommet inn i gravene er drenert gjennom steinene under mumiene. Åpninger mellom hellene over kroppene har muliggjort tilførsel av luft og bidratt til uttørkingen av kroppene (Hansen 1989: 70). Dessuten har steinhellene som lå over kroppene beskyttet dem mot dyr.

Disse mumiene er helt unike og de er levninger etter en urbefolkning. De representerer en periode i Grønlands og inuitenes historie som ikke er så godt dekket – etter kontakten med nordboerne og før kolonialiseringen. De seks kvinnene og to barna stammer fra Thulekulturen, som utgjør opphavet til dagens inuitiske kultur i Nord-Amerika og Grønland (McGee 1978: 83 ; Petersen 1991: 19). Dette var en kultur som oppsto i Alaska og som ble forflyttet til Canada og Grønland gjennom migrasjon. Det har rådet litt usikkerhet om når

dette skjedde. Tidligere ble det sagt at innvandringen fant sted omtrent 1000 e. Kr., men nyere forskning indikerer at Thule-kulturen ankom Grønland omtrent 1200 e. Kr. (Gulløv 1997: 18-20 ; McGee 2000: 189-190). Dette var en jakt- og fiskekultur med varierende grad av mobilitet og sesongmessig semipermanent bosetning (Maxwell 1985: 265 ; McGee 1978: 86-88). Omtrent samtidig, eller litt i forkant av Thule-kulturens innvandring i de nordre deler av Grønland, ankom nordboerne (islendere) landet i sør. Rundt år 1000 e.Kr. bosatte de første nordboerne seg på Grønland og anla de to samfunnene Østerbygd og Vesterbygd (Petersen 1991: 17-18). Gjennom islandske sagaer og andre skriftlige kilder fra denne norrøne bosetningen finnes det informasjon om inuitenes liv og kultur. Etter noen hundre år ble imidlertid den norrøne befolkningen betraktelig mindre, og i løpet av siste del av 1400-tallet var denne delen av befolkningen helt utdødd. Grunnen til dette er ikke helt klar, men teorier går på at det enten kan ha vært forårsaket av hardt klima og sult, pest eller harde kamper med inuitene. Fra dette tidspunktet og frem mot kolonialiseringen som begynte med Hans Egedes misjonsferd i 1721 var kunnskapen om inuitene liten. Informasjonen var basert på rykter fra feilslåtte ekspedisjoner som ankom til Grønland i håp om på ny å opprette handelsforbindelser (Gulløv og Meldgaard 1991: 15-19).

Grønlenderne er i dag kristne, og kulturen har forandret seg og blitt modernisert i forhold til Thule-kulturen. Likevel føler man en tilknytning og tilhørighet til den kulturen som utgjør opphavet til dagens urbefolkningen på Grønland. De seks mumiene fra Qilakitsoq har gitt mye informasjon om Thule-kulturen. Spesielt er klesdrakten deres en stor kilde til kunnskap. Inuitenes klær er relativt godt beskrevet gjennom litteratur og bilder etter ekspedisjoner til Grønland. Dette har imidlertid i første rekke skjedd fra 1500-tallet og oppover (Ammitzbøll et al. 1991a: 139-149). Mumienes meget godt bevarte klær gir dermed en mulighet til førstehånds undersøkelse av komplette kvinnedrakter fra 1400-tallets Grønland. Dessuten viste det seg at mumiene var tatoverte. Fra historiske kilder er det kjent at inuiter ofte var tatoverte, en tradisjon som går tilbake til Kristi fødsel, trolig tidligere. Ansiktet var det området på kroppen som ble hyppigst tatovert og skikken var mest vanlig blant kvinner. Det var derfor grunn til å tro at også mumiene ville være tatoverte. Ved første undersøkelse av ansiktene var ingen tatoveringer synlige, men etter rengjøring kom noen spor til syne. Disse var imidlertid meget svake, for mumifiseringen hadde gjort huden hard og tørr og lite gjennomskinnelig. Ved hjelp av en fototeknikk som bruker infrarøde stråler som penetrerer 0,5 mm av huden og dermed inkluderer pigmentene

som ligger umiddelbart under huden på avbildningen, trådte tatoveringene tydelig frem på bilder. Fem av de seks kvinnene var tatovert i ansiktet (Kapel et al. 1991: 103-108). Forskning på mumiene fra Qilakitsoq har med andre ord belyst elementer fra en periode i grønlenderenes fortid og kulturhistorie som ikke er godt belagt gjennom skrevne kilder etter nordboerne og kolonister. Dermed har de bidratt med verdifull informasjon om aspekter, blant annet klesdrakt og tatoveringsskikk, ved denne tidsperioden.

KAPITTEL 3: ETIKK

3.1. Hva er etikk?

Som fagfelt er etikk en del av filosofien. Filosofer skiller mellom tre hovedområder for studier: metafysikk, som er studiet av virkelighet, epistemologi som er studiet av kunnskap, og til slutt aksiologi som er studiet av verdier. Etikk faller inn under det sistnevnte området (Newberry 2000: 1). Å definere etikk er ingen enkel sak, men kort og meget sterkt forenklet kan det sies å være den rasjonelle søken etter hvordan man skal/burde leve sitt liv (Newberry 2000: 2 ; Singer 1994: 3). Dette er en noe simplistisk forklaring siden fagfeltet etikk innbefatter langt mer enn kun hvordan man burde leve sitt liv og spørsmålet om hva som er rett eller galt. Mange vil oppfatte etikk som et ganske uoversiktlig tema, et filosofisk og teoretisk felt der gamle – og nyere tids – filosofers teorier og skrifter blir studert. I og for seg stemmer dette. Helt siden antikken, og filosofer som Platon og Sokrates, har spørsmålet om hva som er rett og galt vært aktuelt og moralfilosofien – eller etikk – vært en integrert del av filosofien. En stor del av de kjente navn innen filosofihistorien, som for eksempel Immanuel Kant, David Hume og Jean-Paul Sartre, for å nevne noen, blir, i tillegg til de roller de spiller i andre deler av filosofifaget, også assosiert med emnet etikk (Johansen 1994 ; Newberry 2000 ; Singer 1994). Fagfeltet etikk rommer imidlertid mer enn kun dette filosofiske nivået. Det finnes også et mer praktisk og direkte nivå der begrepet etikk blir brukt om prinsipper og tankesett som skal styre og/eller påvirke handlinger. Peter Singer (1994) opererer med en slik todeling av etikken i det han deler fagfeltet inn i metaetikk og normativ etikk, hvorav det første omhandler nettopp den teoretiske og filosofiske delen. Dette kan sies å være et reflekterende og systematisk studie av hvordan vi handler og hvilke fornufts- og beslutningsmekanismer som ligger bak. Herunder kommer i tillegg til de ulike filosofers teorier også de “grunnleggende” spørsmålene, som for eksempel hva er godt (rett) å gjøre, hvilken rolle fri vilje og fornuft spiller i forhold til etikk, og hvorvidt det finnes universelle etiske verdier på tvers av både tidsmessige og kulturelle grenser. Innen metaetikken blir det altså stilt spørsmål *om* etikk, Den normative etikken derimot, stiller spørsmål *innen* etikk. Det vil si at den normative etikken tar opp konkrete spørsmål og problemer, og søker å påvirke handlinger gjennom argumentasjon, regler, normer og prinsipper (Singer 1994:10).

Det er imidlertid ikke riktig å se disse to delene som to helt separate og frittstående felt. Metaetikken, de store og grunnleggende spørsmål og de etiske teoriene vil alltid fungere som et grunnlag for den praktiske utførelsen av etikk, og den faktiske debatten omkring konkrete problemer.

Med dette i bakhodet kan det hevdes at det er den normative typen etikk som er mest relevant i forhold til museologi og (arkeologisk) forskning. Det arbeide som foregår ved et museum, både den daglige drift, forskning og den utstillingsmessige siden, er praktisk arbeid og summen av de handlinger som foretas. Jeg vil hevde at den etikk som tas i bruk i forbindelse med dette arbeidet også må være praktisk rettet. Selvfølgelig vil denne praktiske (normative) etikken være forankret i etiske teorier, og etiske teorier vil med fordel være en del av en etikkdebatt. Det endelige uttrykket må imidlertid være praktisk rettet, og må kunne brukes direkte på det faktiske arbeidet som skjer ved museet og/eller forskningsinstitusjonen. Den etikk som skal tilskrives museologi og forskning kan ikke bare eksistere på ett plan, i form av teoretiske og filosofiske debatter. Den må være konkret og bygges på prinsipper og normer som rettleder og påvirker handlinger. Slike normer og prinsipper kommer til uttrykk i etiske retningslinjer og det er disse jeg nå vil se nærmere på. Jeg vil argumentere for hvorfor de er viktige innenfor museumsvirksomhet og forskning, og også se på deres oppkomst og utvikling. Til slutt vil jeg vurdere hvilken relevans de har i forhold til utstilling av og forskning på mumier og moselik.

3.2. Museums- og forskningsetikk

3.2.1. Etiske retningslinjers betydning og begrunnelse. Hvorfor finnes de?

Etikk handler om hva som er rett eller galt å gjøre, men det handler også om verdier. De etiske vurderinger og valg som blir gjort bunngrunnet i de verdier en person har (Guy 1990: 5). Disse verdiene varierer fra person til person og kommer til uttrykk gjennom de interesser som blir lagt for dagen og de handlinger som utføres. Gjennom handlinger arbeides det mot å maksimere de verdier som settes høyest. Ved et museum eller en annen forskningsinstitusjon arbeider det mange mennesker som antagelig vil ha ulike verdigrunnlag og interesser. Å anta at alle ved en arbeidsplass vil inneha samme ståsted i

alle problemstillinger og situasjoner vil være naivt. Disse ulikhetene kan komme til uttrykk gjennom ulike målsetninger og ønsker om handlinger, hvorav en handling kan totalt utelukke en annen. For å sette det litt på spissen kan en tenke seg at det oppstår interessekonflikter der enkeltpersoner ønsker å maksimere de goder/verdier de selv setter høyt på bekostning av verdier andre finner betydningsfulle (Guy 1990: 5-6). Dette kan illustreres gjennom et enkelt hypotetisk eksempel. Ved et museum finnes det et moselik. Det er et meget godt bevart eksemplar som uten tvil kan, gjennom intensiv forskning, gi en rekke nye og interessante forskningsresultater og mye informasjon. Blant noen av forskerene ved museet er det et sterkt ønske om å foreta en slik undersøkelse. De ser på det som både en plikt og et gode. Forskingen og de metoder som må tas i bruk vil imidlertid føre til at den utstillingsmessige verdien av moseliket vil synke, da kroppen ikke lenger vil være like intakt og godt bevart. Dessuten vil det kanskje i fremtiden komme til nye vitenskapelige metoder som muliggjør ny forskning. Dilemmaet er dermed – hva skal gjøres i denne situasjonen? Hvilke verdier/ønsker skal det tas hensyn til? Skal det forskes på moseliket og oppnå verdifull informasjon, men samtidig forringe den visuelle verdi samt muligheten for fremtidig forskning, eller skal kroppen stilles ut i påvente av nye metoder og nye forskningsmuligheter? Eller kanskje kroppen skal oppbevares på annen måte, eksempelvis i et magasin for å sikre at minst mulig nedbrytning skjer? Eksemplet er tilsynelatende noe enkelt og satt på spissen, men det illustrerer likevel de problemer og dilemmaer som kan oppstå ved et museum og/eller en forskerinstitusjon. Diskusjoner og konflikter kan oppstå der personlige holdninger og etikk er de utslagsgivende og grunnleggende faktorene. Hva som burde gjøres i en slik situasjon er ikke enkelt eller selvfølgelig. Ett er imidlertid sikkert; alle kan ikke få sine ønsker oppfylt. Alle verdier kan ikke maksimeres samtidig og noen ønsker og hensyn vil oppfylles på bekostning av andre.

En definisjon av et museum beskriver dets målsetninger og aktiviteter. Det finnes en rekke ulike definisjoner, men de inneholder i stor grad de samme elementene. Det britiske selskapet The Museums Associations definerer et museum som “...*an institution which collects, documents, preserves, exhibits and interprets material evidence and associated information for the public benefit*” (Boylan 1992: 12). I følge denne definisjonen skal museets aktivitet være rettet mot offentligheten og publikum. Også ICOM (International Council of Museums) ser på et museum som en institusjon som skal yte service til offentligheten (ICOM 2001a: II). Deres definisjon av et museum, som de fleste lands

museer nå har tilskrevet seg, er noe mer detaljert enn den gitt av The Museums Association:

“A museum is a non-profit making, permanent institution in the service of society and of its development, and open to the public which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits, for purposes of study, education and enjoyment, material evidence of people and their environment.”

(ICOM 2001b: art 2.1.)

I følge denne definisjonen er et museum en institusjon hvis mål skal være å opplyse og underholde gjennom å samle inn, konservere, forske på og stille ut materielle levninger etter mennesker og deres miljø. Mange og differensierte arbeidsoppgaver blir gjennom denne definisjonen pålagt museene og med disse oppgavene følger en rekke ansvar. Ansvar både for offentligheten, men også innad i museene og i forhold til eventuell forskning. Disse ansvar vil langt på vei fordre at etikk og etiske vurderinger er en del av de beslutninger som blir tatt. Som tidligere nevnt må en gå ut fra at etiske vurderinger og oppfattelse av rett og galt vil være forskjellig fra ansatt til ansatt ved et museum, og fra forsker til forsker. For å opprettholde et nivå av orden og profesjonalitet må det derfor finnes visse regler og retningslinjer for hvordan disse oppgavene og det ansvar som følger med skal møtes. Slike regler finner vi i de etiske retningslinjene. De fleste fagfelt har egne etiske retningslinjer og kodekser, så også innen museumsdrift og arkeologisk arbeide og forskning. Disse har ikke samme funksjon som lover. Lovverket beskriver og definerer et minimumskrav for hva som er akseptert sosial oppførsel. Brudd på de gitte lover medfører sanksjoner gjennom straff. Lovene skal ikke gjøre samfunnsborgere gode (etiske), bare tålbare innen et sosialt system (Edson 1997: 27). De etiske retningslinjene er en beskrivelse av og et hjelpemiddel for forventet oppførsel *ut over* dette lovverket. Retningslinjene skal sette en minimumsstandard for oppførsel og utførelse av arbeidsoppgaver. De både skal og burde gi retningslinjer for og beskrive et nivå av integritet og kompetanse ut over det loven krever. Å opprettholde et visst nivå av profesjonalitet, lojalitet og integritet innenfor museet og/eller den arkeologiske profesjon og utad til publikum og samfunnet generelt, er sentrale deler av disse retningslinjene. Hva de etiske retningslinjene inneholder, både de som er rettet eksplisitt mot museumsdrift og også de som dreier seg om arkeologisk forskning, vil jeg komme tilbake til i kapittel 3.3. Først vil jeg imidlertid se på hvordan

deres tilkomst og utvikling har forløpt. Dette vil jeg gjøre i tråd med den generelle utviklingen av museet som institusjon.

3.2.2. Fremvekst og utvikling

I antikken kunne ordet museum ha to betydninger, på den ene side var det en betegnelse på et tempel tilegnet musene - de ni gudinner som hersket over kunst, poesi og musikk (Edson og Dean 1994: 3). På den annen side var et museum et lærested, en skole, der fokus ble lagt på kunnskap og forskning. Biblioteket i Alexandria, Egypt, som ble grunnlagt i det 3. århundre er det første kjente organiserte museum i denne betydning. Biblioteket var først og fremst sentrert rundt forskning og tilegnelse av kunnskap, med kjente navn som Euklides, Arkimedes og Hypatia i rekken av lærde menn og kvinner, men hadde i tillegg noen gjentander. Disse var imidlertid ikke utstilt (Edson og Dean 1994: 3 ; Lidichi 1997: 155). Biblioteket i Alexandria var med andre ord ikke et museum i den betydning som tillegges ordet i dag. Utviklingen av det moderne museet tok til på 1400-tallet, under den europeiske renessansen. I denne perioden vokste utferdstrangen og opplevelseslysten blant folk i Europa. Dette, kombinert med nyvinninger innen teknologien som gjorde det enklere å foreta lange reiser samt en økende interesse for vitenskap, førte til at mange reiste ut til ikke-Europeiske land og brakte tilbake gjenstander fra eksotiske himmelstrøk (Ames 1992: 16-17). Gjenstandene ble utstilt i samlinger med navn som Wunderkammer, Verdensteater og Minnesteater (Hooper-Greenhill 1992: 97-104 ; Olsen 2000: 15). Det var en gjenstands kuriositet og visuelle verdi som avgjorde hvorvidt den ble plassert i utstillingen (Alpers 1991: 26 ; Lidichi 1997: 158). Disse utstillingene og deres orden vil i dag fremstå tilfeldig og uten rasjonell mening. Den må imidlertid ses i sammenheng med renessansens kunnskapsyn. Samlingene og den klassifikatoriske orden skulle fungere som et mikrokosmos, en miniatyirutgave av verden, som gjenspeilet og reflekterte universet (Hooper-Greenhill 1992: 105-111 ; Lidichi 1997: 158-160 ; Olsen 2000: 15). I utgangspunktet var disse museene, eller raritetskabinettene som de også ble kalt, forbeholdt en sosial og kulturell elite, og fantes ofte i slott og palasser. Det var som regel kun høytstående samfunnsborgere - og da helst menn - som hadde mulighet til å se gjenstandene. Kvinner og folk med lav sosial status fikk i noen tilfeller tilgang til museet på bestemte tidspunkt, og da var ofte et utvalg av de utstilte gjenstandene tildekket for ikke å støte eller fornærme noen.

I perioden mellom 1650 til omtrent 1800 gjennomgikk de europeiske gjenstandssamlingene en endring. Gjenstandene ble ikke lenger utstilt på renessansens tilsynelatende tilfeldige måte. Nå var sammenlikning, orden og klassifisering av gjenstandene sentrale oppgaver, og medførte en større inndeling og gruppering av samlingene (Svestad 1995: 119-120). Med opplysningstiden fulgte et ønske om å lære og opplyse massene, og museene var en arena hvor kunnskap og opplysning kunne spres. De var nå tilgjengelige for bredere lag av samfunnet, og ikke forbeholdt en elite (Olsen 2000: 15). Museet som institusjon ble på 1800-tallet befestet, og det moderne museet fikk sin form. Det var etter denne institusjonaliseringen at tanken på etikk begynte å dukke opp innenfor museumsfaget. Kombinasjonen økt kunnskap, utvikling av vitenskapen og metoder, samt mer forskning førte til at museumsfaget ble mer komplekst. Dette bidro til et stadig voksende skille mellom ansatte ved museet og de besøkende. Edson (1997: 5) fremholder at jo større dette skillet ble, desto mindre visste og skjønte publikum om arbeidet bak en utstilling. Dermed ble mulighetene for å føre publikum bak lyset og mislede dem større. På grunn av dette ble det stadig mer nødvendig å etablere visse retningslinjer for oppførsel og relasjoner. Dette gjaldt både oppførsel mellom ansatte innad ved et museum, og også relasjonen mellom de ansatte og publikum. Det var på grunnlag av dette at de første etiske retningslinjene ble til. I 1925 ble den første etiske kodeksen skrevet og tatt i bruk av American Associations of Museums (Edson 1997: 10). Disse retningslinjene var relativt enkle og ukompliserte og besto i hovedsak av en formulering av hvilke plikter og ansvar en museumsansatt hadde. Etter hvert som museene ble mer spesialiserte og omfattende i deres virksomhet, ble det også satt høyere krav til retningslinjene. De måtte følge museenes utvikling og vurderes i forhold til denne. Dette førte til at de etiske retningslinjene gradvis ble mer komplekse og konkrete. Tradisjonelt sett har retningslinjenes fokus vært rettet mot interne forhold innen museumsdrift og arkeologisk forskning. Society for American Archaeology (SAA) sine etiske retningslinjer fra 1948 viser at forskere og museumsansattes forhold innad i profesjonen, deres relasjoner til hverandre og ansvar overfor forsknings- og utstillingsmaterialet, var det vesentlige (Powell et al. 1993: 4). Ikke før i 1976, da daværende SOPA (Society of Professional Archaeologists)¹ publiserte sine "Code of Ethics and Standards of Research Performance",

¹ SOPA har i ettertid endret navn. Først til ROPA og siden RPA (Register of Professional Archaeologists) som organisasjonen nå heter.

ble blikket rettet utenfor profesjonens grenser, og arkeologers – og dermed også forskeres – ansvar overfor offentligheten og publikum ble erkjent (Powell et al. 1993: 5).

De fleste nasjoner har utviklet sine egne retningslinjer for museumsdrift i løpet av det tjuende århundre. I 1986 ble imidlertid ett sett internasjonale retningslinjer vedtatt: ICOMs *Code of Professional Ethics*. Den har siden blitt revidert, senest i år 2001. Mange lands museumsinstitusjoner har tilskrevet seg disse retningslinjenes innhold. Den inneholder både et avsnitt om institusjonell etikk og også et avsnitt som omhandler profesjonell oppførsel. Den er både viktig for en nasjons museumsprofesjon, og den virker samlende for museer på et internasjonalt nivå (Edson 1997: 14).

I dag finnes det en rekke etiske retningslinjer både for museumsinstitusjoner og for forskere, i denne sammenheng museumsforskere og arkeologer. Disse behandler stort sett de to fagfeltene separat. Den arkeologiske forskningen kan imidlertid ikke ses løsrevet fra museet. Mange museer fungerer ikke bare som en plass for utstillinger, de er også forskningsinstitusjoner. Denne delen av museumsdriften blir også omtalt i ICOMs definisjon som en integrert del av virksomheten ved et museum (se kapittel 3.2.1.). Ved de museer der arkeologisk forskning ikke gjøres, men likevel er relevant (det utelukker med andre ord museer som ikke innbefatter menneskehetens kulturhistorie, som eksempelvis tekniske museer, biologiske og zoologiske museer), er forskningen tilstede i form av kommunikasjon og presentasjon av forskningsresultater gjennom utstillinger og informasjon. De etiske retningslinjer for museumsdrift som ICOM har vedtatt, omhandler derfor også den forskning som foregår ved et museum. Forskning og museumsdrift er så viktige i forhold til hverandre at det vil være mest hensiktsmessig å behandle deres respektive etiske retningslinjer samtidig når deres innhold nå skal beskrives.

3.3. Hva inneholder retningslinjene?

De etiske retningslinjene gir ikke konkrete svar på problemstillinger og spørsmål som kan oppstå i museumsansattes eller arkeologers daglige arbeide. Deres oppgave er å forsøke å forene gapet mellom etiske ståsteder og den faglige og politiske realitet (Pearce 1990: 64).

De skal hjelpe forskere og forskermiljøene til å “...reflektere over sine etiske oppfatninger og holdninger, bli bevisst normkonflikter, og styrke evnen til å treffe velbegrunnede valg” (NESH 1999). Forskning er en meget viktig del av vårt samfunn og bidrar langt på vei til å fremme og forme et samfunns kultur og mål. Den forskning som blir gjort kan hjelpe til å avklare verdier, holdninger, tradisjoner, og kulturelle og sosiale prosesser. Gjennom dette kan selvinnsikten og forståelsen av både eget og andres samfunn øke (NESH 1999: A.2.). Nettopp på grunn av den store rolle forskningen spiller i et samfunn, er det viktig at det finnes etiske retningslinjer som kan veilede forskeren slik at vedkommende ikke begår handlinger som kan skade andre, eller misbruker situasjonen eller sin stilling.

Innholdet i de etiske retningslinjene varierer alt etter hvor i verden det aktuelle selskapet eller institusjonen hører hjemme og hvilke problemstillinger som er aktuelle der. Australian Archaeological Association (AAA) sine etiske retningslinjer eksemplifiserer dette. I det australske samfunn har urbefolkningens rettigheter og situasjon i lengre tid vært et aktuelt tema. Dette gjenspeiles i retningslinjene. Her er forskernes forhold til urbefolkningen både i Australia og på de omkringliggende øyområder viet stor plass (AAA 1997). Bortsett fra visse regionale og nasjonale forskjeller legger de ulike retningslinjene stort sett vekt på de samme aspektene ved museumsdriften og den arkeologiske forskning. Generelt sett kan en si at de fremlegger en rekke plikter og ansvar som omfatter tre hovedområder: ansvaret overfor offentligheten og publikum, ansvaret overfor kolleger, faget og profesjonen og til slutt ansvaret overfor materialet. Det vil si enten museets samlinger eller det arkeologiske materialet. Det er ikke vanntette skott mellom disse ansvarsområdene. Grensene mellom dem er flytende og de etiske prinsippene som gjelder innen et område vil også være viktig innenfor et annet. Det vil si at faktorer som faller inn under ansvar for materiale også kan være relevante for ansvaret overfor publikum. Likevel vil jeg behandle dem separat når jeg nå skal presentere hva retningslinjene inneholder. Flere av de etiske prinsipper som nå vil bli omhandlet vil tas opp senere i oppgaven og ses nærmere på i sammenheng med oppgavens problemstillinger.

3.3.1. Ansvar overfor publikum

ICOMs artikkel 2.8. (ICOM 2001a) sier at “*Museum displays and other facilities should be physically and intellectually accessible to the public...*”. Med dette menes at publikum

skal, så langt det praktisk sett lar seg gjøre, ha tilgang til museets utstillinger, samlinger og arkiver, både på et fysisk og intellektuelt nivå. Et museum har en viss rolle som utdannelseinstitusjon i samfunnet og det vektlegges derfor at all den forskning og kunnskap som kommuniseres til publikum, gjennom utstillinger og andre informasjonsmåter må være sannferdig, objektiv og riktig (ICOM 2001a: 2.7. og 2.9.). Også de arkeologiske foreningene og selskapene legger vekt på at arkeologer har et ansvar for å formidle sine forskningsresultater til publikum. Dette skal skje på en måte som opprettholder den faglige integriteten. Samtidig må forskeren være bevisst på mulige politiske og sosiale implikasjoner av informasjonen som presenteres (AAA 1998: III.C.).

3.3.2. Ansvar overfor kolleger og profesjonen

Et aspekt som synes å være viktig i de etiske retningslinjene er det ansvar den enkelte forsker eller museumsarbeider har overfor sine kolleger og den profesjon han/hun er en del av. ICOM legger stor vekt på at ansatte på alle nivåer innenfor et museum, det være seg enten billettselgere, guider, konservator eller museumsdirektøren, skal opprettholde en oppførsel som er profesjonell og i tråd med den faglige integritet. Overfor kolleger skal en være lojal, ærlig og profesjonell og utad skal en ikke vise oppførsel som kan skade fagets omdømme på noen måte (ICOM 2001a: 5.1. og 7.1). Forskere skal i sitt arbeid respektere sine kolleger og deres verk. Det vil si at ved bruk av andres arbeid og forskningsresultater skal det gjøres klart hvor denne informasjonen er hentet. Videre skal den forskning en selv foretar gjøres tilgjengelig for andre. Forskere må ikke diskriminere kolleger og/eller sine underordnede, ei heller utnytte sin relasjon til dem på en faglig og/eller personlig uakseptabel måte (AIA 2000: III ; RPA 2001: II)

3.3.3. Ansvar overfor materialet

Det fysiske materialet er enormt viktig for museet, både som forsknings- og utstillingsinstitusjon. Dette gjelder både de eksisterende samlinger av gjenstander, men også utstillinger og arkiv. ICOMs artikkel 6.3. (ICOM 2001a) sier at "*An essential ethical obligation of every member of the museum profession is to ensure the proper care and conservation of collections and individual items...*". Målet skal være at museets samlinger føres videre til fremtidens generasjoner i trygge og sikre omgivelser og i så god stand som

tidens kunnskap, metoder og ressurser tillater det. Implisitt betyr dette at individuelle objekters kulturelle og fysiske autentisitet og integritet må erkjennes og respekteres (Edson og Dean 1994: 67 ; ICOM 2001a : 6.3.) Videre er det viktig at alle gjenstander/objekter som finnes ved et museum dokumenteres og arkiveres og at et slikt arkiv kontinuerlig oppdateres. Dette gjelder også lån til og fra andre museer. Slike arkiv og registre vil være en del av materialet som må bevares. Også for de arkeologiske selskapene er langsiktig bevaring av det fysiske materialet viktig. SAA har satt opp en rekke etiske prinsipper for arkeologer. I deres første prinsipp fremsettes det at det arkeologiske kildematerialet, både i form av in situ material, lokaliteter, samlinger, rapporter og arkiv er uerstattelige ressurser (Lynott og Wylie 1995: 28). Arkeologers ansvar er å jobbe mot langsiktig beskyttelse og bevaring av disse ressursene. Det blir lagt vekt på at alt materiale må skaffes tilveie og samles på en vitenskapelig måte, og at ingen lover må brytes mens dette gjøres. Ulovlig kjøp og salg av objekter i tillegg til utgravning og plyndring av arkeologiske artefakter med intensjon om videre salg har vært et problem i lengre tid og denne måten å frembringe materiale er ikke akseptabelt (Chase et al. 1996 ; Fagan 1996 ; ICOM 2001a: 3.2. ; RPA: 2001: I.1.e. ; Wylie 1995). Videre sier flere retningslinjer at forskere må anerkjenne den betydning materialet har for nålevende folk og kulturer (AAA 1997 ; ICOM 2001a: 6.6.) Dette punktet gjelder i hovedsak, men ikke bare, situasjoner der urfolk er involvert. I forhold til arkeologisk materiale er det i størst utstrekning disse som kan hevde at et eventuelt materiale er av kulturell eller spirituell betydning for dem.

Kravet om at materialet skal konserveres og bevares på best mulig måte kan få følger for eventuell forskning. I flere av de etiske retningslinjene er det eksplisitt uttrykt at i visse tilfeller må ønsket om å bevare en gjenstand veie tyngre enn ønsket om å forske på det. I de forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora (NESH), blir det i paragraf 24, som omhandler ødeleggelse og omforming av fortidsminner, fremholdt at *“Informasjonsverdien må avveies mot graden av ødeleggelse eller omforming av forskningsobjektene”* (NESH 1999: C.24). Også American Anthropological Association (AAA) berører dette problemet i sine retningslinjer. Her sies det at forskere primært har etiske forpliktelser overfor de menneskene og det materialet de studerer. Disse pliktene kan veie tyngre enn målet om å tilegne seg ny kunnskap og kan i siste instans føre til beslutninger om ikke å fortsette undersøkelser. En av disse pliktene er den at man i et

langtidsperspektiv skal bevare arkeologiske, historiske og fossile materialer (AAA 1998: III A).

3.4. Retningslinjenes relevans for materialet.

Etikk er ikke en statisk enhet, men et dynamisk felt som endrer seg i tråd med resten av samfunnet og dets utvikling. Grenser for hva som er akseptabelt flyttes og etiske holdninger og normer endrer seg. Tidligere praksis og handlingsmønstre blir i mange tilfeller ikke lenger sett på som akseptable. Et eksempel på dette er hvordan mennesker, både levende og døde, blir brukt i forsknings- og utstillingsøyemed. Tidligere ble mennesker brukt som eksotiske og uvanlige innslag ved museer. Det var ikke den vitenskapelige verdien ved dem som var det sentrale, men heller deres “annerledeshet”. Det var i største grad deres underholdningsverdi som sto i fokus. Allerede i 1501 ble en gruppe inuiter hentet til et museum i Bristol der de ble stilt ut som et eksotisk innslag. Også afrikanere, indianere og asiater, for å nevne noen, ble brukt til samme formål. Grupper av fremmede folkeslag ble sendt rundt i Europa på museer og markeder, på sirkus og vertshus (Kirshenblatt-Gimblett 1991: 402). I 1566 ble en inuitkvinne og hennes barn fraktet fra Labradorkysten til den hollandske provinsen Zeeland der de ble vist frem til publikums store begeistring (Kapel et al. 1991: 108). En historie der utstillingen hadde et noe mer vitenskapelig tilsnitt, er fra begynnelsen av 1800-tallet. (Schiebinger 1994: 168). Da ble en kvinne i tjuårene transportert fra den britiske koloni på Kapp det Gode Håp til London. Hennes originale navn er ikke kjent, men hun ble tildelt navnet Saartjie Baartman, i tillegg til tilnavnet “Hottentott venus”. Hun ble forespeilet muligheten til å tjene en formue gjennom å la seg stille ut og vises frem i Europas hovedsteder. Hun ble raskt en av de største attraksjonene i London, hvor publikum kunne se henne for to skilling. Ved å betale litt ekstra var det også mulig å ta på og pirke borti henne. På grunn av press fra slavemotstandere og publisitet fra en rettssak falt Baartmans popularitet, hvorpå hun ble fraktet til Paris hvor hun ble fremstilt i forbindelse med et dyreshow. Det var i Paris at hun ble objekt for intense vitenskapelige undersøkelser (Hall 1997: 264-265 ; Schiebinger 1994: 169). En kommisjon av zoologer og fysiologer undersøkte henne i tre dager med

målsetningen å sammenligne henne med den laveste menneskerase – negere – og den høyeste type ape – orangutang. Dessuten var hennes genitalia, som skilte seg betydelig fra “vanlig europeisk”, av stor interesse for vitenskapsmennene. Rapporter fra undersøkelsene forteller at Baartman ikke ønsket å kle seg naken overfor forskerne og at hun fant hele situasjonen ubehagelig (Schiebinger 1994: 170). 26 år gammel døde Baartman og hennes kropp ble i 1815 dissekert og nøye undersøkt. Inntil nylig var deler av hennes kropp, blant annet hennes genitalia på formalin, hennes skjelett og en avstøpning av hennes kropp utstilt ved Musée de l'Homme i Paris. Etter sigende skal også hennes hud ha blitt sendt til England der den ble stoppet ut og utstilt (Schiebinger 1994: 168-172).

Skikken med å stille ut grupper av mennesker fra andre land og kulturer fortsatte ut på 1800- og 1900-tallet. Et eksempel på en slik utstilling er fra London hvor en gruppe samer i 1822 skulle, foran kulisser som skulle illudere deres hjemlige naturmiljø, vise hvordan de brukte sine redskaper og fanget rein (Kirshenblatt-Gimblett 1991: 405-406). Etter hvert hadde imidlertid utstillingene fått et sterkere vitenskapelig uttrykk preget av raseteori og sosialdarwinisme. Mellom 1850 og 1925 ble en rekke store utstillinger, såkalte verdensutstillinger, og messer arrangert i Europa. Her ble, blant annet, grupper av mennesker fremvist som autentiske manifestasjoner av primitive samfunn (Lidichi 1997: 195). Disse utstillingene av folkegrupper som spilte og utførte daglige gjøremål, var meget populære. Gruppene ble klassifisert etter geografi, men også etter innbyrdes utviklingsmessig rangering (Lidichi 1997: 196). Også i etnografiske utstillinger ved museer ble menneskegrupper innhentet som det visuelle innslag. De fikk plass i utstillingene der de skulle spille tablåer og agere sitt normale liv. Ønsket var ikke å fremstille disse menneskene kun som kuriositeter fra en fremmed kultur, men å vise hvordan deres kultur og hverdag var.

En slik bruk av mennesker i utstillinger og i vitenskapelig forskning ville ikke bli akseptert i dag, men sannsynligvis anses som etisk forkastelig og som brudd på de rådende etiske og moralske normer. Mennesker, både levende og døde, *blir* imidlertid brukt, både i forskning og i utstillinger. En sentral faktor som skiller dagens fra fortidens praksis er informert samtykke. Forskerne er pålagt å informere sine informanter og/eller forskningsobjekter om den forskning som skal skje og disse må i sin tur gi sitt samtykke til å delta (AAA 1998: III ; NEM 2000: A. 20 og A. 22; NESH 1997: B.8. - B.9. ; SSF 2001: 4 ; WAC 1995). Dette

kravet om samtykke kan imøtekommes ved forskning, eller utstilling for den saks skyld, som blir gjort på levende mennesker. Ved museer forekommer det i dag at grupper fra andre land og kulturer lar seg og sin materielle kultur vises for et publikum. Målet med slike utstillinger er ikke å presentere disse menneskene som et merkelig og rart innslag av “noe annet”. Det er hva disse menneskene kan vise og lære bort om sin kultur og sin levemåte som er det sentrale. Fremstillingene blir gjort med deres viten og vilje, og dermed i tråd med de etiske retningslinjers krav om samtykke. I forhold til arkeologisk materiale, deriblant menneskelige levninger, er dette kravet langt vanskeligere å overholde. Dette er materiale som er dødt og ikke kan gi sitt samtykke til å utstilles og/eller forskes på. Å hevde at det på grunn av manglende samtykke ikke skal drives forskning på eller holdes utstillinger av slikt materiale blir ikke riktig. En slik innstilling vil undergrave virksomheten både ved museer og arkeologisk arbeid, og vil i siste instans gjøre det vanskelig – om ikke umulig – for disse profesjonene å drive sin virksomhet. Det vil også være i strid med det ansvaret for opplysning museene har overfor publikum og offentligheten. Det som er viktig er *hvordan* denne forskningen og visualiseringen blir gjort. Det er her de etiske retningslinjene kan bidra med normer og prinsipper. De kan legge føringer på det arbeidet som blir gjort og rettlede i spørsmål om hvilke valg og handlinger som er riktige eller gale.

Etter en gjennomgang av de etiske retningslinjene som er inkludert i denne undersøkelsen viser det seg at det ikke er skrevet mye her som eksplisitt retter seg mot menneskelige levninger. Det finnes mange ulike typer museer, eksempelvis kunstmuseum, naturhistorisk/biologisk museum, historisk museum, teknisk museum og museer hvis samlinger består av en blanding av gjenstandstyper. Samlingene og hva disse inneholder varierer og de etiske retningslinjene må ta høyde for dette. For å være allmenngyldige for alle typer museer, må de omhandle museenes samlinger på et generelt nivå. Også retningslinjene for arkeologer viser det samme – det arkeologiske kildematerialet er variert og menneskelige levninger er bare en del av det. Det arkeologiske materialet blir i hovedsak behandlet generelt og under ett. Noen paragrafer omhandler imidlertid menneskelig materiale eksplisitt og direkte: ICOMs paragraf 6.6. sier at samlinger av menneskelige levninger skal oppbevares trygt og med respekt. Forskning på et slikt materiale må foretas i henhold til profesjonell standard og de interesser og den tro de samfunn, etniske eller religiøse grupper materialet stammer fra legger for dagen. Videre

sier ICOM at når et slikt materiale blir brukt i utstilling “...*this must be done with great tact and respect for the feelings of human dignity held by all peoples*” (ICOM 2001a: 6.6.). Også Australian Archaeological Association og WAC nevner menneskelige levninger eksplisitt (AAA 1997 ; WAC 1995). De sier at arkeologer må erkjenne betydningen menneskelige levninger har for urbefolkningsgrupper. Utover dette blir ikke menneskelige levninger differensiert fra annet arkeologisk materiale eller nevnt eksplisitt i de etiske retningslinjene. Det gis heller ingen ytterligere retningslinjer for hvordan akkurat slikt materiale burde behandles, verken i forsknings- eller utstillingsøyemed.

3.5. Oppsummering

I de etiske retningslinjer blir altså menneskelig materiale i høy grad likestilt med alt annet arkeologisk materiale. De etiske retningslinjene differensierer generelt sett ikke mellom ulike kategorier av materiale, og menneskelige levninger blir kun behandlet eksplisitt i noen få punkter. Derfor må det leses mellom linjene for å få et nærmere innblikk i ulike etiske hensyn i forhold til forskning på og utstilling av mumier og moselik. Gjennom å gjøre dette vil en rekke etiske aspekter og problemstillinger dukke opp. Prinsipper som fremsettes i de etiske retningslinjer blir satt opp mot hverandre, og skaper situasjoner der det må velges mellom ulike verdier og interesser. Forholdet mellom forskning på og bevaring av materialet er et mulig problematisk område. Som vist i kapittel 3.3.3. skal både arkeologer og museer jobbe mot en langsiktig bevaring av materialet. Både mumiene fra Grønland og moselikene er unikt materiale som kan gi mye informasjon om fortidens mennesker og det livet de levde. Gjennom undersøkelser kan det oppnås kunnskap om sykdommer, skader, kosthold og diett, og det er mulig å komme innpå fortidens mennesker i en helt annen grad enn gjennom forskning på ikke-menneskelig arkeologisk kildemateriale. Dilemmaet da blir hva man skal ta hensyn til – kravet om å bevare materialet, eller den verdi det vil være å foreta forskning og få kunnskap. Også kryssingspunktet mellom forskning og utstilling kan være et mulig problemfelt hvor kontrasterende ønsker og etiske hensyn settes opp mot hverandre. Skal en godt bevart kropp forskes på, eller skal den stilles ut urørt og i den opprinnelige form den ble funnet? Utstilling av slike kropper blir heller ikke berørt i stor grad av de etiske retningslinjene ut

over at dette skal gjøres med respekt og takt. Når de menneskelige levningene stammer fra en urbefolkningsgruppe kommer imidlertid nok et aspekt inn - de nålevendes individers følelser og holdninger til eventuell forskning og visualisering av levningene til deres forfedre.

De etiske retningslinjenes formål er å fungere som rettledeende prinsipper til hjelp i det daglige arbeidet og i situasjoner der valg må foretas. Som vist over er flere av de etiske hensyn som fremsettes kontrasterende når de ses i forhold til hverandre. Dette fører til at nye problemstillinger oppstår og at det kan være nødvendig å veie de ulike etiske hensyn opp mot hverandre for å avgjøre hvilke som skal etterfølges. Videre i oppgaven vil jeg nå se nærmere på noen av disse kontrasterende etiske hensyn, og videre vurdere hvilke etiske valg og hensyn som kan ligge bak behandlingen av de grønlandske mumiene og de danske moselikene.

KAPITTEL 4: UNDERSØKELSER OG METODE**4.1. Hvor er etikken? En kort gjennomgang av litteraturen rundt moselik og de grønlandske mumiene.**

Det finnes en omfattende litteratur om moselik og de grønlandske mumiene. Etter å ha lest gjennom mye av denne, mener jeg å kunne se noen likhetstrekk, både i innhold og struktur. Dette gjelder både den litteratur som omhandler enkeltfunn (se for eksempel Hansen et al. 1989 ; Stead et al. 1986) og oversiktsverk/artikler (se for eksempel Dieck 1965 ; Ebbesen 1986 ; Glob 1965 ; Sanden 1996). Heller ikke over tid har denne litteraturen endret seg nevneverdig. Det vil si at Sandens bok fra 1996 bærer store likhetstrekk til Globbs klassiske oversiktsverk fra 1965 over Danmarks moselik. Litteraturen er som oftest rikt illustrert. Bilder av hele moseliket/mumien og detaljbilder av enkelte kroppsdel, for eksempel en hånd, en fot eller ansiktet blir brukt. I tillegg forekommer også bilder med et mer vitenskapelig preg. Eksempelvis kan dette være bilder som viser skader eller deformasjoner på skjelettet tatt ved hjelp av røntgen, CT eller andre røntgenteknikker (Bourke 1986 ; Eiken 1989 ; Langfeldt og Raahede 1979 ; Reznek et al. 1986). Teksten starter som regel med den vitenskapelige forklaring på hvordan moseliket eller mumien er blitt så godt bevart. Prinsippene bak den naturlige prosessen blir beskrevet, og ofte blir også andre mumifiseringsmåter nevnt. I nyere verk om moselik (Sanden 1996: 13) blir de grønlandske mumiene omtalt som eksempel på annen type mumifisering, mens moselikene refereres til i litteraturen om mumiene (Andreasen et al. 1991: 52). Som regel blir historien bak og situasjonen rundt funnet fortalt, og kroppene blir beskrevet i detalj. Deres bevaringsmessige stand og visuelle uttrykk blir behandlet. Deretter blir de vitenskapelige undersøkelsene som er gjort omhandlet. Dette blir ofte gjort i detalj og med nøye beskrivelser av metoder og de vitenskapelige prinsippene bak undersøkelsene. Beskrivelsene, blir som regel supplert med bilder. I de fleste bøker og artikler blir ulike tolkninger og teorier rundt moselikene og /eller mumienes liv og død fremsatt. Dette gjelder både de teorier som er aktuelle, og de teorier som er forkastet. I forbindelse med dette blir det ofte skrevet et historisk tilbakeblikk på oppdagelser og forskning på mumier og moselik.

Alt i alt inneholder litteraturen mye informasjon om de aktuelle kroppene. Etikk derimot, blir ikke behandlet, verken i forhold til den forskning som blir gjort på slike kroppene, eller utstillingen av dem. Eventuelle valg som blir tatt i forbindelse med behandling av slike kroppene, og hvorvidt etikk er en del av disse valgene, blir heller ikke berørt. Det kan ut fra litteraturen virke som om etikk ikke er et tema i denne sammenheng. De etiske retningslinjene viser imidlertid at etikk spiller en rolle når det gjelder å forske på og stille ut arkeologisk materiale, heriblant menneskelige levninger. For å finne frem eventuelle etiske betraktninger som har vært tilstede under arbeidet (enten forskning eller utstilling) med disse kroppene, må det leses mellom linjene i litteraturen. Som vist i kapittel 3 har etikk med valg å gjøre, valg basert på hva en ut fra sitt verdigrunnlag mener er rett og galt. Gjennom å lese mellom linjene vil det ideelt sett være mulig å se hvilke valg som er gjort under arbeidet med forskning og utstilling av mumier og moselik og deretter hvorvidt det ligger etiske tanker/hensyn til grunn.

Å trekke konklusjoner med litteraturen og det som står skrevet der – eller rettere sagt ikke står skrevet – som eneste kilde, er imidlertid et utilstrekkelig grunnlag for videre analyser. Å trekke konklusjoner på grunnlag av fraværet av visse elementer i litteraturen kan representere en stor feilkilde. At etikk ikke blir nevnt i litteraturen antyder riktignok, men er på ingen måte en garanti for, at det ikke eksisterer eller har eksistert en etikkdebatt omkring temaet moselik og mumier. Som forfatter foretar man en utvelgelse av det en ønsker å formidle og det er mulig at en eventuell intern debatt innen et forsker- og/eller museumsmiljø er valgt bort fra litteraturen. Det behøver ikke nødvendigvis være ensbetydende med at en slik debatt ikke finnes, eller at etisk diskusjon og bevissthet ikke ligger til grunn for de valg som foretas. Dette, i sammenheng med at de etiske retningslinjer ikke inneholder mange prinsipper som går eksplisitt og direkte inn på hvordan menneskelige levninger skal behandles, har ført til at jeg har funnet det nødvendig for det videre arbeidet å foreta egne undersøkelser gjennom intervjuer og besøk på utstillinger av moselik.

4.2. Undersøkelser

En rekke personer og institusjoner i Danmark som har eller har hatt befatning med mumier og moselik ble kontaktet (for en presentasjon av disse, se 4.2.1.). Brev ble sendt til arkeologer og forskere som har hatt moselik og/eller mumier som forskningsfelt og til museer der moselik er en del av materialsamlingen eller de permanente utstillingene. I brevet ble mine problemstillinger presentert ved en kort prosjektskisse og behovet for og betydningen av ytterligere informasjon gjennom intervjuer ble uttrykt. Brevene ble sendt i overkant av en måned før de planlagte undersøkelsene i Danmark skulle skje, for å gi tid til tilbakemeldinger og også sjanse for å sende ytterligere brev til personer/institusjoner som ikke svarte. De aller fleste ga snar og positiv tilbakemelding, mens andre ikke lot høre fra seg, på tross av gjentatte henvendelser fra min side. At institusjoner og/eller personer som klart burde være representert i mine undersøkelser ikke er det, beror derfor enten på at tilbakemelding ikke ble gitt.

4.2.1. Kontaktede personer og institusjoner

Niels Lynnerup er fysisk antropolog og jobber ved laboratorium for biologisk antropologi ved Panum Instituttet i København. Instituttet er en del av Universitetet i København og huser de deler av helse- og medisinfag som ikke er rettet mot sykehusdrift. I kraft av sin stilling som antropolog har Lynnerup arbeidet med både moselik og menneskelige levninger fra Grønland (Lynnerup 1998). Han har følgelig stor kunnskap om de vitenskapelige undersøkelser som blir gjort på slike kropper. Dessuten har Lynnerup gjennom sitt arbeide med Grønlandsk materiale også tilegnet seg kunnskap om grønlandernes og det grønlandske samfunns holdninger til forskning på og utstilling av menneskelig materiale. I tillegg har Lynnerup i forbindelse med en mumiekongress som ble avviklet på Grønland september 2001, sittet i kongressens vitenskapelige komite. På grunnlag av dette fant jeg Lynnerup å være en aktuell person å kontakte og intervjuer i forbindelse med dette arbeidet.

For videre informasjon og mer bakgrunnsstoff omkring de grønlandske mumiene og den forskning som er gjort i forbindelse med disse kroppene kontaktet jeg *SILA*. Dette er Senter for Grønlandsforskning, et senter som holder til i lokaler ved Nationalmuseet i København. Deres drift retter seg mot forskning på og undervisning om arkeologi på Grønland

(Grønnow 2000). Her ble kontakt med *Bjarne Grønnow* opprettet. Han er leder for senteret og har arbeidet med arkeologi på Grønland i en årrekke. Mitt håp var at han kunne utdype historien omkring de grønlandske mumiene ut over det litteraturen forteller. Denne sier ikke mye verken om utstillingens tilblivelse eller utforming, ei heller om dagens grønlenderes forhold til dette.

Ytterligere en person som ble kontaktet i håp om å få informasjon vedrørende utstillingen av de grønlandske mumiene, var *Claus Andreasen*. Han er konservator ved Grønlands Nasjonalmuseum & Arkiv i Nuuk/Godthaab. Siden hans arbeidssted og –område er i det samfunn mumiene stammer fra, ble funnet og nå ligger utstilt, var håpet at han kunne fortelle hvorvidt det i forkant eller i kjølvannet av utstillingen var en debatt rundt de etiske aspektene ved denne. Avstanden til Grønland gjorde at kommunikasjonen med Andreasen ble foretatt gjennom skriftlig korrespondanse.

Ved Nationalmuseet i København finnes det en rekke moselik, ingen er imidlertid utstilt. For å få en begrunnelse for hvorfor landets største museumsinstitusjon ikke har moselik som del av sine permanente utstillinger ble museumsinspektør *Flemming Kaul* kontaktet. Kaul har ikke hatt moselik som sitt spesialfelt som arkeolog, men har på 90-tallet vært involvert i planene rundt utformingen av en utstilling av moseliket Huldremosekvinnen. Denne utstillingen ble riktignok aldri realisert. Hans erfaring fra dette arbeidet kunne forhåpentligvis likevel gi en innsikt i hvilke tanker som lå bak denne utstillingen.

Christian Fischer er en av Danmarks ledende forskere på moselik. Han har jobbet med dette materialet i en årrekke. Dessuten er han direktør ved Silkeborg Museum i Silkeborg der Tollundmannen og Ellingepiken ligger utstilt. Han har vært med på endringene i utstillingen av Tollundmannen som skjedde på 80- og 90-tallet.

Moesgård Historiske Museum i Århus hvor Grauballemannen ligger utstilt, ble også kontaktet, både gjennom brev og ved personlig oppmøte. Jeg fikk imidlertid ikke etablert kontakt, så personer tilknyttet denne institusjonen er dessverre ikke intervjuet.

4.2.2. Intervjuer og utstillinger

Intervjuene var relativt uformelle og forløp med varighet fra en til tre timer. Det ble ikke brukt lydopptak for å dokumentere intervjuene, men notater ble tatt fortløpende. Disse ble renskrevet og utdypet umiddelbart etter intervjuet var over. Alle intervjuobjektene fikk mulighet til å lese gjennom oppgaven før den trykkes, men dette var ikke et sterkt ønske fra deres side. Noen av intervjuobjektene ønsket imidlertid at visse deler av intervjuet og noen utsagn ikke ble referert til, og disse ønskene er tatt til følge. Tilleggsinformasjon i form av manuskripter til foredrag eller intern korrespondanse ble i noen av intervjuene gjort tilgjengelig. Under intervjuet med Kaul fikk jeg mulighet til å kopiere interne brev og skisser vedrørende den tidligere nevnte planleggingen av moselikutstillingen, mens Fischer lot meg få tilgang til et manuskript fra et foredrag om utstilte kropper holdt i 2000.

Ved alle intervjuene sto tre spørsmål i fokus :

- ◆ Er det, eller har det vært en uttalt etikkdebatt omkring forskning på og utstilling av mumier og moselik?
- ◆ Hvilken rolle spiller etiske hensyn når forskning og /eller utstilling av disse typer kropper foretas? Dersom noen slike hensyn blir tatt – hvilke er i så tilfelle disse?
- ◆ Har etnisitet/urfolk og/eller tidsperspektivet (det vil si de menneskelige levningenes alder) noen implikasjoner på eventuelle etiske hensyn?

I tillegg ble det også stilt spørsmål som var relevante for de individuelle intervjuobjektene. Det vil si at Niels Lynnerup ble spurt om hvorvidt det finnes undersøkelser eller metoder som er tilgjengelig men som, ut fra et etisk ståsted, ikke blir brukt på menneskelige levninger av arkeologisk karakter. Flemming Kaul og Christian Fischer, ble spurt om det ved utstilling av slike kropper var noe som ikke måtte gjøres, noe som ville gå på tvers av alle etiske normer og all respekt. På bakgrunn av deres ulike stillinger og arbeidsområder ble intervjuene av forskerne sentrert rundt ulike typer kropper. Det vil si at Bjarne Grønnow og Niels Lynnerup ble i all hovedsak intervjuet om mumiene, mens Kaul og Fischers intervjuer var fokusert på moselikene.

Intervjuene ble foretatt før besøk av de enkelte utstillingene. Dermed kunne forskerens utsagn om etikk og utstilling av mumier og moselik, hva som er viktig å ta hensyn til og

hvilke kriterier for utformingen av en utstilling som er sentrale, ligge til grunn for mine undersøkelser og analyser av de faktiske utstillingene. Ved å gjøre det på denne måten håpet jeg å ha et bedre grunnlag for å vurdere dem. Til tross for Danmarks høye antall moselik er ikke mange utstilt ved landets museer. Begrenset tid kombinert med geografisk avstand mellom de ulike museene førte til at et utvalg av museer og utstillinger måtte tas. Jeg valgte å konsentrere meg om to utstillinger med til sammen tre utstilte moselik; Grauballemanden ved Moesgård Historiske Museum i Århus og Tollundmanden og Ellingpiken ved Silkeborg Museum i Silkeborg. Dette fordi disse moselikene er blant Danmarks mest kjente, dessuten har de fått en ganske stor betydning for deres museer, og er meget sentrale deler av utstillingene. I første rekke var det den praktiske og formelle utformingen av utstillingen jeg så på, og flere elementer var sentrale:

- ◆ Utstillingslokalets utforming og moselikets plassering i rommet.
- ◆ Den praktiske utformingen: bruken av lys, farger og materiale
- ◆ Kontekst: hvilken kontekst er moseliket plassert i, og i hvilken grad kommer denne konteksten tydelig frem gjennom utstillingen?
- ◆ Informasjon til publikum: hvilken og hvor mye informasjon er gitt og på hvilke måter blir den presentert? Er denne informasjonen korrekt?

Omtrent en og en halv time ble tilbragt ved hver av utstillingene. Det ble tatt notater vedrørende hver av de ovenfornevnte punktene. Etter tillatelse ble det også tatt lysbilder. I tillegg til de formelle elementene ved utstillingene ble også de inntrykk, stemninger og følelser som opplevelsen av utstillingen ga registrert. Dette er selvfølgelig personlige oppfatninger og vil variere fra person til person. Like fullt mener jeg dette er en sentral del av opplevelsen av en utstilling og har derfor valgt ikke å se bort fra det.

KAPITTEL 5: MOSELIK OG VISUALISERING

5.1. Finnes det en uttalt etikkdebatt? Intervjuobjektene svar

Første spørsmål til alle intervjuobjektene var hvorvidt det er – eller har vært – en uttalt etikkdebatt omkring forskning på og utstilling av mumier og moselik. Til dette svarte de alle nei. De var alle klare på at det ikke har vært en offentlig debatt rundt dette emnet, men vektla samtidig at dette ikke er ensbetydende med at det ikke eksisterer en viss etikkdebatt. Ethiske tanker rundt dette temaet finnes, men debatten har ikke vært stor og den har heller ikke blitt offentliggjort. Under intervjuenes løp kom det tydelig frem at de ulike forskerne har forskjellige syn på denne etikkdebatten og hvilken rolle de mener denne har spilt og burde spille innenfor forskning og utstilling av mumier og moselik. Hvilke etiske hensyn de enkelte forskerne mener er viktige i forhold til utstilling av moselik vil tas opp nærmere senere i kapitlet.

Bjarne Grønnow ble i all hovedsak intervjuet om funnet av de grønlandske mumiene og hvilke holdninger dagens grønlendere har til dette funnet spesielt, men også om arkeologisk forskning på menneskekropper generelt. Temaet etikkdebatt var ikke en stor del av intervjuet, men Grønnow sa at selv om debatten om etikk i forhold til behandling av døde mennesker verken er stor eller uttalt, er det like fullt et meget viktig område som burde fokuseres mer på. Han fremholdt at spørsmålet om behandling av døde, godt bevarte menneskekropper vekker følelser og mulighet for diskusjoner og refleksjon. Dette ble ifølge Grønnow synliggjort under et seminar, arrangert for arkeologistudenter ved Universitetet i København. En film som omhandlet forskning på godt bevarte mennesker, vakte følelser hos studentene. I kjølvannet av filmen ble det igangsatt debatt omkring emnet. Grønnow fremholdt at dette viser at en etikkdebatt om behandling av menneskekropper innen forskning og museumsdrift er både et viktig og tiltrengt innslag i arkeologien (Grønnow personlig kommunikasjon 2001).

Christian Fischer fremholdt at det innen alle disipliner som er representert ved et museum må anerkjennes og opprettholdes høy moral og etisk standard (Fischer 2000). En uttalt debatt omkring etikk og moselik finnes imidlertid ikke, i følge Fischer. I Danmark er ikke dette et tema. Likevel, sa han, er dette noe det blir tenkt på, og meningene omkring dette er

varierende. Trolig er det ikke mulig å finne to arkeologer som deler samme syn om denne saken. Fischer påpekte at det *er* et skille mellom hva som er rett og galt å stille ut, med andre ord et etisk skille. Denne grensen er imidlertid vanskelig å definere (Fischer personlig kommunikasjon 2001).

Flemming Kaul sa at samtidig som det faktisk finnes etiske tanker og holdninger blant forskere, er en debatt rundt emnet underkommunisert. Han fremholdt at etikk og etiske valg ligger til grunn for det som faktisk blir gjort, og de valg som tas av arkeologer og ved museer. Disse går imidlertid hånd i hånd med andre hensyn, og da først og fremst praktiske (Kaul personlig kommunikasjon 2001).

Niels Lynnerup var den forskeren som brukte lengst tid av intervjuet på temaet etikk og den etiske debatten rundt forskning og visualisering av mumier og moselik. Han sa det ikke er mulig å hevde at noen har etiske og moralske tanker mens andre ikke har det. Det som imidlertid er mulig, er å skille mellom forskjellige grader og typer av etikk. Lynnerup setter et skille – både i tid og form – mellom to typer etikk: nytteetikk og pliktetikk. Han definerer nytteetikk som utilitarisme (Lynnerup personlig kommunikasjon 2001). Utilitarismens grunnleggende prinsipp kan oppsummeres i at en handling er moralsk riktig hvis den frembringer en større mengde lykke enn aktuelle alternativer² (Johansen 1994: 96 ; Mill 1995: 23). Det vil si at den handling som gir størst mulig nytte for flest mulig er den mest (etiske) riktige. Å se forskning på moselik/mumier ut fra et nytteetisk perspektiv kan gjøres ved å si at det å forske på slike kropper kan gi mye og verdifull informasjon om fortidens mennesker og kulturhistorien, og at det på grunnlag av dette vil være til nytte og et gode for mange. Derfor, sa Lynnerup, vil det være en god ting å drive forskning på slikt materiale. Den andre type etikk Lynnerup definerer, pliktetikken, går ut på hva som skal/skal ikke, burde/burde ikke eller må/må ikke gjøres. Det vil si at dersom det å stille ut eller forske på menneskelige levninger støter eller krenker noen, burde det ikke gjøres. Lynnerup fremholdt at det i løpet av de siste årene er mulig å spore en endring i hvilken av disse to formene for etikk antropologiske forskere har tilskrevet seg. Han hevdet at “den gamle” generasjonen antropologer i størst utstrekning har tilskrevet seg nytteetikken, mens det for de yngre generasjoner forskere er mest vanlig å tenke i retning av pliktetikken.

² Det finnes forskjellige varianter av utilitarismen. Jeg velger å ikke gå inn på disse her, da jeg anser det ikke å være av betydning i denne sammenheng.

Dette betyr ikke at Lynnerup mener at etikk tidligere var et tema mens det i dag ikke er det eller at den ene formen for etikk er bedre enn den andre. Det han sier er at den etiske tankegang og de faktorer som er utslagsgivende for den rådende etikken har endret seg over tid. På tross av dette skillet, fremholdt han, er det likevel ikke mulig å se pliktetikk og nytteetikk adskilt og separat. Disse to ulike formene for etikk og de aspekter som faller inn under dem må, ifølge Lynnerup, veies opp mot hverandre før det tas avgjørelser vedrørende hva som skal gjøres/ ikke gjøres eller hva som er galt eller riktig. Ingen to tilfeller er like, sa han. Forutsetningene for å si hva som er galt og riktig forandrer seg fra tilfelle til tilfelle og hver situasjon må vurderes enkeltstående (Lynnerup personlig kommunikasjon 2001).

5.2. Visualisering og etikk

Museer har et etisk ansvar overfor sitt publikum når gjenstander og objekter stilles ut (Dean 1997: 218). Store deler av museenes publikum er langt på vei uvitende om de gjenstander og historier som vises frem og fortelles gjennom utstillingene. Som følge av dette vil publikum ha tillit til museene og stole på at det de får presentert, både visuelt og verbalt, er riktig og sant. Sullivan (1994: 101) fremholder at et museums verdier blir synliggjort gjennom de valg som blir foretatt. Utvalg og bevaring av artefakter og dokumenter definerer langt på vei hva som anses å være verdifullt og passende som bevis/vitnesbyrd fra fortiden. Gjennom utstillinger blir ikke bare *hva* som er minneverdig definert, men også *hvordan* dette skal minnes. Sullivans teori om museer og den rolle utstillinger spiller i kommunikasjonen av moral og etikk, medfører at institusjoner som museer innehar en betydelig makt overfor publikum. Dersom denne holdningen forfektes, vil den være grunnlag for å si at hvordan et museum velger å visualisere og/eller utforme sine utstillinger er svært viktig.

David Dean (1997: 218) fremhever sannferdighet og nøyaktighet som en viktig etisk faktor når museer skal stille ut objekter. Videre hevder han at ærlighet i presentasjonen av objektet er sentralt. Når et objekt blir brukt i en utstilling plasseres det i en kontekst det i

utgangspunktet ikke var ment å være i. Museene tar objekter og gjenstander ut av deres opprinnelige sammenheng og setter dem inn i en ny. Gjennom utstillinger blir gjenstander rekontekstualisert og tolket (Vogel 1991: 201). Å rekontekstualisere et objekt og kommunisere dette til andre gjennom utstillinger gir makt (Dean 1997: 220). Det influerer hvordan publikum opplever og tolker objektet. En rekke miljømessige, praktiske og psykologiske faktorer kan bidra til å påvirke publikum, både i forhold til hva de ser og hvordan de ser (Alpers 1991 : 31 ; Dean 1997: 222). Bruk av farger og lys, objektets plassering, både romlig og i forhold til andre objekter, skilt og teksters utforming er noen slike faktorer som bidrar til å påvirke publikums oppfattelse og tolkning av objektet. Dean understreker dette ved å si at det ikke er nok å sette et objekt på en pidestall, for så å åpne dørene for publikum. Alt rundt objektet – og ikke bare objektet selv – påvirker hvordan publikum reagerer, tolker og tar til seg presentasjonen (Dean 1997: 223). Det blir derfor meget viktig *hvordan* museene utfører utstillingen av de objektene de har valgt å visualisere.

Videre vil jeg nå se nærmere på hvordan moselik blir utstilt. Dette vil jeg gjøre gjennom å bruke opplysninger fra de etiske retningslinjene for museer og arkeologer og fra mine egne undersøkelser og anvende disse som grunnlag for en analyse av to moselikutstillinger. Det vil her bli lagt størst vekt på retningslinjer som retter seg mot museumsdrift, da disse er av mest relevans i forhold til utstillinger.

5.2.1. De etiske retningslinjer og utstilling av moselik

Som vist i kapittel 3.4. er de etiske retningslinjene verken eksplisitte eller klare på hvordan menneskelige levninger skal eller ikke skal stilles ut. De gir ingen klare regler på hva som er akseptabelt eller uakseptabelt å gjøre i utstillingssituasjoner. Noen punkter finnes imidlertid. ICOMs paragraf 6.6. omhandler både menneskelige levninger og materiale med hellig betydning og sier om utstilling av slikt materiale at dette “...*must be accomplished in a manner consistent with professional standards and interests and the beliefs of members of the community, ethnic or religious groups from which the objects originated...*” og at “...*this must be done with great tact and with respect and feelings of human dignity held by all peoples.*” (ICOM 2001a: 6.6.). Den første delen av sitatet sier at utstilling av menneskelige levninger skal skje i tråd med den tro og de interesser som innehas av den

gruppe levningene stammer fra. Dette punktet vil i første rekke være aktuelt i situasjoner der materialet er fra grupper som etniske minoritetsgrupper eller urbefolkningsgrupper (for nærmere behandling av dette, se kapittel 6). Ved utstilling av moselik vil situasjonen være annerledes. Siden moselikene ikke kan sies å stamme fra en nålevende og eksisterende gruppe på lik linje med eksempelvis skjelettmateriale fra amerikanske indianere, er ikke første del av sitatet mest aktuelt, men heller den andre. Denne delen av paragrafen sier at en utstilling skal skje med respekt for den generelle oppfatning av menneskelig verdighet som tilskrives av alle folkeslag. Hva dette innebærer blir imidlertid ikke utdypet i ICOMs retningslinjer. Ut over denne paragrafen blir ikke utstilling av slikt materiale eksplisitt nevnt i ICOMs etiske retningslinjer. Imidlertid finnes det punkter som omhandler behandling av utstillingsmateriale generelt, og som kan overføres på menneskelige levninger. De punkter som er relevant å trekke frem faller inn under to av de tre hovedområdene som ble skissert i kapittel 3.3., ansvar overfor materialet og ansvar overfor publikum. Paragraf 2.9. (ICOM 2001: 2.9.) sier at museenes primære rolle er å bevare samlingene og bruke dem i utvikling og spredning av kunnskap. Utstillinger er et redskap i utførelsen av denne rollen. Samtidig blir det her sagt at en utstilling ikke må kompromittere kvaliteten eller det nødvendige vedlikehold og bevaring av samlingene. Selv om et objekt stilles ut, skal ikke dette gjøres på bekostning av dets bevaringsmessige tilstand. Skal en utstilling skje, må alle nødvendige og praktiske tiltak iverksettes for at objektet ikke blir skadet eller ødelagt som følge av utstillingen. Et tilfelle hvor dette er gjort, er oppbevaringen av ismumien som blir kalt Øtzi. I 1991 ble liket av en mann funnet i et fjellpass i Hauslabjoch i Østerrike. Mannen som viste seg å være 5200 år, har sammen med de gjenstander som ble funnet på eller i nærheten av ham, gitt utstrakt kunnskap om denne perioden av steinalderen i områdene rundt Alpene (Spindler 1996). Ved oppbevaring av denne kroppen, som unektelig er et unikt og verdifullt materiale sett med vitenskapelige øyne, har kravene vært ytterst strenge. For å forhindre noen form for nedbrytning er det forsøkt å gjenskape klimaet i en isbre så langt det lar seg gjøre uten å fryse kroppen ned i solid is igjen. Dette er gjort ved å ha høy luftfuktighet og en romtemperatur på -6 °C (Spindler 1996: 107-109).

Også arkeologiske selskaps etiske retningslinjer vektlegger bevaring av materiale som et etisk prinsipp (AIA 2000: I.2. ; EAA 1997: 1.2. ; Lynnot og Wylie 1993). Dette blir fremlagt som et generelt prinsipp som omfatter og er grunnleggende for alt arbeidet

arkeologer skal gjøre. Det er ikke utenkelig at dette prinsippet også må gjøres gjeldende i situasjoner der det arkeologiske materialet skal brukes i utstillingsøyemed.

Kravet om sannferdig og nøyaktig informasjon blir behandlet i de etiske retningslinjene. Dette gjelder i første rekke forskningsresultater og informasjon som blir publisert gjennom litteratur og lignende medier (ICOM 2001a: 8.3.), men også informasjon som gis ved utstillinger. ICOMs paragraf 2.9. (2001a: 2.9.) sier at “*The museum should seek to ensure that the information it publishes, by whatever means, is accurate, honest, objective and well-funded academically*”. Selv om ICOM her bruker termen å publisere, noe som i utgangspunktet forbindes med skriftlig materiale, åpner likevel ordene “by whatever means”, som kan oversettes til “på hvilken som helst måte”, for en mulighet at paragrafen også kan omfatte informasjon gitt ved utstillinger. Denne informasjonen må altså være ærlig, nøyaktig og akademisk godt belagt.

Etter en gjennomgang av de etiske retningslinjene kan det konstateres at til tross for at utstillinger er en sentral del av museumsvirksomheten er det få konkrete etiske krav til hvordan slike skal gjennomføres. Dette gjelder både arkeologisk materiale generelt, og menneskelige levninger spesielt. Likevel er det mulig, gjennom å lese mellom linjene og inkludere de relativt få deler som omhandler utstilling og behandling av arkeologisk materiale, å fremsette tre sentrale etiske prinsipper som kan overføres på utstillinger av menneskelige levninger. Det første er at utstillingen/visualiseringen må skje med takt og respekt for både den døde og også i tråd med nålevende publikummers oppfattelse av verdighet. Videre må ikke en utstilling iverksettes dersom dette kan skade kroppen. Det vil si at alle mulige praktiske tiltak, ut fra dagens forutsetninger, kunnskap og teknologi, må tas i bruk for å tilrettelegge forholdene så kroppen ikke ødelegges. Til slutt må all informasjon som blir gitt i forbindelse med utstillingen – det kan være enten skilt og plakater, brosjyrer og hefter/trykksaker – være riktig og nøyaktig.

5.2.2. Intervjuene

På spørsmål om det er etisk galt å stille ut godt bevarte menneskelige levninger som mumier og moselik, ga intervjuobjektene uttrykk for at de ikke er av den oppfatning. Det som kom frem var imidlertid hvilke etiske og hensynsmessige aspekter disse personene

mente var viktige å ta i utformingen og gjennomføringen av en slik utstilling. Det vil si *hvordan* en utstilling blir gjort, og hvordan den skal kunne gjennomføres på en etisk forsvarlig måte.

Niels Lynnerup har som fysisk antropolog praktisk og fysisk forskning på menneskekropper som sitt fagfelt. Han ble imidlertid også intervjuet om utstillingsaspektet ved behandling av mumier og moselik. Han fremholdt at det å se et moselik eller en mumie emosjonelt sett er sterkere enn å se skjelettmateriale eller “vanlig” arkeologisk materiale. Jo nærmere den utstilte kroppen utseendemessig kommer en selv, desto sterkere vil reaksjonene bli, sa han. Disse følelsene er vanskelige å kategorisere og argumentere for eller imot, for de er høyst personlige. Det som må gjøres når et moselik, eller en mumie, blir brukt i utstillingsøyemed, er å gi publikum så mye informasjon om kroppen som mulig. Det må fortelles hva den utstilte kroppen er – det vil si hva slags type godt bevart menneskelig materiale det er og hvordan den er blitt som den er. Informasjon om hva som er gjort av vitenskapelige undersøkelser og hva disse kan fortelle om kroppen, og også hva den avdødes kropp kan fortelle om det livet vedkommende har levet, må gis. Tilslutt, påpekte Lynnerup, burde det også fortelles hvorfor de menneskelige levningene er utstilt, hvilken grunn museet har for å inkludere dem i sine utstillinger. Men, undrestreket han, det må *ikke* stilles ut et moselik kun på økonomisk eller kommersielt grunnlag. Det ville ikke være etisk forsvarlig (Lynnerup personlig kommunikasjon 2001).

Christian Fischer fremholdt at dersom det velges å stille ut et moselik, må dette gjøres med et tema som er vitenskapelig rettet (Fischer 2000). Utstillingen må produsere og representere ny forskning og gjennom dette formidle kunnskap og informasjon om fortiden til publikum. Dersom museet ikke lykkes i dette, eller er usikker på hvordan de kan oppfylle de moralske og etiske forpliktelser som påligger dem, fremholdt Fischer at utstilling av menneskekropper ikke burde finne sted (Fischer 2000). Et annet aspekt som er viktig for Fischer er at en utstilling av et moselik ikke må risikere å kunne skade kroppen. Dersom en utstilling av moseliket kan risikere å påføre kroppen skade slik at muligheten for fremtidig forskning står i fare, hevdet han at forskningen skal ha forrang fremfor visualiseringen. I løpet av de tretti årene han har vært ansatt ved Silkeborg Museum, har det skjedd store fremskritt innen forskningen og nye metoder og ny kunnskap har kommet til. Trolig vil det i fremtiden også skje nyvinninger på dette feltet, og det vil da ikke være

riktig å ha ødelagt eventuelt materiale gjennom utstilling slik at dette ikke kan brukes i forskningsøyemed (Fischer personlig kommunikasjon 2001). Han sa også at når en kropp blir brukt i utstillingsøyemed, må det gjøres på en slik måte at det ikke støter noen (Fischer personlig kommunikasjon 2001). I første rekke fremholder Fischer dette synet i forbindelse med etnografiske utstillinger hvor det kan finnes nålevende slektninger etter de personer som er utstilte, men denne holdningen kan også være relevant i forhold til utstillinger av moselik.

Flemming Kaul har ingen etiske betenkeligheter med å stille ut moselik. Tvert om fremholdt han at det er et museums plikt å stille ut et moselik dersom dette kan gjøres ut fra de praktiske hensyn som må tas (Kaul personlig kommunikasjon 2001). Det er disse som for Kaul utgjør det etiske aspekt ved å stille ut moselik. Han fremsatt også noen hensyn som ikke var av praktisk art. Disse vil tas opp nedenfor. I første rekke fremholdt Kaul at må kroppen være i så god stand at det ikke vil være bevaringsmessig risikabelt å stille den ut. Ved Nationalmuseet i København finnes det en rekke moselik, men ingen av disse er utstilte. En av årsakene til dette er at flere av disse er i meget dårlig stand. Frem til rundt midten av 1900-tallet var ikke interessen for moselik stor i Danmark (Ebbesen 1986: 12). Menneskelige levninger var ikke et materiale museene beskjefteget seg med. Dermed ble mange moselik lagt i magasiner og glemt. Etter lang tid uten riktig konservering, er bevaringsgraden av mange moselik blitt betraktelig forverret. To av de tre såkalte Borremoselikene som ble funnet i perioden 1946-48 (Glob 1965: 70) er i løpet av årene blitt så ødelagte at det ikke vil være forsvarlig å stille dem ut. En utstilling vil kunne ødelegge dem ytterligere (Kaul personlig kommunikasjon 2001). Dessuten, sa Kaul, har deres dårlige bevaringsmessige stand ført til at deres visuelle og vitenskapelige interesse, for publikum vel å merke, ikke lenger er så stor, da det i flere tilfeller ikke vil være mulig å se hva det er. I tillegg er, etter Kauls mening, noen av disse moselikene så stygge at det ikke vil være rett å stille dem ut. For at et moselik skal kunne stilles ut, må det ifølge Kaul være estetisk pent å se på. Med dette mente han at moseliket ikke må være så stygt at det får et skremmende utseende. Mange moselik er skadet i en slik grad, enten som følge av skader påført før eller i forbindelse med døden, eller på grunn av dårlig konservering og ødeleggelse etter kroppen ble funnet. Dette gjør at de kan være ubehagelige å se på. I følge Kaul er det ikke riktig å stille ut en kropp som er for stygg.

Videre vektla Kaul at når et moselik skal brukes i utstillingssammenheng, må dette skje på en slik måte at konteksten og sammenhengen moseliket blir plassert i er relevant og solid. Å stille ut en slik kropp, eller deler av den, i en uklar eller lite relevant kontekst, eller løsrevet fra enhver kontekst vil ikke være etisk riktig, ifølge Kaul. Ved Nationalmuseet finnes det flere enkeltstående kroppsdelene av moselik, deriblant en fot og et hode. Disse to ble funnet sammen med henholdsvis en sko og en kyse. Kaul fremholdt at dersom disse kroppsdelene skal vises frem, må det skje i forbindelse med deres sko og hodeplagg, i en kontekst der kroppsdelenes "tilbehør" er det sentrale og ikke selve foten eller hodet i kraft av at dette er kroppsdelene. En slik fokusering på kroppsdelene ville ikke være verdig. I følge Kaul sammenfaller kontekst og verdighet. Han sa at uten en kontekst for moselikene vil ikke utstillingen av dem være verdig (Kaul personlig kommunikasjon 2001).

For å illustrere hvordan en utstilling av moselik i følge Kaul burde utføres for å være mest mulig etisk riktig, vil jeg bruke en planlagt utstilling av sivile offerfunn i myr ved Nationalmuseet som eksempel. Nationalmuseet har ingen moselik i dagens utstillinger. Det har imidlertid vært ønske om å stille ut Huldremosekvinnen som finnes i museets magasin. Dette moseliket ble funnet i 1879 på Østjylland (Glob 1965: 64). Hennes kropp var da i meget god stand og er det fortsatt i dag. Dette til tross for at moseliket i mange år var forsvunnet grunnet en overflytting fra Nationalmuseet til anatomisk institutt ved Universitetet i København i 1905, og under denne tiden trolig ikke ble behandlet med de rette konserveringsmetodene (Brothwell et. al 1990b: 157). Ønsket var å integrere Huldremosekvinnens kropp i en utstilling av sivile offerfunn fra jernalderen (Kaul 1993). Som nevnt i kapittel 2.1.1. er sivile offerfunn fra myrer en mangfoldig funnkategori og målet med utstillingen skulle være å formidle dette mangfoldet. I et internt brev ved Nationalmuseet, skrevet i forbindelse med planleggingen av utstillingen skriver Kaul om den: "...*fundgruppernes mangfoldighet formidles på en sober og klar måte uden at mystikken eller den "offerfølsige aura" af fundene forsvinder*". Videre sier han at målet er å "...*formidle en vis romantik eller mystik omkring fundene på en værdig måte...*" (Kaul 1993). Tanken var at det skulle skapes et rom, en monter, som til en viss grad gjenskapte en myraktig atmosfære hvor de ulike funngruppene som blir assosiert med sivile myroffer, blir presentert (se figur 4). De funngrupper Kaul ønsket å inkludere i denne utstillingen var blant annet smykker som halsringer og fibulaer, kar av keramikk og metaller, ulike vogndeler og hjul, importvarer og antropomorfe trefigurer (Kaul 1993). Den myraktige

Figur 4: Skisse over planlagt utstilling av sivile offerfunn ved Nationalmuseet i København. Huldremosekvinnen ligger mot nederste venstre hjørne. Tegning: F. Kaul

atmosfæren skulle oppnås ved å dekke montrens bunn med sphagnum samtidig som andre typiske myrplanter skulle plasseres i bakgrunnen. Montrens bakre vegg skulle ha en lys brun farge for å komplimentere sphagnumens mørkere brune farge. Atmosfæren ville som følge av fargebruken være dunkel, noe som også skulle understrekes gjennom bruken av lys. Hele monteringen skulle ligge i halvmørke og gjenstandene skulle være halvveis gjemt i mørket. Ved hjelp av spotlights ville de ulike funngruppene belyses med jevne mellomrom. I tillegg skulle publikum selv ha mulighet til å bestemme hvilke funngrupper som skulle opplyses ved å trykke på knapper på et panel. I denne konteksten skulle Huldremosekvinnen ligge. Hennes kropp skulle plasseres som utstillingens fokus, forrest, midt i monteringen, noen cm nedsenket i forhold til bunnen for å illudere at hun ligger i myren (Kaul 1993 ; Kaul personlig kommunikasjon 2001). Ved å plassere Huldremosekvinnen i denne utstillingsmessige helhet, fremholder Kaul at hun blir utstilt på en verdig måte, idet hun ikke fremstår som et klinisk preparat løsrevet fra sin opprinnelige sammenheng, men er satt inn i en større kontekst. Utstillingen ble ikke gjennomført da det aktuelle rommet og monteringen ble brukt til en annen utstilling. Under planleggingen av utstillingen var imidlertid Huldremosekvinnen i en periode utstilt ved museet. Hun lå da alene i monteringen tiltenkt utstillingen på et sort underlag og med sort bakgrunn. Etter seks måneder ble hun fjernet, både fordi den planlagte utstillingen ikke ble gjennomført, men også fordi hun lå utstilt alene, løsrevet fra enhver sammenheng og kontekst (Kaul personlig kommunikasjon 2001). Dessuten, sa Kaul, var ikke det visuelle inntrykket av henne pent.

Huldremosekvinnens kropp er meget tørr og stiv og hennes armer og ben spriker noe (se figur 5). Liggende i monteringen ble ikke disse kroppsdelene støttet opp, noe som førte til en sprikende positur som var lite flatterende. I følge Kaul ble det ikke fra Nationalmuseets side oppfattet noen negative reaksjoner på det utstilte moseliket fra publikum. Uavhengig av dette ble det likevel besluttet å fjerne det fra monteringen.

Figur 5: Huldremosekvinnen (Brothwell 1986: 99).

5.2.3. Forskerne og etikk - en kort oppsummering

Under intervjuene henviste ingen av forskerne direkte til de etiske retningslinjene, men deres holdninger til etikk og de aspekter de selv vektlegger når det gjelder etikk og utstilling av godt bevarte menneskelige levninger, sammenfaller i stor grad med de punktene som blir fremlagt i retningslinjene. Disse aspektene blir av forskerne fremstilt som krav til hva som må/ikke må og burde/ikke burde gjøres når et moselik skal stilles ut. Gjennom å oppfylle kravene vil en slik utstilling i følge dem bli så etisk forsvarlig som mulig.

Kontekst og sammenheng er et aspekt som sammen med informasjon rundt utstillingen generelt og om moseliket spesielt blir vektlagt av forskerne. Hvorfor moseliket blir utstilt må kunne synliggjøres gjennom den kontekst kroppen er plassert i, og den informasjon som blir gitt om den. Gjennom en solid og relevant kontekst kan visualiseringen

legitimeres og rettferdiggjøres. En god kontekst vil også gjøre utstillingen av et moselik verdig. Uten en slik sammenheng og tilstrekkelig informasjon, vil det ikke være riktig å stille ut moseliket.

I tråd med de etiske retningslinjenes krav om å bevare materialet og ikke skade det, blir det også sagt av forskerne at en utstilling av et moselik ikke må innebære en risiko for at det kan skades. Moselik er et unikt materiale som innehar store forsknings- og informasjonspotensiale. Det ville ikke være etisk riktig å risikere mulig fremtidig forskning gjennom å stille ut kroppene uten å sikre, gjennom all kunnskap og teknologi som er tilgjengelig i dag, at utstillingen ikke ødelegger kroppen eller bidrar til økt nedbrytning.

Et annet aspekt er at utstillingen av moseliket må inneha et visst nivå av estetikk. For at visualiseringen av det skal være så etisk forsvarlig som mulig, må kroppen være pen å se på. Dette betyr *ikke* at estetikk er det samme som etikk, men det viser at estetikk i denne sammenheng blir, av noen av forskerne, sett på som et viktig etisk hensyn som må tas når et moselik stilles ut. Dette hensynet kan gjelde overfor publikum, men også den døde. En utstilling som viser et moselik som er stygt å se på, kan virke respektløst og gi inntrykk av at moseliket er fratatt sin verdighet. Både i de etiske retningslinjer og blant forskerne blir det eksplisitt uttalt at dersom en slik utstilling skal gjennomføres, må det skje med verdighet og respekt, ikke bare overfor publikum, men også den døde. Det estetiske inntrykket moseliket gir må være slik at publikum ikke finner det støtende eller blir skremt. Dette punktet kan virke noe vanskelig å oppfylle, da oppfattelsen av hva som er pent og stygt er høyst personlig. Trolig vil publikum som ser et moselik være av ulik oppfatning om hvorvidt det er pent eller ikke. På tross av dette burde visualiseringen utføres på en slik måte at det på det estetiske plan ikke støter publikum. Det vil si at de aller styggeste moselikene, de som er sterkt skadet og ødelagte og dermed ser lite pene ut, og de som er i dårligst bevaringsmessig stand ikke burde bli brukt i utstillinger. Praktiske grep som bruk av lys og farger kan også være med på å understreke det visuelle og estetiske inntrykk, enten i positiv (det vil si gjøre moseliket mer behagelig å se på) eller negativ (gjøre det styggere) retning. Kravet om at en utstilling og visualisering av moselik må gjøres med verdighet, takt og respekt, kan altså i tillegg til å bli knyttet til kravet om en relevant kontekst, også knyttes til kravet om at utstillingen må være estetisk behagelig.

5.3. To utstillinger: Silkeborg og Moesgård

På grunnlag av de etiske retningslinjenes punkter om utstilling av menneskelige levninger, samt de aspekter intervjuobjektene mener er sentrale for å gjøre en utstilling av et moselik så etisk forsvarlig som mulig, skal jeg nå se nærmere på to utstillinger der moselik er en del av det utstilte materialet. Disse er jernalderutstillingen ved Silkeborg Museum, hvor Tollundmannen og Ellingpiken befinner seg, og utstillingen av Grauballemannen ved Moesgård Forhistoriske Museum i Århus.

5.3.1. Tollundmannen og Ellingpiken

Etter funnet av Tollundmannen i 1950 og de påfølgende vitenskapelige undersøkelsene, ble det tatt stilling til hvorvidt dette moselike, som var i meget god stand, skulle stilles ut eller ikke. Det ble avgjort å konservere hodet og stille ut kun dette (Glob 1965: 26). Bakgrunnen for denne beslutningen blir ikke videre utdypet av Glob, men ifølge Fischer ble den tatt fordi resten av Tollundmannens kropp var for godt bevart, og det ble antatt at det ville

**Figur 6: Tollundmannen i sitt monter ved Silkeborg Museum.
Foto: K. Nielsen**

virke støtende og makabert på publikum dersom de fikk se hele kroppen (Fischer 1988: 15 ; Fischer 1999: 95). Da hodet og kroppen ble adskilt ble kun førstnevnte konserverert. Resten

av kroppen ble ikke behandlet, men delt opp og sendt til forskjellige vitenskapelige institusjoner for undersøkelser (Fischer 1999b: 96). Her lå de i mange år og var mer eller mindre glemt frem til det på midten av 1980-tallet ble fremsatt ønske om å stille ut hele Tollundmannens kropp, ikke bare hodet (Fischer personlig kommunikasjon 2001). Da kroppsdelene ble gjenfunnet viste de seg å være forandret på grunn av manglende konservering og vitenskapelige undersøkelser. Torsoen var tørket inn og noe vridd, mens armene og bena var plukket fri for bløtdeler og vev. Det ble avgjort å lage kopier av disse på grunnlag av bilder og tegninger fra undersøkelsene foretatt i 1950, for på denne måten å gjenskape kroppen slik den var da den ble funnet. I 1987 var den “nye” kroppen ferdig, og ble montert med hodet. Slik har Tollundmannen vært stilt ut siden.

Tollundmannen befinner seg i Silkeborg Museums jernalderutstilling. I 1991 ble et nytt tilbygg til museet åpnet hvor jernalderen har fått en egen sal. Utstillingen er i et stort og lyst rom. I en rekke montre blir flere aspekter av jernaldermenneskenes hverdag og arbeide fremvist. Hver monter dekker ett tema, blant annet matlaging og dyrking, våpen og redskaper, bekledning og hårmoter, og fritidsaktiviteter som spill og lek. På veggen lengst

Figur 7: Ellingpiken i monterer for hårfrisyrer. Den lille hvite lappen ved hennes hode inneholder all den informasjon som gis om henne som moselek. Foto: K. Nielsen

fra inngangsdøren befinner det seg to dører på hver side av et monter. Dørene er åpne, men rommet innenfor er mørkt. Når en beveger seg inn i rommet blir det imidlertid opplyst ved

hjelp av spotlights koblet til sensorer som reagerer på bevegelse. Rommet er lite og halvsirkelformet og midt på gulvet står Tollundmannens monter (se figur 6). Monteren inneholder kun moseliket, men han er ikledd den luen han ble funnet med og rundt halsen ligger det repet han antas å ha blitt hengt med. Han ligger på et underlag som ligner på mose. Spotlightene som er rettet mot monterer understreker at det er dette som er det viktige i rommet. Veggen bak er kledd med en avbildning av skog og det myrområdet der Tollundmannen ble funnet. På motstående vegg henger plakater som beskriver hvordan og når moseliket ble funnet, hvilke undersøkelser som er gjort og hva disse viste. Plakatene er skrevet på seks ulike språk. Bortsett fra noen krakker langs den ene veggen er rommet utover dette tomt.

I tillegg til Tollundmannen befinner det seg ytterligere et moselik i jernalderutstillingen. Moseliket som blir kalt Ellingpiken ligger i monterer der jernalderens hårmoter blir presentert (se figur 7). Denne kroppen ble funnet i 1938 i samme område som Tollundmannen. Moseliket ble først antatt å være levningene etter en mann (Glob 1965: 19-20), men det har senere vist seg at det er liket av en kvinne. Ellingpiken er i langt dårligere bevaringsmessig stand enn Tollundmannen og hun ligger pakket inn i de dyrehuder som lå rundt henne da hun ble funnet i myren. Det spesielle med dette moseliket er hårfrisuren (Fischer 1988: 29). Håret hennes, som er omtrent en meter langt, er flettet i en meget spesiell og komplisert stil (se figur 8). I monterer er det bilder og plansjer som trinn for trinn forklarer hvordan denne frisuren blir laget. Eksemplifisert gjennom parykker og bilder presenteres i tillegg andre moseliks frisyrer og skjeggvekst.

Figur 8: Ellingpikens spesielle hårfrisyre (Brothwell 1986: 35).

5.3.2. Grauballemanden

Etter funnet i 1952 og de påfølgende undersøkelser, ble Grauballemanden lagt i en monter ved Moesgård Forhistoriske Museum i Århus. Moseliket ble konserverert før det ble stilt ut, og i motsetning til Tollundmanden er hele kroppen behandlet. Utstillingen av Grauballemanden bar noe preg av å være midlertidig, da jeg var der i april 2001. Som følge av nye undersøkelser i februar 2001 skal det lages en ny utstilling, og moseliket lå derfor

**Figur 9: Grauballemanden i sitt monter ved Moesgård Forhistoriske Museum.
Foto: K. Nielsen**

på et spesielt isoporlignende undersøkelsesunderlag i påvente av den nye utstillingen. Dette underlaget sto i sterk kontrast til det omkringliggende underlaget som skulle illudere torv (se figur 9).

Grauballemandens monter står i et stort og åpent rom som har to innganger. Fra billettsranken er det to mulige veier innover i museets utstillinger. Begge disse fører til rommet Grauballemanden ligger i. Det vil si at publikum må gjennom dette lokalet for å komme videre i utstillingene. I hovedsak er dette rommet preget av det store krigsbytteofferet gjort ved Illerup (se figur 10). Tre montre er imidlertid tilegnet sivile offerfunn, hvorav to inneholder keramikkar og smykker. I den tredje ligger Grauballemanden. Monteren er stor, og plassert i den ene enden av rommet. Den er meget

godt belyst ved hjelp av spotlights. På veggene rundt og bak henger plansjer og plakater. Disse gir informasjon på dansk og engelsk, både om funnsituasjonen, undersøkelser av moseliket og mulige tolkninger. Et sitat fra Tacitus' beretning om germanerne står skrevet på veggen ved siden av

Figur 10: Utstillingslokalet med Grauballe mannen i forgrunnen og montrene som omhandler Illerupfunnet i bakgrunnen.
Foto: K. Nielsen

moselikets monter og forteller om hellige myrer og germanernes skikk med å ofre i disse. Dessuten henger det også noen nye plakater her om de nylig gjennomførte undersøkelsene og hvilke metodiske muligheter, og begrensninger, som finnes innen moselikforskningen.

5.4. Analyse

De forskjellige etiske aspektene, fremsatt tidligere i kapittelet på grunnlag av de etiske retningslinjene og forskernes uttalelser under intervjuer, har jeg brukt i en analyse og sammenlikning av disse to utstillingene. Målet med denne analysen har ikke vært å avgjøre hvilken av disse utstillingene som er mest riktig sett fra et etisk ståsted eller mine egne holdninger, men heller å vurdere i hvilken grad de oppfyller de etiske krav og hensyn som fremsettes gjennom retningslinjene og av forskerne. De elementer som jeg har sett nærmere på og som jeg vil presentere er:

- ♦ Hvorvidt utstillingene går på bekostning av moselikenes bevaringsmessige sikkerhet.
- ♦ Informasjonen ved utstillingene – er denne sannferdig, tilstrekkelig og god?

- ♦ Om utstillingene er utført på en slik måte at moselikene fremstilles med verdighet. Herunder vil moselikenes kontekstuelle sammenheng og utstillingenes estetiske uttrykk også tas opp.

5.4.1. Går utstillingen på bekostning av bevaringen av moseliket?

En av arkeologers og museers fremste oppgaver er å jobbe for en langsiktig bevaring av det arkeologiske materialet. Dette er et sentralt punkt i alle etiske retningslinjer, både for arkeologiske selskap og museer (se bl.a. EAA 1997: 1.2. ; ICOM 2001a : 6.3. ; Lynnot og Wylie 1993). Utstillinger skal ikke utøve skade på det arkeologiske materialet eller representere en fare for dets bevaringsmessige sikkerhet. Dette kravet blir også av forskerne i denne undersøkelsen ansett å være meget viktig. Når det besluttes å stille ut et moselik må dette gjøres på en måte som sikrer mot mulig ødeleggelse eller økt nedbrytning av kroppen. Det finnes mange faktorer som kan virke skadelige på et materiale i det det tas bort fra sitt opprinnelige – og sannsynligvis stabile – miljø. Temperatursvingninger, luftfuktighet, støv, sopp, bakterier og skadedyr er elementer som kan virke ødeleggende og øke nedbrytningen av et materiale (Edson og Dean 1994: 114). Museer har en etisk plikt å påse at materiale oppbevares og stilles ut på en forsvarlig måte, der ødeleggende elementer ikke får virke (ICOM 2001a : 6.2). Den mest vanlige måten å gjøre dette på, er å skape mikro-miljøer – eksempelvis i et monter – hvor luftfuktighet og temperatur er spesielt tilpasset det materialet som skal stilles ut.

Utstillingene ved Silkeborg og Moesgård gir ingen informasjon om hvorvidt dette kravet overholdes eller ikke. Sannsynligheten tilsier imidlertid at ettersom dette er så verdifulle og viktige funn innen dansk arkeologi, er alle tilgjengelige og mulig tiltak foretatt for å hindre ødeleggelse. Begge kroppene ligger alene i glassmontre, noe som gjør det mulig å skape det mikro-miljøet som passer dem best. Ulike typer materialer reagerer ulikt på verdier i luftfuktighet og temperatur (Edson og Dean 1994: 128-131) og dersom objekter bestående av annet materiale, eksempelvis tre, metaller eller keramikk, ble plassert i moselikenes monter, ville mikro-miljøet sannsynligvis måtte endres slik at kroppene ikke fikk de mest optimale oppbevaringsforholdene.

Tollundmannen ble i forbindelse med åpningen av en ny museumsfløy i 1991 lagt i et eget rom. Å plassere et utstillingsobjekt isolert på denne måten vil gi museet større frihet og mulighet til å styre eksterne faktorer som lys og temperatur uavhengig av resten av utstillingene. Tollundmannens monter ligger i konstant mørke inntil noen beveger seg inn i rommet den befinner seg i. Da blir spotlights automatisk tent ved hjelp av sensorer som reagerer på bevegelse. Spotlightene som plutselig slår seg på har en visuell effekt ved at de fokuserer på Tollundmannen som det sentrale i rommet, men samtidig har de også en praktisk funksjon: årsaken til at rommet ligger i mørke inntil noen beveger seg inn i det og først da blir opplyst kun av noen få spotlights, er av bevaringsmessige hensyn. Både lysstyrken og temperaturen i rommet, som er satt ned noen grader i forhold til resten av utstillingslokalet, er justert slik at det skal skade moseliket minst mulig (Fischer personlig kommunikasjon 2001).

Ved Moesgård ligger Grauballe mannen i konstant lys og temperatur. Hans plassering i et stort rom som inneholder en rekke andre montre og funn gjør det ikke praktisk mulig å styre lyset slik det gjøres i Tollundmannens tilfelle. Her synes det ikke å være iverksatt andre tiltak mot ødeleggelse ut over montrets mikro-miljø som en må anta er med optimal temperatur og luftfuktighet. I den kommende nye utstillingen av Grauballe mannen vil kanskje nye og andre tiltak for å sikre bevaringen av kroppen bli gjort. Dessverre lot det seg ikke gjøre å få opplysninger eller informasjon om dette.

Det etiske kravet om å bevare det arkeologiske materialet er sterkt forbundet med forskningsetikk. En begrunnelse for ikke å skade eller ødelegge materialet, er at det skal bevares så fremtidig forskning er mulig. Dette var også den grunnen forskerne oppga da de ble spurt om hvilke eventuelle etiske årsaker som ligger til grunn for ønsket at moselikene ikke må ødelegges av utstilling. En utstilling skal ikke hindre eller gå på bekostning av forskning. Særlig Christian Fischer var klar på dette punktet og hans argumentasjon bygger på situasjonen rundt Tollundmannen. Da Tollundmannens kroppsdeler ble gjenfunnet etter å ha vært "tapt" i lang tid ble det besluttet å stille ut kroppen sammen med hodet som hadde vært utstilt siden begynnelsen av 1950-tallet. Som tidligere nevnt hadde imidlertid manglende konservering og tilfeldig oppbevaring ført til at kroppsdelenes var tørket inn, vridd og innskrumpet. I tillegg var hud og vev plukket av bena i forbindelse med undersøkelser. Å få disse delene av kroppen tilbake i deres opprinnelige form ville kreve

omfattende bruk av ulike kjemikalier. En slik behandling ville sannsynligvis føre til betydelig forurensing av kroppsdelene og gjøre den uegnet for fremtidig forskning. På grunnlag av dette ble det avgjort å lage en kopi av kroppen og stille denne ut sammen med hodet. Den originale kroppen ligger i dag i en brannsikker oppbevaringsboks ved Silkeborg Museum. For Fischer er det forskningen som fordrer de største etiske hensyn. Dersom en utstilling av et materiale står i fare for å umuliggjøre fremtidig forskning er det ikke etisk riktig å stille det ut (Fischer personlig kommunikasjon 2001).

5.4.2. Informasjon

Et museum skal påse at den informasjon som utgis er nøyaktig, objektiv og faglig sett godt basert (ICOM 2001a : 2.9). Dette etiske kravet gjelder all informasjon et museum publiserer, og må derfor også gjøres gjeldende i forbindelse med den informasjonen som gis ved utstillinger. Også forskerne anså dette aspektet ved utstillinger av moselik som en viktig etisk faktor. De ga uttrykk for at ved en slik utstilling må publikum gis tilgang til tilstrekkelig opplysninger om moseliket, for å stille ut en slik kropp uten tilhørende informasjon vil ikke være etisk forsvarlig (Fischer personlig kommunikasjon 2001 ; Lynnerup personlig kommunikasjon 2001). Krav om tilhørende og tilstrekkelig informasjon er sterkt forbundet med kravet om at et moselik må utstilles i en kontekst. Dette fordi det ofte er informasjonen rundt en utstilling som eksplisitt kommuniserer konteksten til publikum. Krav til kontekst blir imidlertid tatt opp nærmere senere i kapitlet. Her vil det ses nærmere på den faktiske informasjon som blir gitt i forbindelse med utstillingene av Tollundmannen og Grauballemannen. Den vil vurderes i lys av ICOMs krav om nøyaktig og objektiv informasjon og forskernes krav om tilstrekkelig informasjon.

I utstillingsrommet der Tollundmannen ligger blir all informasjon presentert skriftlig. Seks plakater henger på den ene veggen i rommet og disse utgjør den samlede mengde informasjon som blir gitt om Tollundmannen. Ut over dette er det verken i jernalderutstillingen eller i Tollundmannens utstillingsrom ytterligere opplysninger som direkte omhandler moselik generelt eller Tollundmannen spesielt. Innholdet på de seks plakatene, som er relativt små av størrelse, er skrevet på seks ulike språk. Dette er positivt tatt i betraktning at det er sannsynlig at ikke alle publikummere forstår dansk eller engelsk.

Det betyr imidlertid samtidig at den totale mengden informasjon ikke kan være stor. Tekstene forteller kort om hvordan, når og hvor Tollundmannen ble funnet. Videre er den forskning som er gjort på moseliket kort beskrevet, og de resultater denne har gitt blir presentert. De undersøkelsene som blir omtalt er datering ved radiokarbon metoden, undersøkelser gjennom røntgenbilder og analyser av tarminnhold som ble funnet i forbindelse med en undersøkelse av moselikets indre organer. Spesielt er det sistnevnte analyse som vies plass i teksten, og identifiseringen av ulike planterester og korn brukes som indikator på hvilket kosthold Tollundmannen antas å ha hatt. Noen av de ulike plantene og kornsortene det ble funnet rester etter i tarminnholdet, eksempelvis bygg, er illustrert ved bilder. I tillegg blir tolkningen av Tollundmannen som en offergave lagt ned i myren kort presentert. Historien om moselikets forsvunne kroppsdeler fortelles i teksten, og publikum blir i forbindelse med dette informert om at kroppen ikke er en original, men en kopi. I denne sammenheng vises det bilder fra sammenføringen av kroppen og hodet i 1987.

I likhet med utstillingen av Tollundmannen blir informasjonen i utstillingen av Grauballemannen gitt til publikum på plakater. I motsetning til Silkeborg Museum er plakatene her skrevet kun på to språk, dansk og engelsk. Den danske teksten er lengre og mer detaljert enn den engelske. Plakatene viser flere bilder fra funnstedet og utgravningen av Grauballemannen, deriblant et bilde av moseliket in situ. Bilder utgjør store deler av plakatene som derfor ikke inneholder så mye tekst. Den tekst som finnes forteller om situasjonen rundt funnet av moseliket i tillegg til forskningen som ble foretatt i etterkant. Dateringen av moseliket blir presentert, og mulige tolkninger fremsettes. Teorien om at dette er et sivilt myroffer er gitt størst tyngde. På veggen ved siden av Grauballemannens monter er det, som tidligere sagt, skrevet et sitat som omhandler menneskeofring i myrer hentet fra Tacitus' beretning om germanerne. Dette understreker at det er den tolkning som tilskrives størst riktighet. Innholdet på de plakatene som har hengt ved utstillingen siden dens åpning er i stor grad sammenfallende med innholdet på plakatene i Silkeborg, men er på noen punkter, som i sin omtale av de vitenskapelige undersøkelsene, noe mindre detaljerte. Dette oppveies imidlertid av en noe grundigere presentasjon av de nye undersøkelsene av Grauballemannen som ble foretatt i februar 2001. Dette gjøres ved tre nye plakater som viser bilder og forteller gjennom en relativt omfattende tekst hvilke nye undersøkelser som er blitt foretatt og hvilken kunnskap disse kan gi. Samtidig blir

publikum også gjort oppmerksom på hvilke begrensninger vitenskapen kan stå overfor ved forskning på moselik. Sammenlignet med utstillingen ved Silkeborg Museum synes tekstene ved Moesgård å gi noenlunde samme mengde informasjon, forskjellen ligger i hvilke emner som vektlegges. Dersom en ser all informasjon, både ny og gammel, samlet er plausible tolkninger og de vitenskapelige metoder her grundigere behandlet enn ved utstillingen av Tollundmannen.

Sammenlignet med egen forkunnskap om de to moselikene og de vitenskapelige undersøkelsene som er gjort i forbindelse med dem, synes den informasjonen som blir presentert i de to utstillingene å oppfylle ICOMs krav om en riktig og faglig sett godt basert informasjon. Ingen av de opplysningene som blir gitt står i strid med de som finnes i faglitteraturen om moselikene. Informasjonen blir presentert kort og konsist og på en lettfattelig måte, slik at publikum uten forkunnskaper om moselik eller arkeologiske undersøkelser og metoder likevel vil kunne få utbytte av å lese teksten. De elementer som er sentrale, både i forhold til den forskning som er gjort på Tollundmannen og Grauballemannen, og tolkninger av dem, er inkludert. Et punkt det er mulig å være kritisk til, er hvorvidt informasjonen som gis er objektiv. Teorier rundt og tolkninger av moselikene er som vist i kapittel 2.1.1. mange og varierende. Det eksisterer ingen tolkning som anses av alle forskere å være den rette. Det er derfor mulig å stille spørsmål ved hvorvidt de tolkninger som fremsettes om moselikene kan sies å være objektive eller ikke. Videre synes den totale mengde informasjon å være noe liten. Av forskerne ble tilgang på rikelig informasjon fremsatt som et etisk krav. Det ble hevdet at dersom en utstilling av en menneskekropp skal kunne forsvares fra et etisk ståsted, må det gis mye og god informasjon om den. Publikum mottar riktignok relativt store mengder informasjon gjennom plakatene, men samtidig er de fleste temaene som blir tatt opp her kun behandlet overfladisk. Noen av temaene kunne med fordel utdypes og forklares nærmere. Tolkningen av moseliket som myroffer er et tema det kan hevdes ikke ble godt nok behandlet. Hvor mye og hvor inngående informasjon som skal gis ved museumsutstillinger kan imidlertid fremstå som et pedagogisk problem. Dersom den skrevne kommunikasjonen rundt utstillinger blir for kompleks og omfattende kan det føre til at publikum ikke forstår teksten, eller velger å ikke lese den fordi de mister konsentrasjonen og interessen (Gurian 1991: 181 ; Ripley 1969: 116). Med grunnlag i dette kan det ses på som positivt å ikke la for mye informasjon bli presentert på plakatene, da flere og mer detaljerte opplysninger

sannsynligvis ville føre til at publikum ville velge ikke å lese dem. For de av publikum som ønsker mer kunnskap om Tollundmannen, Grauballemannen og andre moselik, er det i museumsbutikkene ved begge museene tilgang på hefter om temaet. Disse inneholder flere detaljer om funnene av moselikene, og undersøkelsene som er foretatt i forbindelse med dem. I tillegg blir andre moselik fra Danmark presentert, og de plasseres i en kulturhistorisk kontekst, det vil si jernalderssamfunnet. En grundigere gjennomgang av mulige tolkninger blir også presentert (Bibby 1974 ; Fischer 1988).

5.4.3. Verdighet og kontekst

I siste del av ICOMs paragraf 6.6. (2001a) blir det, som tidligere vist, sagt at menneskelige levninger skal stilles ut med stor taktfullhet og respekt for menneskelig verdighet. Hva denne menneskelige verdighet innebærer, sier ICOMs retningslinjer imidlertid ingenting om. Det blir ikke fortalt hvordan eller hva som må gjøres – eller ikke gjøres – for å fremstille menneskelige levninger med verdighet. Å gi en definisjon på hva denne verdigheten betyr lar seg dermed ikke gjøre kun på grunnlag av retningslinjene. Hva en verdig fremstilling av en menneskekropp er, vil i utgangspunktet være problematisk å entydig definere, da de etiske og moralske grenser for hva som er rett og galt varierer fra samfunn til samfunn og fra person til person. Noe en person finner akseptabelt og uproblematisk, vil for en annen kunne representere noe respektløst og skjendende. Verdighet kan ha ulik betydning for ulike mennesker, og forskjellige faktorer kan være avgjørende for hvorvidt en utstilling av et moselik blir ansett verdig eller ikke. Under intervjuene ble dette poenget tydeliggjort. Forskerne i denne undersøkelsen fremsatte at det er etisk viktig å stille ut et moselik på en verdig måte. Det ble imidlertid nevnt ulike faktorer som er bestemmende for som hva kan betegnes som verdig. I første rekke ble verdighet satt i sammenheng med kontekst. Gjennom å fremstille et moselik i en klar kontekst berettiges dets tilstedeværelse, noe som gjør visualiseringen av det verdig. I følge Kaul er det å fremstille et moselik løsrevet fra enhver sammenheng, som et klinisk preparat, verken en verdig eller etisk god fremstilling (Kaul 1993).

Som vist over er både Grauballemannen og Tollundmannen gjennom informasjonen som gis i forbindelse med utstillingene satt inn i en kontekst, i og med at de blir tolket som myroffer. Det jeg nå skal fremlegge, er en vurdering av hvorvidt denne kontekstuelle

sammenheng er tydelig og enkel å oppfatte for publikum uten at de skal være avhengige av den skriftlige informasjonen. Årsaken til dette ligger i at den visuelle fremstillingen av moselikene og utstillingenes formelle utforming også bidrar til å sette dem inn i en kontekst. Den kontekstuelle sammenhengen kan kommuniseres på to ulike måter, både gjennom informasjon og opplysninger gitt ved tekster (eller andre verbale hjelpemidler), men også gjennom hvordan moseliket fremstilles. I dette ligger alle de visuelle egenskapene ved utstillingen, også hvor moseliket er plassert i utstillingen, og dets relasjon til andre utstilte objekter som også inngår i den kontekstuelle helhet. Gurian (1991: 181) påpeker at publikum har fri vilje. De besøker et museum når de selv ønsker, de velger selv hva de skal se og de leser hva de vil. Sannsynligvis vil det blant publikum være et visst antall individer som, av ulike årsaker, ikke tilegner seg den tilgjengelige verbale informasjonen som gis ved de to utstillingene av moselikene. For at det etiske kravet om å skape en solid kontekst for moseliket skal kunne etterfølges slik at alle publikummere oppfatter denne konteksten, må den kommuniseres gjennom andre måter enn bare skriftlig informasjon. Den visuelle presentasjonen bør underbygge den verbale informasjonen. Dersom et moselik blir tolket som et myroffer, bør det også presenteres og fremstilles slik visuelt.

Den konteksten Grauballe mannen er plassert i er offerfunn i myrer. Rommet moseliket befinner seg i er i sin helhet viet både sivile og krigsoffer med en klar tyngde og fokus på krigsbytteofferet fra Illerup (se figur 10). To montre inneholder keramikk og smykker, funn som blir kategorisert som sivile offerfunn. Denne konteksten er i utgangspunktet solid og må kunne sies å være i tråd med Kauls krav om å stille ut moseliket i en veldefinert og god sammenheng. Målet med utstillingen er sannsynligvis å fremstille moseliket som en av de mange typer offerfunn fra myrer og samtidig presentere den tolkningen av slike kropper som har stått mest sentralt i Danmark. Problemet er imidlertid at Grauballe mannens rolle som sivilt myroffer ikke blir klart kommunisert til publikum. Skillet mellom sivile og krigsbytteoffer blir ikke tydeliggjort, heller ikke at Grauballe mannen anses for å tilhøre den førstnevnte av disse to kategoriene. De to andre montrene med sivile offerfunn er ikke tydelig adskilt fra Illerup-funnet, og Grauballe mannen er heller ikke plassert slik at han umiddelbart vil bli satt i sammenheng med dem. Uten å lese plansjer og plakater som henger rundt moselikets monter kommer ikke tolkningen av Grauballe mannen som et sivilt myroffer tydelig frem. Resultatet av dette vil for publikum kunne være at på tross av at

Grauballe mannen intensjonelt fremstilles som et sivilt offerfunn, som en del av den helhetlige konteksten de andre gjenstandene i utstillingsrommet utgjør, er det hans egenskaper som moselik, den godt bevarte kroppen, som vil være sentral for dem. Han vil fremstå som et moselik og som en kropp, men ikke som et myroffer. Dette blir forsterket gjennom undersøkelsesunderlaget moseliket ligger på. Riktig nok er dette et midlertidig underlag, i påvente av den nye utstillingen, men det inntrykket det gir utgjør likevel en betydelig del av den totale

opplevelse og oppfattelse av utstillingen. Det originale moselignende underlaget henspeiler til myren og fungerer som en indikator på at Grauballe mannen har en sammenheng med et slikt landskap. Det hvite undersøkelsesunderlaget svekker imidlertid inntrykket og fører til at kommunikasjonen av

Figur 11: Grauballemannens hvite undersøkelsesunderlag står i kontrast til det omkringliggende moselignende underlaget.
Foto: K. Nielsen

tolkningen som offergave blir mindre tydelig (se figur 11). Det fremhever i stedet Grauballe mannen som et vitenskapelig preparat. Utstillingen av Grauballe mannen kan dermed ikke sies å i møte komme Kauls krav om at en fremstilling av et moselik som et klinisk objekt, et preparat ikke må forekomme da det er en etisk lite god fremstilling.

Tollundmannen er i større grad enn Grauballe mannen “kontekstløs” i det han er plassert i et eget rom og dermed løsrevet fra den utenforliggende jernalderutstillingen. Bortsett fra monterer midt på gulvet og noen plakater på veggene er rommet helt tomt (se figur 12). Uten å lese informasjonen som gis på plakatene, eller uten forhåndskunnskap om Tollundmannen, kan det være vanskelig for publikum å sette ham inn i en større sammenheng. Noen indikatorer på at han blir knyttet opp mot myrlandskap er imidlertid til stede. I likhet med Grauballe mannen ligger også Tollundmannen på et underlag som skal illudere mose. I tillegg er noen av veggene rundt ham dekket med bilder av både skog og

det myrlandskapet han ble funnet i. Både fargene på veggene og gulvet, som er i tre, går i brune og gyldne toner, noe som komplimenterer moselikets farge og underlaget han ligger

Figur 12: Tollundmannen ligger alene i utstillingslokalet.
Foto: K. Nielsen

på. Også den sparsomme bruken av lys understreker denne mørke og dunkle atmosfæren. Dette fører til at publikum vil oppfatte at myr er viktig i forbindelse med Tollundmannen. Her stopper imidlertid konteksten å være klar. Ut over dette er det ingen ting som indikerer at han blir tolket som et

offerfunn fra en myr. Han er i

motsetning til Grauballemannen ikke plassert i en kontekst der andre kategorier offerfunn blir presentert. Slik han er fremstilt ved Silkeborg Museum fremstår han som en kropp, som et moselik og som et dødt menneske. I motsetning til utstillingen av Grauballemannen hvor det – om enn ikke helt vellykket – forsøkes å fremstille ham som et offerfunn, kan tolkningen av utstillingen av Tollundmannen bli at han ikke fremstilles som annet enn et moselik. Det er i kraft av hans status som moselik, som en godt bevart kropp at han er utstilt. Et punkt som kan være problematisk ved dette er at den kropp som ligger i monteringen er en kopi av originalen. Første inntrykk av Tollundmannen slik han er utstilt, er at dette er den originale kroppen. Riktignok opplyses det på plakatene at dette er en gjengivelse av den opprinnelige kroppen, men uten å lese disse blir ikke denne informasjonen kommunisert til publikum.

5.4.4 Gir ulik kontekst ulike etiske hensyn?

Utstillingen av Ellingpiken, Silkeborg Museums andre utstilte moselik, må kunne sies å stå i kontrast til både Tollundmannen og Grauballemannen. Som tidligere nevnt er hun plassert i et monter som viser forskjellige hårmoter og frisyre fra jernalderen og må på

grunnlag av dette kunne sies å være plassert i en solid og god kontekst. I utgangspunktet var utstillingen av Ellingpiken et underordnet tema, både i mine undersøkelser ved Silkeborg Museum og under bearbeidningen av materialet i ettertid. Etter hvert har jeg imidlertid funnet det aktuelt og hensiktsmessig å se utstillingene av de to moselikene,

**Figur 13: Det estetiske uttrykket Tollundmannen gir er behagelig og rolig.
Foto: K. Nielsen**

Tollundmannen og Ellingpiken, i forhold til hverandre og stille spørsmålet om disse to utstillingssituasjonene gir ulike betingelser for etiske hensyn. Før dette gjøres må et annet etisk krav fremsatt av forskerne presenteres. Det ble sagt under et av intervjuene at et moselik må være pent å se på dersom det skal stilles ut (Kaul personlig kommunikasjon 2001). Å

stille ut et stygt moselik vil kunne virke uverdigg overfor den døde og

støtende på publikum og dermed ikke være etisk forsvarlig. Dersom en sammenligner de to ovenfornevnte moselikene vil en kunne se at de estetiske kvalitetene ved dem er meget ulike. Tollundmannen er et relativt pent moselik å se på selv om noen deler av hans kropp ikke er i så god bevaringsmessig stand. Ansiktet hans derimot, er meget godt bevart og uttrykket er rolig og fredfullt og gir inntrykk av at han sover en rolig søvn (se figur 13). I tillegg bidrar også de eksterne faktorene lys og farge til at det estetiske inntrykket utstillingen av Tollundmannen gir er pent og behagelig. Ellingpikens generelle bevaringsmessige stand er ikke like god som Tollundmannens, noe som påvirker hennes utseende i stor grad. Kroppen hennes er dekket med de dyrehuder hun ble funnet i, men ansiktet og hodet er synlig. Siden det er håret hennes som er det sentrale i denne sammenheng er hun lagt slik at en ikke kan se hele hennes ansikt, kun deler av det. Ansiktet hennes er i så dårlig forfatning at det er vanskelig å identifisere det som et ansikt (se figur 14). Hun bærer tydelige spor av dårlig bevaring og det estetiske uttrykket hun gir står i stor kontrast til Tollundmannen. I forhold til kravet om at et moselik må være pent å se på for å kunne stilles ut, vil trolig noen hevde at Ellingpiken ikke imøtekommer dette kravet, og at hun dermed ikke burde fremstilles. Likevel blir dette gjort. Er det mulig at

ulik kontekstuell sammenheng gjør at ulike etiske krav og hensyn tas til følge? Ellingpiken som ikke er pen å se på blir stilt ut på tross av kravet om at moseliket må være pent. Men, i den kontekst hun befinner seg i og måten hun er utstilt på mister hun sitt preg som menneske og blir i større grad fremstilt som et objekt, noe som illustrerer et poeng. Det er hennes bidrag til frisyren i jernalderen som er det sentrale ved henne, og ikke det faktum at hun er et moselik. Dette blir også fremhevet gjennom den informasjon som blir gitt om henne. I sterk kontrast både til Tollundmannen og Grauballemannen er opplysningene om henne få og begrenset til hvor og når hun ble funnet og dateringen av kroppen. Utover dette er all informasjon konsentrert om hennes hår. Det blir ikke gitt ytterligere informasjon om Ellingpiken som moselik eller som kropp (se figur 7). Heller ikke mulige tolkninger av henne blir presentert. I den sammenheng hun blir utstilt er hun objektifisert og inngår som en sentral og integrert del av informasjonen. Til tross for at Tollundmannen er utstilt i forbindelse med en jernalderutstilling, fremstår han ikke som en del av en større sammenheng

Figur 14: Det estetiske og visuelle uttrykk Ellingpikens ansikt gir står i kontrast til Tollundmannens.
Foto: K. Nielsen

på lik linje med Ellingpiken. Han fremstår ikke som en illustrerende faktor eller en del av en helhet, men ligger i sitt monter i kraft av den kroppen han er. Det kan sies at i motsetning til Ellingpiken blir han ikke gjort til et objekt i sitt monter, men fremstår heller som et subjekt, et menneske. Tollundmannens utseende spiller en stor rolle i dette. Hans godt bevarte og tydelige ansiktstrekkene bidrar til at han i større grad kan oppfattes som et menneske enn som et arkeologisk objekt. At kroppen er en kopi kan i utgangspunktet medvirke til at kroppen i større grad vil kunne oppfattes som et objekt. På grunn av den gode kvalitet og utførelse av kopien skjer imidlertid ikke dette. Til tross for at jeg visste at kroppen ikke var original, både fra informasjonen på plakatene og intervjuet med Fischer, fremsto den ikke som en kopi for meg. Dette aspektet ble “glemt” i møtet med det meget

godt bevarte moseliket. Dersom en sammenligner utstillingene av Tollundmannen og Ellingpiken kan disse peke i retning av at når moseliket blir brukt som en illustrerende faktor i en utstilling, som en del av en større helhet, og ikke er hovedobjektet i utstillingen, så dempes kravet til at moseliket må være estetisk pent å se på.

Figur 15: På grunn av tørking og innskrumpning har Grauballemannen fått et gapende sår tvers over halsen (Brothwell 1986: 31).

rundt et sår tvers over hele halsen trukket seg tilbake og etterlatt åpningene mer gapende enn tidligere (se figur 15). Resultatet er at Grauballemannen kan gi et noe skremmende og brutalt inntrykk slik han blir fremstilt. I tillegg er monteringen han ligger i godt opplyst av spotlights, noe som forsterker dette visuelle inntrykket. Det samlede inntrykket Grauballemannen gir, fører til at en burde kunne si at utstillingen av ham ikke er i tråd med det etiske kravet om en viss estetisk kvalitet. På tross av dette blir han utstilt. Kan dette indikere at siden han er satt inn i en kontekst der han er en del av en helhet, at han er en kategori myroffer blant mange andre, blir det lagt mindre vekt på de estetiske sidene ved ham. Er det den rolle Grauballemannen kan spille som eksempel eller illustrerende faktor som er sentral?

Utstillingen av Grauballemannen kan til en viss grad sies å underbygge denne tendensen. I likhet med Ellingpiken kan ikke det estetiske uttrykket dette moseliket gir sies å være pent. På grunn av innskrumpning av huden i ansiktet som følge av konserveringen etter de vitenskapelige undersøkelsene, har huden både rundt munnen og

5.5. Oppsummering

En analyse av de to utstillingene ved Moesgård og Silkeborg Museum hadde ikke som mål å avgjøre hvorvidt disse utstillingene er etisk gode eller ikke. Hensikten var å undersøke i hvilken grad de etterfulgte de etiske kravene som ble fremsatt både av de etiske retningslinjene og av de intervjuede forskerne. Analysen viste at sannsynligheten for at de begge etterkommer det etiske kravet om at utstillingen ikke skal skade det utstilte materialet er stor, da begge kroppene er utstilt alene i egne monter hvor de kan omgis med det mikro-klima som er mest optimalt for dem. Videre ble den informasjonen som gis ved begge utstillingene ansett å etterkomme kravet om å være riktig og faglig sett godt fundert, selv om informasjonsmengden ble ansett å være noe liten i begge tilfellene. Det vanskeligste å vurdere i analysen var imidlertid hvorvidt utstillingene var gjennomført på en slik måte at moselikene ble fremstilt med respekt og verdighet da disse to størrelsene er varierende og vanskelig å definere. Både kontekst og estetisk uttrykk ble ansett av forskerne å være viktige faktorer i en verdig fremstilling. Gjennom informasjonen gitt ved utstillingene, ble både Tollundmannen og Grauballemannen satt inn i en kontekst der de skulle representere sivile myroffer. Denne konteksten ble imidlertid tydeligst kommunisert til publikum i utstillingen av Grauballemannen, da han representerte en av tre kategorier sivile myrfunn i et utstillingslokale som i sin helhet var viet offerfunn fra myrer. Tollundmannen var på sin side ikke plassert i tilknytning til andre offerfunn, men ble fremstilt alene. Dette førte til at konteksten i dette tilfellet var mindre fremtredende og tydelig. Det estetiske inntrykket de to utstillingene ga var også forskjellig, da Tollundmannen som følge av hans utseende, i tillegg til lyssetting og fargebruk, gir et rolig, pent og behagelig inntrykk. Grauballemannen derimot, har et mer brutalt og mindre estetisk behagelig uttrykk. Dette forsterkes gjennom bruk av skarpt lys og hvite farger.

Utstillingene av Ellingpiken og Tollundmannen viser at forskjellige etiske krav og hensyn veies opp mot hverandre og noen etiske hensyn må vike plass for andre. Som tidligere vist inneholder de etiske retningslinjene krav som kan være motstridende og hvis etterfølgelse vil gå på bekostning av hverandre. Dette gjelder også i forholdet mellom kravene fra retningslinjene og de krav som blir fremsatt av forskerne. Ved å stille ut Ellingpiken er kravet Kaul fremhevet, om at det utstilte moseliket må være estetisk pent til en viss grad forbigått. Til gjengjeld synes kravet om informasjon å være viktigere. Ellingpiken inngår

som en illustrerende og integrert faktor i en helhet hvor hun fremstår som en sentral del av den informasjonen som gis. Tollundmannen er på sin side det sentrale i fremstillingen av ham. Det er moseliket som er hovedtemaet i det han er det eneste objektet i utstillingen. Ser en dette i forhold til Sullivans teori om at et museums valg, også i forbindelse med utstilling av objekter, kommuniserer dets moralske og etiske holdninger, kan utstillingene av de to moselikene Ellingpiken og Tollundmannen fortelle noe om Silkeborg Museums etiske og moralske holdninger. På tross av at Ellingpiken ikke etterkommer kravet om å være pent å se på, er hun likevel utstilt. Dette kan tolkes som en signalisering av at andre elementer ved moseliket blir ansett for å være mer sentrale og viktigere å imøtekomme gjennom utstillingen. Det er kroppens informasjonsverdi og den rolle dens tilstedeværelse spiller i monteringen som er viktig.

KAPITTEL 6: URBEFOLKNINGER OG ETIKK

En gjennomlesing av litteratur som omhandler etikk og menneskelige levninger indikerer at det i hovedsak er når slikt materiale er tilknyttet urbefolkningsgrupper at etiske spørsmål blir tatt opp (se blant annet. Anderson 1996 ; Jones og Harris 1998). Som vist i kapittel 4.1. er litteraturen rundt moselik fri for eksplisitt uttalte betraktninger rundt etikk og eventuelle etiske implikasjoner ved forskning på og utstilling av et slikt materiale. I dette kapittelet ønsker jeg å vise hvordan etikk derimot ofte blir et tema når det menneskelige materialet stammer fra en urbefolkningsgruppe. Dette vil jeg gjøre gjennom å vise til urbefolkningsgruppers rolle i de etiske retningslinjer for arkeologer og museer. Jeg vil her presentere de ulike hensyn og krav av etisk karakter som blir pålagt forskere i deres arbeid med og behandling av menneskelige levninger knyttet til urbefolkninger. Videre vil jeg argumentere for at noe av årsaken til at etiske spørsmål og problemstillinger har spilt og spiller en rolle i forhold til urbefolkningsgrupper kan finnes i den kamp en del slike grupper har ført i løpet av de siste tretti årene. Dette har vært en kamp for rettigheter til og tilbakeføring av materiale av menneskelig og kulturell art som stammer fra deres kultur. Kampen har, som vist under, i størst grad blitt utkjempet i Nord-Amerika og Australia. Den har imidlertid hatt ringvirkninger i andre land og kulturer og i forhold til andre urbefolkningsgrupper, deriblant samer og grupper i arktiske områder, som inuiter på Grønland. Derfor finner jeg det relevant å inkludere denne kampen her.

I tillegg til de krav og hensyn de etiske retningslinjene fremsetter i forbindelse med slikt materiale, vil også de holdninger forskerene under intervjuene la for dagen vedrørende dette temaet bli presentert. Kombinert vil de etiske krav og hensyn retningslinjene og forskerene fremsetter bli forsøkt illustrert gjennom et konkret eksempel: de grønlandske mumiene og de valg og hensyn som er tatt i forbindelse med både forskning på og visualisering av disse.

6.1. Omtale av urbefolkninger i de etiske retningslinjene

En urbefolkning blir innen sosialantropologien definert som en ikke-dominerende opprinnelig befolkningsgruppe i et område. Gruppen behøver ikke nødvendigvis være synonym med områdets først ankomne gruppe. Urbefolkningsgrupper er ikke statsbærende og de har tilknytning til ikke-industrielle produksjonsmetoder. Det utelukker imidlertid ikke at disse gruppene ikke kan være representert i styrende organer eller arbeide innenfor industrien, men betyr at de representerer et levesett som ofte er sårbart overfor det moderne samfunn og nasjonalstaten (Eriksen 1993: 338). Alle etiske retningslinjer for arkeologer og museer som jeg har gjennomgått i forbindelse med denne oppgaven omfatter behandling av urbefolkningsgrupper og materiale fra deres kultur. Dette gjøres enten implisitt eller eksplisitt. I noen, blant annet SAA og Register of Professional Archaeologists (RPA) sine retningslinjer er ordlyden slik at urbefolkningsgrupper ikke nevnes direkte, men innholdet kan tolkes dithen at slike grupper er implisert. RPA sier at arkeologer skal være oppmerksomme på og respektere den berettigede bekymring/interesse som holdes av grupper hvis kulturelle historie er objekt for arkeologisk undersøkelse (RPA 2001: I.1.1.c). Dette kan bety etniske eller religiøse grupper, men det kan også argumenteres for at det i tillegg kan dreie seg om urbefolkningsgrupper. Også SAA bruker ordet grupper i sitt 2. prinsipp i "Principles of Archaeological Ethics", et prinsipp som omhandler det ansvar arkeologer har overfor de som påvirkes av deres arbeid. Her blir det sagt at arkeologer skal "...consult actively with affected group(s)...". Watkins et al. (1995) tolker dette dithen at slike grupper kan være av religiøs eller sosial art, *men også* etnisk- eller minoritetsbaserte grupper, som urbefolkningsgrupper. I sin gjennomgang av SAA's 2. prinsipp bruker Watkins et al. nettopp indianerstammer som eksempel på slike grupper (Watkins et al. 1995: 34-37). I noen tilfeller blir imidlertid urbefolkningsgrupper eksplisitt omhandlet i de etiske retningslinjene. I World Archaeology Congress' (WAC) "First Code of Ethics" og Australian Archaeology Association's (AAA) "Code of Ethics of the Australian Archaeology Association" blir urbefolkningsgrupper direkte omtalt (AAA 1997 ; WAC 1995). Disse etiske retningslinjene omhandler utelukkende arkeologers forhold til urbefolkningsgrupper og hvordan disse skal behandles i en forskningssituasjon. Også ICOMs retningslinjer, som i hovedsak omhandler drift av museer, og ikke arkeologisk forskning som sådan, omtaler urbefolkninger. Dette gjøres i forbindelse med behandling av menneskelige levninger og materiale av hellig betydning (ICOM 2001a: 6.6.). Av disse

ovenfornevnte etiske retningslinjer er det kun AAA, ICOM og WAC som eksplisitt nevner menneskelige levninger. SAA har imidlertid i tillegg til sine prinsipper om arkeologisk etikk også utgitt en kunngjørelse vedrørende behandling av menneskelige levninger (SAA 1986). Også her blir dette materialet satt i forbindelse med urbefolkninger.

6.2. Etiske hensyn og krav fremsatt i etiske retningslinjer

Ikke alle de hensyn og krav jeg her vil fremlegge omhandler utelukkende urbefolkningsgrupper. Det er viktig å presisere at de vil også være aktuelle i forhold til andre typer grupper. Videre må det også presiseres at selv om ordlyden i de ulike etiske retningslinjene varierer noe, er grunnprinsippene de samme. Archaeological Institute of America (AIA) sier at “*Archaeologists also have specific responsibilities to the local communities where they carry out research and field work*” og videre “*Archaeologists should be sensitive to cultural mores and attitudes and be aware of the impact research and field work may have on local populations*” (AIA 2001: II). Dette vil si at arkeologer har et spesielt ansvar overfor lokalsamfunnene de jobber i og med. Deres arbeid her vil påvirke befolkningen, noe forskerne må være klar over. I tillegg må de være oppmerksomme på den moral og de holdninger som eksisterer i det samfunnet de jobber i og med. De hensyn arkeologer blir pålagt i disse prinsippene er generelle og kan gjelde for deres forhold til alle typer grupper og lokalbefolkninger. I retningslinjens videre prinsipper blir imidlertid fokuset rettet mot grupper som hevder å stamme fra, eller på annen måte være tilknyttet kulturer fra fortiden. Her blir det sagt at forskerene må veie disse gruppenes berettigede bekymringer/interesser opp mot faglig integritet og forsøke å oppnå en felles akseptabel tilnærming på eventuelle problemer (AIA 2001: II.6). Også andre i organisasjoners/selskaps etiske retningslinjer blir det fremholdt at bekymringer og interesser hos berørte grupper, hvis kulturelle historie er gjenstand for arkeologisk undersøkelse, må anerkjennes og respekteres (RPA 2001: 1.1.6. ; Watkins et al. 1995). Dette impliserer at de(n) aktuelle gruppen(e) aktivt skal konsulteres og samarbeides med gjennom hele forskningsprosessen på en måte begge parter er tjent med (Watkins et al. 1995: 34). Hovedsakelig er de etiske retningslinjene som er nevnt ovenfor generelle i sin omtale av grupper som er berørte av arkeologers forskning. De går

ikke eksplisitt eller utelukkende inn på urbefolkninger. Som tidligere nevnt er AAA og WAC sine retningslinjer direkte rettet mot hvordan arkeologer skal behandle urbefolkninger og deres materiale i en forskningssituasjon. Bortsett fra noen få termer er ordlyden i disse etiske retningslinjene identisk, så jeg finner det hensiktsmessig kun å referere til en av disse og har i denne sammenheng valgt AAA.

Retningslinjene er delt i to deler hvorav den ene består av grunnsetninger medlemmene må rette seg etter. Den andre delen er regler medlemmene må overholde. I grunnsetningene blir det fastslått at arkeologer må erkjenne at urbefolkningenes kulturelle arv er viktig for overlevelsen av slike grupper, og at bevaring av dette materialet er en sentral oppgave (AAA 1997: 1). Arkeologer skal også jobbe for kontakt mellom forskerne og de urbefolkningsgrupper som berøres av deres arbeide (AAA 1997: 7). Både grunnsetningene og reglene legger vekt på at representanter fra urbefolkningen hele tiden skal være integrert i arkeologenes arbeide. De skal konsulteres både i forkant og underveis i arbeidet. Reglene sier at arkeologer ikke skal forstyrre eller fjerne artefakter eller objekter av kulturell signifikans uten informert samtykke fra den aktuelle urbefolkningsgruppen (AAA 1997: 6). Menneskelige levninger blir eksplisitt omtalt i både grunnsetningene og reglene. Førstnevnte sier at arkeologer skal anerkjenne den spesielle betydning menneskelige levninger, og områder forbundet med slike levninger, har for urbefolkninger. Reglene går imidlertid lengre i det det blir sagt at *“members shall not interfere with and/or remove human remains of indigenous peoples without the written consent of representatives authorised by the indigenous people whose cultural heritage is the object of investigation.”* (AAA 1997: 5). Dette betyr at arkeologer skal overholde et etisk krav som sier at de ikke skal fjerne eller forstyrre menneskelige levninger uten skriftlig samtykke fra de berørte gruppene.

De ovenfornevnte etiske retningslinjene som er arkeologiske selskaps/organisasjoners retningslinjer omhandler forskning. Ingen av dem omhandler imidlertid *utstilling* av arkeologisk materiale. ICOMs retningslinjer som retter seg mot museumsdrift sier som vist i kapittel 5.2.1. at utstilling av, i tillegg til oppbevaring av og forskning på, menneskelige levninger og materiale av hellig betydning skal skje i tråd med faglig standard og den tro og interesser som innehas av det samfunn, etniske eller religiøse gruppe levningene stammer fra. Videre må utstilling av slikt materiale skje med respekt, verdighet og takt

(ICOM 2001a: 6.6.). Dette kan tolkes dithen at dersom det avgjøres å stille ut menneskelige levninger, må dette skje med en respekt for den tro og de oppfatninger som innehas, ikke bare blant publikum generelt, *men spesielt* blant de grupper og samfunn levningene stammer fra. Måten levningene er utstilt må være i tråd med disses oppfatning av hva som er respektfullt og akseptabelt.

En kort oppsummering av de etiske retningslinjene som er inkludert i denne undersøkelsen viser at krav til forskere og museers behandling av urbefolkningsgrupper og materiale herfra hovedsakelig formuleres på en generell og lite eksplisitt måte. Dette gjelder også for AAA og WAC sine retningslinjer. Disse inneholder riktignok en del regler, med de er meget generelle og lite spesifikke. Dette kan trolig ses på som en svakhet hos de etiske retningslinjene, i det det må leses mellom linjene for å finne frem til hvilke etiske hensyn en arkeolog/ et museum må ta i forbindelse med urbefolkningsgruppers materiale. I tillegg vil fraværet av klart uttalte og definerte regler åpne for tolkninger av retningslinjene og de etiske kravene, noe som kan føre til at individuelle holdninger og etikk i siste instans blir utslagsgivende. Det kan imidlertid hevdes at å unnlate å være eksplisitt og direkte i krav til etisk riktig behandling er nødvendig. Dette kan vises med eksempel i et krav som er felles for alle retningslinjene, om enn i noe ulik ordlyd. Det blir sagt at forskere og museer skal være oppmerksomme på og respektere den tro og de holdninger de(n) berørte gruppen(e) innehar. Arkeologer vil gjennom sitt arbeide komme i kontakt med og påvirke mange ulike grupper og samfunn. Trolig vil disses holdninger og oppfatninger av både tro, religion i tillegg til deres holdninger til arkeologisk forskning og utstillinger i museer variere fra gruppe til gruppe. Det vil derfor ikke være hensiktsmessig – eller mulig – å fremsette klare og eksplisitte krav for etisk riktig oppførsel i en hver gitt situasjon med en hver gitt gruppe.

6.3. Urbefolkningenes kamp

Grunnen til at urbefolkninger og materiale fra deres kultur blir eksplisitt omhandlet – om enn i varierende grad – i de etiske retningslinjene, kan langt på vei begrunnes i den kampen urbefolkningsgrupper verden over har ført de siste tretti årene for å få rettighetene til

levningene av sine forfedre og deres materielle kultur. Denne kampen, som har ført til debatt i arkeologiske og antropologiske fagkretser, blir kalt “the reburial issue” (Hubert 1989: 131). I kjølvannet av en politisk oppvåkning blant urbefolkningsgrupper verden over begynte de å reagere på arkeologer og antropologers utgravning av, forskning på og utstilling av menneskelige levninger og kulturelt materiale fra deres kultur og fortid (Olsen 1997: 257). Kampen har hovedsakelig blitt ført av indianerstammer i Nord-Amerika og aboriginere i Australia (Hubert 1987: 12), men også i Afrika, Asia, Canada og Skandinavia har urbefolkningsgrupper fremsatt krav om å få tilbakeført levningene av deres forfedre og deres kultur (Bahn 1992: 76 ; Bray og Killion 1994 ; Gilberg 1997: 120 ; Hubert 1989: 159-160 ; Tønseth 1998: 39-40). Årsaken til at de amerikanske indianerne reagerte på arkeologers behandling av levningene etter deres forfedre bunner i deres oppfatning av døden og etterlivet. Indianernes religion varierer fra stamme til stamme (McGuire 1989: 180 ; Watkins 2000: 47), men de aller fleste deler en grunnleggende tro på at det finnes et liv etter døden og at deres graver er hellige. Døden for dem er kun en endring i livet, en reise til åndenes verden der de blir ett med Moder Jord. Ved å forstyrre en grav gjennom utgravning, forstyrres også sjelens reise (Hammil og Cruz 1989: 195-196). Indianerne hevder at når en kropp blir tatt ut av sin grav og oppbevares ved et museum, forvirres sjelen. Den kjenner seg ikke igjen, og vandrer rundt i en limbo-lignende tilstand. Reisen til åndenes verden blir avbrutt (Hubert 1989: 137-138).

Kampen om å få tilbakeført menneskelige og kulturelle levninger ble intensivert på 1970-tallet. I 1974 ble organisasjonen American Indians Against Desecration (AIAD) grunnlagt. Den representerte 97 indianerstammer fra Nord- og Sør-Amerika (Hubert 1987: 12). I følge AIAD sine beregninger befant det seg ved museer og undervisningsinstitusjoner i USA omtrent en halv million indianske skjelett, dessuten er et like stort antall blitt sendt til europeiske land (Hammil og Cruz 1989: 195 ; Moore 1989: 201). Organisasjonens mål var å få tilbakeført *alle* disse levningene, i tillegg til alle gjenstander av hellig art, til deres nasjoner og etterkommere, slik at disse kunne avgjøre hva som videre skal skje med levningene. Dette målet har som følge av amerikansk lovgivning vært vanskelig å gjennomføre. I følge den tidligere gjeldende loven om beskyttelse av arkeologiske ressurser, “The Archaeological Resources Protection Act” (ARPA) fra 1979, ble indianske graver og menneskelige levninger funnet på landområder eid av indianere definert som en arkeologisk ressurs, og sett på som den amerikanske stats eiendom. Loven sier også at slikt

materiale skal konserveres og oppbevares ved et museum, et universitet eller en annen vitenskaps- eller undervisningsinstitusjon (Moore 1989: 204-205). Stephan Moore (1989: 206) fremholder at denne loven bidro til at indianerenes ønske om tilbakeføring av menneskelige levninger og deres tro og religion i stor grad ble ignorert. I 1990 ble imidlertid "Native American Graves Protection and Repatriation Act" (NAGPRA) vedtatt av den amerikanske kongress. Denne loven erklærer at menneskelige levninger ikke tilhører individer eller institusjonelle og/eller statlige organisasjoner. Videre krever den returnering av levninger og artefakter som stammer fra indianerne, Alaska og Hawaiiis urfolk. Loven forbyr ikke utgravning av eller forskning på skjelettmateriale av Amerikas urbefolkninger, men krever at disse skal direkte konsulteres når materialets videre skjebne avgjøres (Jones og Harris 1998: 254 ; Tønseth 1998: 24-25). Som følge av NAGPRAs tilkomst har amerikanske urfolk fått langt større kontroll over humane og kulturelle levninger fra deres kultur.

6.3.1. Resultater og mulige problemer

Urbefolkningsgruppene kamp i Amerika og Australia har gitt resultater også utover tilkomsten av lover. AIADs krav om å få tilbakeført alle levningene av indiansk herkomst, både fra museer og undervisningsinstitusjoner i USA og ellers i verden har blitt etterfulgt. Mange, men fortsatt kun en liten del av det totale antall, levninger er ført tilbake til den kultur de opprinnelig kom fra og gjenbegravet. Dette gjelder både amerikanske indianere, men også andre urbefolkningsgrupper (Bray og Killion 1994; Grønnow 2000: 93 ; Hubert 1987: 13 ; Richardson 1989). I Norge er samisk skjelettmateriale tilbakeført og gjenbegravet. Dessuten har Universitetet i Oslo og Samisk Kulturminneråd satt ned et etisk utvalg hvis oppgave er å vurdere behandling av samisk skjelettmateriale (Tønseth 1998: 39-40). Som følge av kampen urbefolkningene har ført, har temaet om hvordan forskere og museumsinstitusjoner skal forholde seg til materiale fra disse kultur utviklet seg til en debatt blant arkeologer og antropologer. Stadig flere har måttet forholde seg til spørsmålet om hva som er etisk rett i forhold til behandling av urbefolkningsmateriale (Hubert 1987:12). Som eksempel kan Audhild Schanches undersøkelser i forbindelse med hennes doktorgradsprosjekt på samisk gravskikk og religion nevnes. Hun har her foretatt et valg å gjenbegrave skjelettmateriale fremfor å samle det inn til et museum. Bakgrunnen til valget ligger ifølge henne både i et ønske om å bryte med tidligere forskningstradisjon, samt å

vise hensyn til eksisterende holdninger i dagens samiske lokalsamfunn (Schanche 2000: 16).

Blant arkeologer finnes det representanter langs hele spekteret fra de som støtter urbefolkningsgruppens sak, til de som motsetter seg den (Hubert 1987: 12 ; Watkins 2000: 69 ; Zimmerman 1989). Trolig har den oppmerksomhet denne saken har blitt viet vært en faktor i den endring de etiske retningslinjene har gjennomgått de siste tretti årene. I følge Powell, Garza og Hendricks (1993: 6) var det tidligere vanlig å hevde at siden arkeologer arbeider med fortidige og utdødde kulturer, har deres arbeid ingen påvirkning på nålevende mennesker. Debatten rundt tilbakeføring og gjenbegravning av menneskelige levninger har endret dette synet fremholder de, og resultatet kan sees i de etiske retningslinjene.

I 1976 ble arkeologenes ansvar overfor publikum og de kulturer de jobber med/i inkludert i daværende SOPAs etiske retningslinjer. Deretter ble WACs retningslinjer med prinsipper og regler for hvordan urbefolkninger og deres kultur skal behandles utviklet (Powell et al. 1993: 5-6). Retningslinjene går imidlertid ikke like langt i sine uttalelser om hvordan slikt materiale skal behandles som AIAD sine krav gjør. I SAAs uttalelse om behandling av menneskelige levninger vedtatt i 1986 sies det at samtidig som arkeologer skal bidra til å bevare det arkeologiske materiale, herunder også menneskelige levninger som er et meget viktig kildemateriale, må de også respektere kulturelle gruppers holdninger til menneskelige levninger. Videre sies det at skjelettmateriale må behandles med stor respekt. I motsetning til AIAD som krever en tilbakeføring av *alt* menneskelig materiale av indiansk opprinnelse, fremholdt SAA i 1986 at det ikke ville være riktig å gå inn for at alt materiale skal tilbakeføres og gjenbegraves. Etter tilkomsten av NAGPRA har imidlertid SAA, med noe forbehold, tilskrevet seg denne loven. Det er ikke deres ønske at det skal finnes en generell og allmenngyldig regel for tilbakeføring av menneskelige levninger. Hvert tilfelle må vurderes for seg og materialets vitenskapelige verdi må veies opp mot den kulturelle og religiøse verdi det har for de aktuelle individer og/eller grupper (SAA 1986 ; 1999).

Det er nettopp dette punktet, at et skjelettmateriales vitenskapelige verdi må settes opp mot dets religiøse og/eller kulturelle verdi, som kan føre til problemer. Som tidligere nevnt er, i

følge de etiske retningslinjene, det å arbeide for å bevare det arkeologiske materialet, både for nåtid og for ettertiden, en av forskernes viktigste oppgaver. Dilemmaet dukker opp i situasjoner der det aktuelle materialet blir gjort hevd på av for eksempel en urbefolkningsgruppe som mener å ha religiøs eller kulturell tilknytning til det. Hvilke hensyn skal veie tyngst i en slik situasjon; kravet om å bevare materiale slik at det er tilgjengelig for eventuell forskning i fremtiden, eller kravet om tilbakeføring fra urbefolkningsgruppen? Når det menneskelige materialet i tillegg viser seg å kunne gi meget verdifull og interessant informasjon, som sannsynligvis ikke vil kunne oppnås på annen måte, blir situasjonen enda mer problematisk. Et eksempel på dette er omstendighetene rundt den såkalte Kennewick-mannen. I 1996 ble det funnet et skjelettmateriale som antas å være 9000 år gammelt i Kennewick, Washington. Levningene er av de eldste og mest komplette skjelettene fra områdene på nordvest-kysten av Nord-Amerika, og undersøkelser av dem ville trolig gi verdifull informasjon om de første menneskene som kolonialiserte kontinentet (Jones og Harris 1998: 254). Fem indianerstammer, deriblant Umatilla-stammen, har imidlertid krevet å få levningene tilbakegitt for gjenbegravning. De føler at utgravningen av skjelettet og den vitenskapelige forskningen på det vanhelliger kroppen og at det utgjør et overgrep på deres religiøse tro (Minthorn 1996). I følge den amerikanske lovgivningen skal levningene leveres tilbake til urbefolkningsgruppene i området. Flere forskere – i dette tilfellet antropologer – involvert i saken, mener imidlertid at skjelettets fysiske trekk ikke viser til en nær tilknytning til Umatilla-indianerene, og at det derfor ikke vil være riktig at levningenes skjebne bestemmes av disse (Jones og Harris 1998: 254). I dette tilfellet kan det være vanskelig å vurdere hvilke hensyn som skal veie tyngst; den vitenskapelige verdi og potensiale som dette materialet unektelig innehar, eller de fem indianer-gruppenes ønske og krav om tilbakeføring og gjenbegravning. I tillegg blir skjelettets høye alder brukt som argument mot at de aktuelle indianerstammene skal kunne påberope seg en kulturell og religiøs tilknytning til levningene (AAPA 2000). Å kunne bevise en direkte, slektsmessig tilknytning vil forståelig nok være vanskelig dersom levningene er meget gamle. En annen faktor som vanskeliggjør dette er at de amerikanske indianerene betrakter og regner slektskap på en helt annen måte enn de fleste moderne, vestlige samfunn gjør. Gordon L. Pullar (1994: 17-18) sier, i forbindelse med et konkret tilbakeføringskrav fra indianere ved Larsen Bay i Alaska, at konflikten som oppstår mellom de nordamerikanske urbefolkningsgrupper og den moderne vestlige vitenskapen ikke er en kamp mellom det

gode og det onde. Heller ikke er det en uoverensstemmelse over hva som er respektfull behandling og hva som ikke er det. Derimot bunner konfliktene i og domineres av fundamentalt ulike verdenssyn. Urbefolkningsgrupper og vestlige forskere har forskjellige måter å betrakte tid, familie og universet på, fremholder Pullar. Kontrasterende konsepter om tid, døden og følelse av identitet fører til at forskere og urbefolkningsgrupper ser på samme sak fra totalt ulike vinkler. Dette er elementer som bidrar til å vanskeliggjøre forholdet mellom forskere og urbefolkningsgrupper (Pullar 1994).

6.3.2. Oppsummering

Utgangspunktet for gjennomgang av de etiske retningslinjene var å undersøke hvorvidt det kan sies at menneskelig materiale som stammer fra urbefolkningsgrupper etisk sett kan stilles annerledes enn menneskelig materiale som ikke stammer fra slike grupper. Basert på at menneskelige levninger eksplisitt nevnes i retningslinjene bare i forbindelse med urbefolkninger, synes svaret å være bekreftende. Det burde derfor være mulig å hevde at utgravning av, forskning på og utstilling av levninger fra urbefolkninger fordrer andre etiske hensyn enn hva utgravning av, forskning på og utstilling av moselik gjør. Det er imidlertid viktig å presisere at det ikke er funnenes karakter eller fysiske egenskaper som er avgjørende, men den kulturelle og politiske kontekst de inngår i.

De hensyn som fremsettes i de etiske retningslinjene er direkte rettet mot de nålevende individer som hevder å ha tilknytning, enten kulturell eller slektsmessig, til levningene. Det blir her sagt at arkeologer må være oppmerksomme på og anerkjenne den betydning menneskelige levninger har for disse gruppene, og at de ikke må foreta forskning på et slikt materiale uten å ha fått tillatelse fra de berørte parter (AAA 1997 ; WAC 1995). Dersom slikt materiale *blir* stilt ut, må dette skje i tråd med og med respekt for de interesser og oppfatninger gruppen materialet stammer fra innehar (ICOM 2001a: 6.6).

6.4. Levninger av urfolk og moselik: ulike etiske hensyn. Resultater fra intervjuene

6.4.1. Intervjuobjektens svar

Alle forskerne i denne undersøkelsen ble stilt spørsmål om hvorvidt forskning på og utstilling av menneskelige levninger med opprinnelse fra urbefolkninger etisk sett stiller seg annerledes enn forskning på og utstilling av moselik. Alle svarte bekræftende og underbygget langt på vei den tendens de etiske retningslinjene viser uten at det ble henvist til disse. Denne tendensen er at etiske hensyn rundt humane levninger i hovedsak blir aktualisert i sammenhenger levningene stammer fra urfolk. Det som varierte i intervjuobjektens svar var imidlertid hvilken vekt de tilla etikk og etiske hensyn i slike situasjoner.

Christian Fischer fremholdt at det klart er forskjell på situasjoner der det menneskelige materialet kommer fra en urbefolkningsgruppe som de amerikanske indianerne og Alaska eller Grønlands inuiter og situasjoner der det menneskelige materialet er representert ved moselik. Han sa at de utslagsgivende faktorer som fordrer ulike etiske hensyn ikke er forskjell i funnenes fysiske karakter. Det er hva de menneskelige levningene *representerer* som er sentralt, understreket Fischer. De danske moselikene representerer ikke det samme for dagens dansker som skjelettene gjør for indianerene, sa han. De to typene kropp har helt ulik betydning og fremkaller ulike følelser. Danskene føler ikke samme tilknytning til moselikene som indianere føler overfor det skjelettmaterialet de hevder er deres forfedre. Dette kan ses gjennom de mange kravene som i løpet av de senere årtier er fremsatt av blant annet amerikanske indianere for å få tilbakeført deres forfedres levninger. Et slikt krav er ikke fremsatt av noen danske når det gjelder moselik, sier han. I forhold til urbefolkningsgrupper er det lett å gjøre noen overtramp eller oppføre seg på måter som de finner krenkende eller etisk galt, sa Fischer. Dette må forskere være oppmerksomme på og rette seg etter. Det som imidlertid er vanskelig, sa han, er å vite hvilke handlinger og hvilken oppførsel som er rett eller galt. Når det gjelder forskning på menneskelige levninger, går det et skille mellom hvilke levninger det er og hvilke det ikke er etisk forsvarlig å forske på. Det vanskelige er å skille mellom hva som er vitenskapelig materiale og hva som ikke er det, sa Fischer. Dette skillet er ifølge ham ikke enkelt å definere (Fischer, personlig kommunikasjon 2001).

Flemming Kaul anså også at det er etiske forskjeller mellom moselik og menneskelig materiale som opprinnelig er fra en urbefolkningsgruppe. Han fremholdt imidlertid at en tillemping av andre etiske hensyn enn de det blir tatt hensyn til under forskning og utstilling av “vanlige” menneskelige levninger, kun kan rettferdiggjøres dersom de aktuelle levningene er kjent for individer som lever i dag. Dette gjelder også i forhold til tilbakeføring av menneskelige levninger. Dette vil altså si at Kaul setter en tidsmessig ramme på både tilbakeføring av materiale og etiske hensyn utover de han mener må følges ved forskning på og utstilling av andre menneskelige levninger. Dersom levningene er meget gamle og det ikke kan identifiseres grupper med meget nær tilknytning til dem, mener han de ikke burde føres tilbake. I slike tilfeller burde heller ikke ekstraordinære etiske hensyn iverksettes. De etiske hensyn Kaul mener må gjennomføres i forbindelse med menneskelig materiale fra urbefolkninger eller grupper/personer med nær tilknytning til materialet, er at disse personer og gruppers ønsker i sammenheng med utstilling og forskning må respekteres og etterfølges. Dersom disse ikke ønsker at levningene skal forskes på eller føler at en utstilling vil være krenkende, må forskere og museene rette seg etter dette (Kaul, personlig kommunikasjon 2001).

Niels Lynnerup hevdet at forskning på og utstilling av materiale fra urbefolkninger stiller seg annerledes enn utstilling av og forskning på “bare” moselik da det i forbindelse med førstnevnte ikke bare er publikums emosjoner og reaksjoner å ta hensyn til. I slike tilfeller må også de etterlatte, de som hevder å ha slektmessig, religiøs eller kulturell tilknytning til materialet, tas i betraktning. Det er nettopp i slike tilfeller spesielt viktig å veie nytteetikken opp mot pliktetikken, sa han. Lynnerup brukte historien om Kennewick-mannen som eksempel på en situasjon der pliktetikken og nytteetikken må vurderes opp mot hverandre. Siden Kennewick-mannens levninger har mulighet til å gi verdifull informasjon om Amerikas fortid, vil de ha stor betydning for samfunnets kunnskap om kulturhistorien i dette området, sa Lynnerup. Når indianerstammene på sin side hevder at siden skjelettet ble funnet på deres land og krever levningene ført tilbake fordi de føler seg krenket av at de blir brukt som forskningsobjekt, må nytteetikken veies opp mot pliktetikken. Den vitenskapelige nytteverdi Kennewick-mannen innehar er stor, ikke bare for en liten gruppe eller et forskermiljø, men for store deler av det amerikanske samfunn. På en annen side er det ikke mindre enn fem indianerstammer som føler at det å forske på hans levninger er både galt og krenkende. Det mest pliktetiske rette å gjøre vil være å

etterfølge indianerstammenes krav og tilbakeføre levningene og la dem bli begravet. I en slik situasjon er det imidlertid ikke enkelt å avgjøre hva som, etisk sett, er mest riktig, fremholdt Lynnerup. Her dreier det seg i stor grad om menneskers følelser og holdninger, og de kan hverken argumenteres for eller imot, kun tas til etterretning. Dessuten påpekte Lynnerup at det kanskje burde være mulig å hevde at visse objekter innehar en så stor vitenskapelig verdi som vil være av så stor nytte og interesse, ikke bare for en liten gruppe men store deler av menneskeheten, at de ikke burde kunne eies av noen bestemt gruppe eller individer. Som eksempler på slike objekter trakk Lynnerup frem de egyptiske pyramidene og Buddah-statuene i Afghanistan som ble beskyttet av Taliban våren 2001. Kanskje, sa han, vil det være mest etisk rett å plassere Kennewick-mannen i samme kategori. Det vil si å anerkjenne at dette er et objekt hvis vitenskapelige verdi er så stor at det ikke kan eies av en enkelt gruppe, men at det må tilhøre hele menneskeheten.

Utstillingsmessig sett er det ekstra viktig å vurdere de etiske implikasjoner og vise etiske hensyn når materiale som skal stilles ut stammer fra en urbefolkning, sa Lynnerup. I slike tilfeller vil ofte reaksjonene og emosjonene til publikum som har en tilknytning til materialet være sterkere enn i tilfeller der ingen har tilknytning til utstillingsobjektene. Det som må gjøres i slike situasjoner er å lage en utstilling hvor publikum får mye informasjon om materialet som er utstilt, hva det er, hvilken forskning som er gjort på materialet og hvilken informasjon denne har gitt. Når de menneskelige levningene som stilles ut er av urbefolkningsopprinnelse blir det ekstra viktig, etisk sett, å plassere dem i en god kontekst (Lynnerup, personlig kommunikasjon 2001).

6.4.2. Oppsummering

Intervjuobjektens svar og uttalelser samsvarer med det de etiske retningslinjene sier om urbefolkninger og behandling av materiale fra slike grupper. Alle forskerne sa seg enige i at menneskelige levninger fra urbefolkninger fordrer andre etiske hensyn enn moselik gjør. Hvilke hensyn dette er, eller hvordan disse skal oppfylles syntes vanskelig for forskerne å si. Ut over de etiske krav og hensyn som blir fremsatt i retningslinjene, kom de ikke med noen konkrete eksempler på hva som er etisk rett eller galt. Det som ble vektlagt var at man som forsker måtte ta hensyn til de(n) gruppe(r) materialet stammer fra og ikke støte disse gjennom sin forskning. Et element som virket avgjørende for alle intervjuobjektene

vedrørende hvorvidt spesielle etiske hensyn må tas, var levningenes alder. Jo yngre materialet er, desto sterkere blir de etiske hensyn. Dersom levningene er etter en kjent og identifiserbar person, er de etiske føringene meget sterke. I slike tilfeller må de ønsker og holdninger angående forskning og utstilling som blir uttrykt av de individer og/eller grupper som har tilknytning til materialet respekteres og etterfølges. Det vil si at dersom disse ikke ønsker en utstilling av materialet, må dette heller ikke skje. Dersom levningene er eldre og tilknytningen til den aktuelle urbefolkningsgruppen svakere, er heller ikke de etiske føringene på forskeres og museers arbeide så sterke.

6.5. Eksempel: de grønlandske mumiene

Videre skal jeg nå forsøke å vise hvorvidt det etiske kravet til respekt og etterfølgelse av urfolks holdninger til forskning på og utstilling av humane levninger tilknyttet deres kultur blir etterfulgt. Dette vil jeg gjøre ved å bruke et konkret eksempel. De åtte grønlandske mumiene som ble funnet på vestkysten av Grønland i 1972 er alle brukt som forskningsobjekter. Fire av disse mumiene er dessuten utstilt ved Grønland Nationalmuseum & Arkiv i Nuuk/Godthaab (NKA)³. Er forskningen og utstillingen av disse mumiene utført i tråd med grønlendernes tro og oppfatninger av hva som er en etisk behandling av menneskekropper, og hva som er respektfullt i utstillingssituasjoner?

6.5.1. Grønlendernes forhold til døden og døde kropper

Dagens grønlendere har et meget sterkt og tabubelagt forhold til døden og døde kropper (Grønnow, personlig kommunikasjon 2001). Dette forholdet bunner i inuitenes tradisjonelle religion og oppfatninger om døden, den tro som var rådende på Grønland før innbyggerene ble kristnet gjennom Hans Egedes misjoneringsprosess som tok til i 1721. Selv om dagens grønlendere er kristne ligger fortsatt fortidens oppfatninger om døde

³ Jeg velger her å bruke NKA som forkortelse på museet. Dette står for Nunatta Katersugaasivia Allagaatagarfialu som er museets grønlandske navn. Denne forkortelsen brukes av ansatte ved museet (se Berglund 2000).

mennesker forankret i deres trosliv (Lynnerup personlig kommunikasjon 2001). Den førkristne inuit-religion så et menneske som oppbygd av en fysisk kropp og en rekke sjeler. Sjelene var meget sentrale for inuitene og de trodde det var disse som til sammen gjorde en person til det mennesket vedkommende er. Når døden inntraff, forlot sjelene kroppen og la ut på reisen til de dødes land (Gilberg og Petersen 1991: 55). Inuitene trodde at livet aldri sluttet og at døden kun var en overgang fra en type eksistens til en annen. Slike overganger fra en fase av livet til en annen, for eksempel fødsel og død, var forbundet med stor fare. Inuitene trodde nemlig at sjelen kunne være farlig dersom den ikke befant seg på sin rettmessige plass – sammen med kroppen. Når sjelen forlot et menneske etter at det døde, lot den all ondskap være igjen i kroppen. Som følge av dette måtte alle overlevende være meget forsiktige i nærheten av den døde. Fortrinnsvis måtte all kontakt med kroppen unngås (Gilberg og Petersen 1991: 56). Berøring av et lik førte til en rekke forbud og restriksjoner som kunne vare opp til ett år (Rasmussen 1921: 39-44). Bakgrunnen for disse forbudene var at sjelen ikke kunne ankomme de dødes land før den var rensset for alle jordlige væsker. Dette kunne oppnås gjennom at sjelen krøp under et stramt oppspent skinn. Denne prosessen kunne ta opp til ett år, avhengig av den avdødes alder og livsførsel. På grunn av dette var derfor året etter en persons død fylt av tabuer og regler for de som kom i kontakt med den døde eller hans/hennes eiendeler (Gilbert og Petersen 1991: 58). Det var altså den fysiske døde kroppen de førkristne inuitene var redde for, ikke selve døden. Dette synet har overlevd og preger i stor grad nåtidens grønlenderes holdninger til døden. De liker ikke å se døde mennesker og har et ambivalent forhold til forskning på menneskekropper. Selv når den blir gjort fra et rettsmedisinsk utgangspunkt, det vil si obduksjoner i forbindelse med mord og dødsfall, er mange grønlendere negative til denne type forskning (Lynnerup personlig kommunikasjon 2001).

6.5.2. Utstilling og visualisering av mumiene

Etter at mumiene ble funnet i 1972 og utgravd i 1978 (Andreasen et al. 1991: 39) ble de sendt til konserveringsavdelingen ved Nationalmuseet i København. Dette ble imidlertid ikke gjort før etter en debatt om deres videre skjebne (Grønnow, personlig kommunikasjon 2001). Konservator ved NKA, Claus Andreasen, forteller at før det ble tatt en avgjørelse om hvorvidt mumiene skulle sendes ut av Grønland og hvorvidt de skulle stilles ut, ble en rekke kretser og enkeltpersoner i det grønlandske samfunnet konsultert. Først og fremst ble

synspunktene til bestyrelsen ved Grønlands Landsmuseum hørt. I tillegg ble det holdt samtaler med en rekke av kirkens folk. Dette ble gjort for å finne ut om det fra dette hold ville kunne komme reaksjoner og krav om kristne begravelser av mumiene. Dessuten fantes det innen kirken eldre prester som gjennom et langt liv hadde gjennomlevet alle forandringene på Grønland i løpet av det 20. århundre. Disse prestene kjente reaksjonsmønstre og holdninger blant det grønlandske folket og var derfor viktige å konsultere for å forstå ulike reaksjoner. I tillegg ble det innhentet muntlige garantier fra politikere om at disse støttet utgravningen av mumiene, overførselen til Danmark hvor undersøkelser ble foretatt og senere utstillingen (Andreasen personlig kommunikasjon 2002). I 1982, da de vitenskapelige undersøkelsene av mumiene var ferdige (for nærmere opplysninger om denne forskningen se kapittel 6.5.3.) ble de sendt tilbake til Grønland. Det var, etter nøye etiske overveielser (Berglund 2000: 15), avgjort at fire av mumiene skulle stilles ut ved NKA. Avgjørelsen var imidlertid ikke uproblematisk, og det ble reist noe kritikk mot den. Et av ankepunktene mot en utstilling av mumiene var at de følte for nært, kulturelt og tidsmessig. De representerte noe meget forståelig for grønlenderne, en velkjent fangstkultur, en kjent draktskikk, sannsynligvis samme språk og samme fysiske trekk. Mumiene hadde, til tross for deres alder på 500 år, liten avstand til nylig avdøde generasjoner. Derfor var det vanskelig å stille dem ut – de var for tett på dagens grønlendere (Andreasen personlig kommunikasjon 2001).

Valget som ble tatt om å stille ut mumiene ble begrunnet i målsettingen om å få vist hvilken unik kulturhistorisk skatt de er. Utstillingen kan imidlertid også sies å kunne være en politisk manifestasjon. Hadde mumiene blitt oppbevart i NKAs magasin og “gjemt bort” her, var det bekymring for at det kunne oppfattes som om de var blitt værende ved Nationalmuseet i Danmark, som så mye annet historisk og kulturelt materiale fra Grønland (Andreasen personlig kommunikasjon 2001). Etter Hjemmestyrets etablering i 1978 inngikk Danmark og Grønland en avtale om tilbakeføring av utvalgt arkeologisk og etnografisk materiale. Som følge av denne avtalen er alt materiale av arktisk opprinnelse som befinner seg i Danmark gjennomgått og registrert i en elektronisk database og deretter re-konservert. I tillegg er 1500 etnografiske og 30 000 arkeologiske objekter tilbakeført i løpet av de siste 17 årene (Grønnow 2000: 93). En utstilling av mumiene ville kunne signalisere Grønlands kontroll og suverenitet over kulturhistoriske levninger fra landets fortid.

De etiske retningslinjene og forskernes uttalelser vektlegger respekt for og etterfølgelse av urbefolkningsgruppers tro, religion og holdninger til utstilling av og forskning på materiale fra deres kultur, samtidig som de også sier at menneskelige levninger er av spesiell betydning for slike grupper. I hvilken grad ble dette overholdt da utstillingen av mumiene ble utformet? Utstillingen skulle være på NKA i Nuuk. Dette er et lite museum med begrenset plass og opprinnelig ble mumiene plassert i museets første rom, et rom alle museets besøkende må gå gjennom (Lynnerup personlig kommunikasjon). I respekt for grønlendernes anstrengte forhold til døden og døde kroppar ble imidlertid mumiene etter en periode omplassert. Det ble besluttet å legge mumiene i et eget rom, bakerst i museumslokalene. Ved å gjøre dette ble publikum gitt muligheten til selv å velge om de ville se mumiene eller ikke. Slik unngikk museet at publikum som ikke ønsket å se de utstilte kroppene fordi dette virket krenkende eller støtende, plutselig skulle befinne seg ansikt til ansikt med dem (Grønnow personlig kommunikasjon 2001 ; Lynnerup personlig kommunikasjon 2001). Museumsinspektør ved NKA, Joel Berglund (2000: 15) sier at det var meget viktig at utstillingen ikke fikk et sensasjonspreg. Målet skulle være å fremstille de døde så tett på gravsituasjonen som mulig. Dette ble gjort ved at ikke bare kroppenes posisjoner i gravene ble overholdt, men også deres bekledning og alt av gjenstander som ble funnet på kroppene og i gravene ble stilt ut. Videre sier Berglund at på denne måten ble mumiene vist frem som hva de er, døde personer, og ikke i en annen sammenheng. Utstillingen formidler også inngående og detaljert informasjon om funnene i en kulturhistorisk kontekst der spesielt de unikt godt bevarte klesdraktene og alle de vitenskapelige undersøkelsene som er gjort av mumiene blir beskrevet (Lynnerup personlig kommunikasjon, 2001). Den grunnleggende ideen bak utstillingen er at den skal være i tråd med Grønlands befolknings holdninger til moral og etikk når det gjelder behandling av døde mennesker. Dette synes de å ha lyktes med, og resultatet er at mange grønlendere er stolte av utstillingen og de utstilte mumiene og anser det å være et positivt innslag (Berglund 2000: 15 ; Grønnow personlig kommunikasjon 2001). Gjennom dette er de etiske retningslinjers krav om respekt for urbefolkningsgruppers holdninger og religion og deres spesielle forhold til menneskelige levninger tilsynelatende overholdt i denne utstillingen. Ved å plassere mumiene i et eget lokale slik at publikum har muligheten å velge bort å se dem, viser museet et ønske og en målsetning å respektere at store deler av dagens grønlendere har et anstrengt og tabufyllt forhold til døde kroppar og følgelig ikke ønsker å se dem. Lynnerup sa i sitt intervju at de holdninger og følelser personer viser

overfor en utstilling av menneskelige levninger er personlige og udiskutable. Alt som kan gjøres er å akseptere og respektere dem, noe han mener NKA har gjort gjennom mumiens plassering i lokalene (Lynnerup personlig kommunikasjon 2001). Hans syn på at det i forbindelse med utstilling av levninger fra en urbefolkning er spesielt viktig å plassere dem i en solid og god kontekst, synes å ha blitt gjennomført i dette tilfellet siden mumiene ikke fremstilles som eneste fokus og utstillingsobjekt i denne utstillingen. Også klesdraktene og andre gjenstander som ble funnet på kroppene og i gravene blir nøye presentert, i tillegg til den forskningen som ble foretatt på kroppene og hva denne kunne fortelle.

En medvirkende årsak til at en utstilling av mumiene har blitt godt mottatt på Grønland, kan være at mumiene er utstilt i sitt eget land. Selv om de er fjernet fra sin gravkontekst er de likevel fortsatt tilstede i den geografiske konteksten de kommer fra (riktignok i større skala enn den umiddelbare nærhet til gravene). Sannsynligvis ville reaksjonene være kraftige og debatten blomstre ytterligere opp dersom de ble utstilt i Danmark eller andre steder utenfor Grønland. Et tilfelle som kan underbygge denne antagelsen, er reaksjonene som ble vekket i forbindelse med noen menneskelige levninger som er blitt kjent som "Kajakkmannen". I 1998 ble det kjent at ved Westfries Museum i Hoorn, Nederland, lå det utstilt rester av en utstoppet inuit i sin kajakk. Kilder hevdet at dette var levningene av en mann som på 1700-tallet ble funnet av nederlandske hvalfangere død og drivende i sin kajakk. Liket ble tatt med til Nederland hvor det ble utstoppet av en lege (Philbert 2000: 14). Både Grønlands Hjemmestyre og det danske utenriksministerium reagerte på den behandling levningene av den antatte inuiten fikk og krevde dem utlevert og tilbakeført (Grønlandsposten 2001: 9). Hjemmestyret mente det var krenkende, uetisk og nedverdiggende at levningene etter det som ble antatt å være en grønlender skulle behandles og utstilles slik. Det privateide nederlandske museet, med direktøren i spissen, gikk i utgangspunktet med på å utlevere levningene såfremt de skulle begraves og ikke inngå i forskning. Da direktøren ble oppmerksom på at fire mumier lå utstilt på museet i Nuuk, anbefalte han imidlertid at utleveringsavtalen skulle tilbaketrekkes (Philbert 2000: 14). Grønlands Hjemmestyre mente på sin side ikke å kunne se hvordan utstillingen av mumiene skulle rettferdiggjøre utstillingen av en utstoppet inuit. De avdøde mumifiserte inuitene er utstilt i det landet de levde i og overfor et publikum som respekterer og forstår deres liv og død. Denne utstillingen er forsøkt utformet i tråd med de etiske holdninger og normer som innehas av den lokale befolkningen (Berglund 2000 ; Philbert 2000). Den

såkalte Kajakkmannen ble på sin side utstilt som en eksotisk gjenstand (Philbert 2000: 14) i et fremmed land, hvorpå behandlingen og utstillingen av ham ble sett på som etisk krenkende og “...som om kolonitidens syn på andre folkeslag stadig er gældende” (Berglund 2000: 15). Konflikten mellom det nederlandske museet og Grønlands Hjemmestyre endte i 2001 da det på grunnlag av forskningsresultater ble fastslått at de utstoppede levningene ikke var en grønlender. Isotopanalyser av ¹³C viste at 80-90 % av avdødes kost har bestått av terrestrisk føde. Dette utelukket helt at han kunne komme fra Grønland der føden på 1700-tallet stort sett besto av fisk og havpattedyr. Dessuten viste det seg at vedkommende hadde hull i den ene øreflippen, noe som ikke var vanlig hos inuitene på Grønland (Grønlandsposten 2001: 9 ; Philbert 2001: 3). Til tross for at dette tilfellet ble løst på en slik måte kan historien være relevant i forhold til utstillingen av mumiene i Nuuk da de reaksjoner som kom frem i denne saken kan være en pekepinn på hvilke reaksjoner som kunne tenkes å ha blitt fremkalt dersom mumiene ble utstilt i Danmark eller et annet land utenfor Grønland.

Et aspekt det imidlertid er mulig å reise kritisk spørsmål til er at til tross for at mumiene er utstilt i deres eget land, så er de forsket på og utstilt av danske forskere. Uttalelsene, både fra litteraturen og intervjuene, om at utstillingen er godt mottatt og ansett som noe positivt av grønlenderne kommer fra danske personer. Det er i første rekke også denne delen av det grønlandske befolkning som har tatt avgjørelser om behandlingen av mumiene. Andreasen sier riktignok at deler av det inuitiske folket ble konsultert før noen valg ble truffet (Andreasen personlig kommentar 2001). At den informasjon jeg har innhentet kun er fra danske forskere er i denne sammenheng uheldig. Dessverre har det ikke vært mulig for meg i denne undersøkelsen å få førstehånds informasjon fra inuitiske grønlendere om hvilke reaksjoner og syn de har på behandlingen av mumiene.

Også andre former for visualisering av mumiene, ut over den utstillingsmessige, er tatt opp til etisk vurdering. NKAs holdning til bruk av bilder av mumiene synliggjøres i deres sterke styring med hvordan kroppene skal presenteres. Til grunn for den sterke kontrollen med denne delen av visualiseringen av mumiene, ligger ønsket om å unngå at bilder av mumiene plutselig skal dukke opp i forskjellige situasjoner (Lynnerup personlig kommentar 2001). Den etiske bakgrunnen for dette er å på denne måten forsøke å respektere det forhold grønlenderne har til døde kropp, og hindre at personer som ikke

ønsker å se avbildninger av mumiene skal komme over dem på steder de ikke forventer å se dem. Gjennom en slik kontroll av visualiseringen av de døde inuitene kan museet i tillegg sikre at de situasjoner der bilder og annen type visualisering *blir* brukt, er vitenskapelig seriøst begrunnet og utføres i overensstemmelse med den allmenne befolknings oppfatning av moral og etikk (Berglund 2000: 15). I 2001 arrangerte NKA i samarbeid med Universitetet i København en mumiekongress på Grønland. Her ble forskjellige temaer i forbindelse med forskning på mumier og andre typer mumifiserte kropp, deriblant moselik, tatt opp. Brosjyrene som ble sendt ut i forkant av kongressen overholdt NKA's ønske om en noe restriktiv og forsiktig bruk av avbildninger av mumiene (Lynnerup personlig kommunikasjon 2001). Lynnerup påpekte at det mest naturlige ville være å bruke en av mumiene på forsiden av brosjyren, men i tråd med både NKA og grønlandernes holdninger ble to antropomorfe trefigurer brukt som dekorasjon på førstesiden. Inne i brosjyren ble det imidlertid brukt et bilde av den seks måneder gamle mumien. Valget om ikke å plassere babyen på utsiden var et etisk valg hvor ønsket var å ta hensyn til personer som kunne finne en slik avbildning støtende eller krenkende, sa Lynnerup (personlig kommunikasjon 2001).

6.5.3. Forskning på mumiene

Da mumiene i 1978 ble sendt til Nationalmuseet i København ble det iverksatt et omfattende interdisiplinært forskningsprogram hvor det ble tatt i bruk ulike forskningsmetoder fra arkeologi, etnografi, naturvitenskap og medisin (Hansen et al. 1989: 6-7). Denne forskningen har gitt resultater og besvart spørsmål om blant annet mumienes alder (Jørgensen 1989), plausible dødsårsaker (Hansen 1989: 77-81), deres diett (Lorentzen og Rørdam 1989) og gitt innsikt i kledsdrakten til 1400- og 1500-tallets inuitere (Møller 1989). Av de åtte mumiene var fire så godt bevart, både deres klær og kropp, at det ble besluttet at undersøkelsene av disse skulle gjøres med så lite inngripen som mulig. Dette betydde blant annet at klærne ikke ble fjernet under rengjøring og undersøkelse. Konsekvensen var at undersøkelsene av disse kroppene ble noe begrenset i forhold til undersøkelsene foretatt av de fire andre mumiene. Klærne ble ikke fjernet og kun de minst inngripende undersøkelsesmetoder ble brukt. Noen hårstrå ble fjernet for analyse og gjennom et lite hull i ryggen ble prøver av vev og bein tatt. Den seks måneder gamle babyen var en av de kroppene som ikke ble inngående undersøkt. På grunn av dennes

spesielt gode bevaringsstand og dens lille størrelse ble det avgjort kun å bruke røntgen som undersøkelsesmetode. Trolig ville ikke nærmere eller mer omfattende undersøkelser kunne gi mer kunnskap og informasjon om denne kroppen (Hansen 1989: 71). De fire andre mumiene ble nøyere undersøkt. De ble avkledd, og det ble tatt prøver til bakteriologiske, histologiske og immunologiske undersøkelser (Hansen 1989). Undersøkelser av negler og tenner ble gjort ved hjelp av røntgen og mikroskop (Kromann et al. 1989 ; Pedersen og Jakobsen 1989), i tillegg til undersøkelser av hårstrå for å identifisere eventuelle lus (Bresciani et al. 1989). Kun i ett tilfelle var det mulig å identifisere indre organer som hjerte, lunger og tarmen. For å komme til de indre deler ble det brukt elektrisk sag for å åpne brystkassen og deler av bukveggene før organene kunne tas ut og undersøkes nærmere. De tre andre mumienes indre organer var for skjøre og ødelagte for å kunne undersøkes (Hansen 1989:71).

En slik omfattende undersøkelse vil trolig gå på tvers av de holdninger en del grønlandere har til forskning på døde mennesker. Som vist i kapittel 7.5.1. forteller Lynnerup at dagens grønlandere har et anstrengt forhold til forskning på menneskekropper. Berglund (2000: 15) bekrefter dette i det han sier at “...*en del af befolkningen i Grønland opfattede destruktive undersøgelser som en forstyrrelse af gravfreden og de dødes integritet...*”. På tross av dette ble det likevel foretatt undersøkelser. I forbindelse med utstillingen ble det imidlertid forsøkt å ta hensyn til grønlanderenes anstrengte forhold til døde kropper og forskning på disse i det informasjon og illustrasjoner av de vitenskapelige undersøkelser og inngrep ble begrenset til et akseptabelt minimum. (Berglund 2000: 15). Det grønlandske Hjemmestyrets holdning til forskning på menneskelige levninger er at enhver undersøkelse og ethvert inngrep er uløselig forbundet med en etisk holdning som krever respekt for det mennesket levningene representerer, enten de bare er deler av det eller hele mennesket (Berglund 2000: 15). For å sikre at den forskning som blir gjort på menneskelige levninger fra Grønland er både etisk forsvarlig og seriøst begrunnet skal all forskning godkjennes av Hjemmestyret (Berglund 2000: 15).

Hva som ligger bak beslutningen om å spare de fire best bevarte mumiene for intrusive undersøkelser blir ikke eksplisitt uttalt i litteraturen. I boka “The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century” (Hansen og Gulløv 1989) sies det ikke om det lå noen etiske hensyn bak dette valget, eller hvorvidt det var av hensyn til den nålevende befolkningen.

Den grunnen som imidlertid blir oppgitt er at siden disse mumiene skulle stilles ut ved museet i Nuuk måtte det være mulig å restaurere likene og deres originale bekledning. De fire andre mumiene, hvis bevaringsmessige tilstand var relativt dårlig, egnert seg ikke til utstilling, derfor var det mulig å foreta grundigere og mer inngående studier av deres kropper (Hansen 1989: 71). Det kan finnes ulike begrunnelser basert på etiske vurderinger for ikke å bruke intensive og intrusive forskningsmetoder på menneskelig materiale. Dette skal tas opp i neste kapittel.

6.6. Oppsummering

Både de etiske retningslinjenes krav og de intervjuede forskernes utsagn indikerer at materiale som stammer fra en urbefolkningsgruppe fordrer andre, til dels sterkere, etiske hensyn enn materiale som ikke stammer fra en slik gruppe. Respekt overfor berørte grupper og forhold og holdninger til utstilling av og forskning på arkeologisk materiale, og da spesielt menneskelige levninger, som i mange tilfeller spiller en spesiell rolle for slike grupper, blir fremsatt som et meget viktig etisk krav. I forbindelse med de grønlandske mumiene har jeg forsøkt å vise hvordan både utstillingen av disse og den forskning som ble foretatt på dem, ble gjort med et underliggende ønske om å vise respekt for dagens grønlanderes forhold til slike aktiviteter. I forkant av både utgravningen av mumiene, undersøkelsene av dem og utstillingen, ble en rekke grupper og enkeltpersoner i det grønlandske samfunn konsultert. Dette for å forsøke å gjøre dette på en måte som var mest mulig etisk akseptabel. Dette har gitt utslag i hvordan utstillingen er utformet. Gjennom å legge den til et område av museet publikum selv må oppsøke dersom de ønsker det, og ved å fremstille de døde så tett på gravsituasjonen som mulig, er det forsøkt å vise både publikum og de døde behørig respekt.

KAPITTEL 7: FORSKNINGSETIKK

7.1. Forskningsetikk i de etiske retningslinjene

Vedrørende den praktiske, fysiske forskningen som blir gjort på arkeologisk materiale gir ikke de etiske retningslinjene spesifikke regler eller krav for hva som er etisk rett/galt å gjøre. Dette er i utgangspunktet forståelig i det begrepet arkeologisk materiale ikke representerer en enhetlig og udifferensiert materialgruppe, men kan inneha flere mulige betydninger. Dette er ikke bare materiale som blir funnet in-situ under utgravninger, men også allerede eksisterende samlinger ved museer og andre forskningsinstitusjoner og arkiver over dette materialet, i tillegg til notater og rapporter fra undersøkelser og utgravninger (Lynott og Wylie 1995: 28). Tar en dette mangfoldet i det arkeologiske materialet og alle de metodiske muligheter som er tilgjengelig innen den vitenskapelige forskningen i betraktning, er det åpenbart at å fremlegge spesifikke og klare regler for hvordan en hver av disse kategoriene av arkeologisk materiale skal/ikke skal forskes på, verken vil være mulig eller hensiktsmessig i de etiske retningslinjene. Dermed blir det arkeologiske materialet omhandlet under ett og på et generelt nivå. Lynott og Wylie (1995: 28-29) fremholder at arkeologer skal forvalte det arkeologiske materialet som offentlig eiendom. Videre sier de at materialet er en kulturell arv med vid betydning som et viktig vitnesbyrd over den menneskelige fortid og at det burde brukes til nytte for alle folkeslag. På grunnlag av dette synet vil det å bevare det arkeologiske materiale være en sentral del av arkeologers arbeide. Tidligere i oppgaven er det flere steder vist at bevaringen av slikt materiale blir vektlagt i alle de relevante etiske retningslinjene. Her blir det aktive arbeidet for langvarig bevaring av det arkeologiske materialet fremsatt som en av arkeologenes viktigste og mest sentrale plikter. I tillegg blir det i flere av de etiske retningslinjene sagt eksplisitt at ved forskning på det arkeologiske materialet skal det - der det er mulig - velges de forskningsmetoder som gjør minst mulig skade på materialet (AIA 2000: I.2. ; RPA 2001). I de forskningsetiske retningslinjene for samfunnsvitenskap, jus og humaniora (NESH 1999: C 24) blir det sagt at generasjonenes skiftende forskningsinteresser og perspektiver innebærer at forskning må foretas på en slik måte at senere forskere ikke hindres å tilegne seg den informasjon de måtte anse som viktig. Videre blir det sagt at *“Forskning som ødelegger kildemateriale, reiser spesielle etiske problemer.*

Informasjonsverdien må avveies mot graden av ødeleggelse eller omforming av forskningsobjektene.”

Som vist ved flere tidligere anledninger (se blant annet kapittel 3.4. og 5.4), inneholder de etiske retningslinjene prinsipper som kan virke motstridende på hverandre. På den ene siden blir det fremsatt som et etisk krav at arkeologer og museer skal anvende det arkeologiske materialet i kunnskapsproduksjon og spredning av kunnskap (om fortiden) gjennom forskning og utstilling (ICOM 2001a: 2.9.). På en annen side blir det vektlagt at materialet må bevares og ikke ødelegges gjennom forskning. I krysningspunktet mellom disse to etiske kravene kan det oppstå problemer i det de til en viss grad kan virke ekskluderende på hverandre. Forskning på godt bevarte menneskekropper som moselik og mumier er et eksempel på dette problemet. Slike godt bevarte kropper er et meget verdifullt kildemateriale i forskningen på fortidens samfunn og mennesker. Hos dem ligger det et informasjonspotensiale som i mange tilfeller kan overskride ikke-menneskelig arkeologisk materiale. Fischer (2000) fremholder at uansett hvor mange hus fra jernalderen som graves ut og undersøkes er det kun mulig å få et lite glimt av de individer som en gang levde i dem. Moselikene, derimot, gir forskerne et innblikk i fortiden fra et annet perspektiv og gir en unik mulighet til å undersøke datidens mennesker nærmere. Som følge av dette kan moselik sannsynligvis sies å være den viktigste kilde til informasjon om jernalderssamfunnet i Danmark, ifølge Fischer. Mumiene fra Qilakitsoq er også verdifullt kildemateriale i det de innehar et stort informasjonspotensiale om inuitenes liv på 1400-tallet.

Dersom en skal etterfølge det etiske kravet om å bevare det arkeologiske materialet for ettertiden ville dette i siste instans medføre at forskning på slike kropper ville umuliggjøres da metodene som brukes ofte kan være ødeleggende. Forskningen vil kunne føre til at kroppene blir skadet og følgelig vil fremtidige undersøkelser eller utstilling av dem vanskeligjøres. Ved gjennomlesing av den litteraturen som finnes om moselikene og mumiene, kan det virke som om de metoder som er brukt i forskningen har gjennomgått en endring i løpet av de siste femti årene (se for eksempel Glob 1965 i forhold til Brothwell et al. 1999a). Tendensen synes å være at metoder som er intrusive og virker sterkt ødeleggende på forskningsmaterialet er mindre vanlige i dag enn på 1950-tallet. Senere i kapitlet vil jeg illustrere dette gjennom å sammenlikne den forskning som ble gjort da

med den forskningen som er gjort i løpet av de siste tjue årene. Eksempler på den senere tids forskning vil være Lindow-mannen, Huldremosekvinnen og de grønlandske mumiene.

7.2. Intervjuene

På direkte spørsmål om hvorvidt det av etiske hensyn er metoder som ikke blir brukt eller noe som ikke blir gjort i en forskningssituasjon der objektet enten er et moselik eller en mumie, svarte Niels Lynnerup nei. Ifølge ham er det i utgangspunktet ingen metoder eller undersøkelser det er galt å foreta, men samtidig sa han at det ikke er mulig å gi et allmenngyldig svar på et slikt spørsmål og at et hvert tilfelle må vurderes separat. Det som må gjøres i en forskningssituasjon er å ta hensyn til hvordan individer med tilknytning – enten religiøs, kulturell eller emosjonell – til forskningsmaterialet vil forholde seg til forskningen. Mennesker vil reagere forskjellig både på utstilling av og forskning på kropper. Lynnerup illustrerte dette med å vise til hvordan det mellom ulike religioner er forskjeller i oppfatningen av hva en kropp er og hvordan denne skal behandles. Han påpekte at i den kristne, vestlige tradisjon er det sjelen som er det viktigste, mens kroppens rolle i hovedsak er å være et hylster og en oppbevaring for sjelen. I muslimsk tradisjon, derimot, er den fysiske kroppen langt mer sentral. I Egypt er det ifølge Lynnerup akseptert å grave opp, utstille og forske på mumier, men dersom kroppene viser seg å være fra muslimsk tidsalder, kan de ikke røres. Som følge av dette blir det foretatt tilnærmet ingen utgravninger der kropper fra muslimsk tidsalder kan påtreffes (Lynnerup personlig kommunikasjon 2001). I en forskningssituasjon må det altså tas hensyn til berørte personers holdninger og emosjoner. Nok en gang påpekte Lynnerup at slike holdninger ikke kan diskuteres eller argumenteres for eller imot. Som med utstilling av kropper, må også de nytteetiske og pliktetiske aspektene vurderes opp mot hverandre i forbindelse med forskning på dem (Lynnerup personlig kommunikasjon 2001). Av dette kan det forstås at kroppens vitenskapelige verdi må vurderes opp mot den verdi den kan ha for berørte grupper, og avgjørelser vedrørende behandling og forskning må tas først etter dette er gjort.

Som følge av Christian Fischers uttalelser kan det virke som om han mener at det forskningsmessige aspektet ved moselikene er viktigere enn å utstille dem. Han fremholdt at forskning burde komme i første rekke og at annen aktivitet ikke skal forminske muligheten for fremtidig forskning. Denne holdningen illustrerte han ved å henvise til beslutningen om ikke å sette levningene av Tollundmannen tilbake i sin opprinnelige stand, men i stedet lage en kopi av kroppen for utstillingsøyemed. Han mente at siden de ulike forskningsmetodene har utviklet seg så mye de siste årtier, er det mulighet for at også fremtiden vil gi nye forskningsmetoder og -muligheter. Derfor må ikke en eventuell utstilling representere en risiko for tilegnelse av ny kunnskap og viten (Fischer personlig kommunikasjon 2001). Denne holdningen forfektet Fischer i første rekke om forholdet mellom utstilling og forskning. Det burde imidlertid også være mulig å hevde at oppfattningen er relevant også når det gjelder forskning. Med andre ord, at forskning som blir foretatt i nåtiden ikke må virke hemmende på eventuell forskning i fremtiden.

De etiske hensyn som er sentrale i forbindelse med forskning er, i følge Lynnerup og Fischer, at det må tas hensyn til de holdninger eventuelle berørte individer eller grupper har overfor forskningen. I tillegg må forskning utøves på en måte som ikke innebærer noen trussel for fremtidig forskning. Av dette kan det forstås at materialet det forskes på ikke må omformes eller skades i en slik grad at det ikke vil være mulig å forske på det i fremtiden. Disse etiske hensyn er langt på vei i tråd med noen av de krav som blir fremsatt i de etiske retningslinjene. Her blir også hensyn til berørte grupper og utøvelse av forskning gjennomført på en måte så det ikke representerer en trussel for fremtidig forskning fremsatt som sentrale etiske hensyn.

7.3. Endringer i metodebruken i løpet av de siste femti årene

7.3.1. Forskning på Tollundmannen og Grauballemannen

I forbindelse med funnet av Tollundmannen og Grauballemannen ble det iverksatt omfattende forskning i etterkant av utgravningene av kroppene. Moselikene ble funnet med

to års mellomrom og med unntak av dateringsmetoden, var forskningsmetodene som ble benyttet meget like. I første omgang besto undersøkelsene av visuell inspeksjon hvor begge moselikenes ytre karakteristika ble observert. Videre ble kroppenes bevaringsgrad og generelle forfatning undersøkt (Glob 1965: 21-23 og 36-37). Deretter ble moselikene røntgenfotografert. Røntgenbilder av et moselik viser kroppen gjennomlyst og kompakte strukturer som skjelettet eller indre organer fremstår som hvite (Langfeldt og Raahede 1979: 59-60). Hvitfargen avtar og nærmer seg grått ettersom strukturenes tetthet minker. Røntgenbilder av moselik kan i så måte være problematiske i de tilfeller der skjelettet er sterkt dekalsifisert og har høyt vanninnhold. Skjelettet vil da ikke fremstå som tydelig og hvitt, men som grått og utydelig og informasjon kan være vanskelig å lese ut av bildet (Bourke 1986: 46). Dette problemet gjorde seg gjeldende da Tollundmannen ble røntgenfotografert. Bildene av kroppen var ikke av beste kvalitet, men viste likevel at de indre organer var tilnærmet intakte og at Tollundmannen, på grunn av fullt utviklede visdomstener, trolig var over tyve år. I tillegg viste bildene at han led av reumatisme i brystvirvelsøylen og hans alder ble på grunnlag av dette anslått å være et sted mellom 40 og 50 år (Fischer 1999: 94). Røntgenbildene av Grauballemannen viste at også han trolig led av reumatisme i samme område som Tollundmannen. I tillegg avslørte bildene en rekke bruddskader på skjelettet (Glob 1965: 37). I begge tilfellene var obduksjon og disseksjon et viktig ledd i undersøkelsene: Da Tollundmannen ble obdusert, ble de indre organene som var intakte, tatt ut og undersøkt nærmere. Dette gjaldt hjerte, lunger og leveren (Fischer 1999: 94). I tillegg ble magesekken og tarmsystemet fjernet og innholdet analysert i håp om å kunne fastslå hva Tollundmannens siste måltid hadde bestått av (Fischer 1999: 94 ; Glob 1965: 24-26). Både moselik og mumier kan i mange tilfeller i langt større grad bidra med informasjon om kosthold enn skjeletter kan. I Europa er det, på grunn av det våte klima og høy nedbrytningshastighet av organisk materiale, sjeldent å finne rester etter fortidens kosthold i form av mageinnhold eller avføringsrester (Scaife 1986: 126). Under visse naturgitte forhold kan imidlertid moselik (og mumier) ha slikt materiale bevart. Både Tollundmannen og Grauballemannen inneholdt kostholdsindikerende materiale. Under disseksjonen av Grauballemannen ble fordøyelsessystemet identifisert og tatt ut for nærmere undersøkelser (Glob 1965: 37). Dette mageinnholdet var omtrent dobbelt så stort som Tollundmannens og det ble derfor antatt at måltidet ble inntatt nært opp til tidspunktet døden inntraff. Analyse av innholdet viste at måltidet trolig besto av en grøt av planter. Ingen spor av kjøtt var til stede, men slitespor på Grauballemannens tenner ble tolket

dithen at kjøtt sannsynligvis var et vanlig innslag i hans kosthold (Glob 1965: 41). I tillegg ble også lunger og lever påvist under disseksjonen. Glob forteller ikke hvorvidt de to moselikenes indre organer ble plassert tilbake i kroppen da undersøkelsene var foretatt.

Dateringsmetodene som ble brukt på de to moselikene var forskjellige. Tollundmannen ble først og fremst datert gjennom innholdet i magen, hvor tilstedeværelsen av to kornsorter ga en indikasjon på når han kan ha levd (Fischer 1979: 29). Grauballemannen, derimot, ble datert ved konvensjonell radiokarbondatering (Glob 1965: 36). I 1977 ble imidlertid også Tollundmannen datert ved hjelp av denne metoden (Fischer 1979: 25).

7.3.2. Forskning på moselik og mumier i dag

Den forskning som blir gjort på mumier og moselik i dag er ikke dramatisk forandret i forhold til den forskning som ble foretatt på 1950-tallet. Det er noenlunde de samme aspektene ved kroppene som ønskes undersøkt og de samme spørsmålene som ønskes besvart. Forskjellen ligger i hovedsak i metodene som brukes for tilegnelse av denne informasjonen og hvor mye informasjon disse metodene kan produsere. Generelt sett kan det sies at den største forskjellen ligger i at det har blitt mer vanlig å ta i bruk metoder som ikke virker skadelig eller ødeleggende på kroppen som undersøkes. Naturvitenskapen og medisinsk forskning er dynamiske felt hvor nye metoder utarbeides og gamle utbedres. Dette har ført til at mange av metodene er gjort mer effektive og langt mindre krevende i forhold til behovet for prøvemateriale enn tidligere. Arkeologer og antropologer er imidlertid ikke kun passive mottagere av nye vitenskapelige metoder. I tillegg til andre vitenskapelige retningers bidrag til oppkomsten av nye forskningsmetoder, har også noen forskere innen disse fagene selv forsøkt å utvikle metoder som gjør det mulig å undersøke godt bevarte menneskelige levninger uten å skade eller ødelegge dem. Konkret eksempel på dette blir presentert senere i kapitlet.

Radiokarbondateringen som ble gjort av Grauballemannen var en konvensjonell radiokarbondatering. Denne metoden krever 5 mg karbon for å kunne gjennomføres og dersom det tas i betraktning at prøvematerialet må gjennom en omfattende prepareringsprosess for å eliminere mulig forurensning og at denne prosessen medfører et bortfall av 80-90% av materialet, vil det si at den konvensjonelle metoden krever en

relativt betydelig mengde prøvemateriale. Gjennom en videreutvikling av radiokarbonmetoden er det imidlertid kommet til metoder som krever langt mindre materiale og som også er mindre tidkrevende (Bowman 1990: 34). En slik metode er Accelerator Mass Spectrometry, eller AMS. Denne metoden krever i forhold til konvensjonell radiokarbondatering omtrent tusen ganger mindre prøvemateriale. I tillegg er tidsrammen for hvor lang tid gjennomførelsen tar betraktelig forminsknet – fra to dager til noen få timer (Bowman 1990: 37 ; Otlet et al. 1986: 27). Det engelske moseliket som ble funnet i 1984 og som kalles Lindow-mannen ble datert ved hjelp av AMS nettopp på grunn av at denne metoden ikke krever et stort prøvemateriale (Gowlett et al. 1986 ; Otlet et al. 1986). Ønsket var å benytte en metode som ikke ville skade kroppen for mye. Brothwell (1986:16) forteller at det i forbindelse med dateringen ble avgjort å ikke benytte ¹⁴C-laboratoriet ved British Museum da de her vanligvis bruker store prøvemengder. Siden en radiokarbondatering er en destruktiv prosess, sier Brothwell, ble det besluttet å benytte en dateringsmetode som krever mindre prøvemateriale og dermed ikke ville føre til like mye skade på moseliket.

Røntgenteknikken har også gjennomgått en utvikling i løpet av de siste femti årene. Nye teknikker med langt bedre resultater enn tidligere har kommet til og dette har hatt stor betydning for blant annet moselikforskningen. Dette fordi de gir skarpe bilder på tross av at skjelettet er dekalsifisert og har høyt innhold av vann. Det finnes en rekke slike nye teknikker, men Computer Tomografi (CT) er den metoden som gir best resultat. Når denne metoden tas i bruk blir kroppen, eller den delen av kroppen som skal undersøkes, kjørt gjennom en skanner som i meget tynne skiver skanner objektet i et aksialt plan. Denne teknikken er mer følsom i forhold til andre radiografiske teknikker og gjør det mulig å få frem små endringer i vev og skjelett som ikke ville være synlige på et vanlig røntgenbilde. I tillegg vil eventuelle indre organer tre tydeligere frem (Reznek et al. 1986: 63). Røntgenbilder og spesielt CT-bilder ble benyttet i forbindelse med gjenopptagelsen av undersøkelsene av Huldremosekvinnen mot slutten av 1980-tallet. Beslutningen om å undersøke kroppen på ny ble gjort med et overordnet mål om å finne frem til og ta i bruk metoder som skadet kroppen så lite som mulig. Dette betydde at forskningen ideelt sett verken skulle være destruktiv eller intrusiv (Brothwell et al. 1990a ; Brothwell et al. 1990b). CT-bildene som ble tatt av moseliket viste seg å være verdifulle og nyttige for de videre undersøkelsene. De ga forskerne mulighet til å kartlegge de indre organene. Målet

var å påvise og lokalisere eventuelle måltidsrester i mage- og tarmsystemet. Da det ble påvist innhold i tarmene ble CT-bildet brukt til å lokalisere nøyaktig hvor i mageregionen dette befant seg. Deretter ble en 3 ganger 5 cm “luke” skåret i huden hvorpå et omtrent 4.5 cm stort stykke av tarmen ble tatt ut for videre undersøkelser. “Luken” kunne lukkes etter at tarmen var tatt ut (Brothwell 1990a: 831-833). Det eksisterte altså et ønske om å skade Huldremosekvinnens kropp minimalt i forbindelse med undersøkelsene og CT ble brukt som et redskap for å oppnå dette.

Disseksjon var en meget sentral del av undersøkelsene av Grauballemannen og Tollundmannen. Denne undersøkelsesmetoden er imidlertid ikke like hyppig i bruk i dag. Når den blir brukt, og metoden omtales i litteraturen, er det indikasjoner på at den utføres på en måte som er så lite omfattende og skadelig som mulig. Inngrepet på Huldremosekvinnen er eksempel på det. Som et ytterligere eksempel kan undersøkelsen av Lindow-mannens indre organer nevnes. Under torvkuttingen, da moseliket ble funnet, var det påført kroppen en skade slik at nedre deler av torso manglet. Dette gjorde det mulig for forskerne å skille forreste og bakre del av kroppshulen og dermed undersøke de indre organer uten å måtte åpne og ødelegge kroppen ytterligere. Magesekken og deler av tarmsystemet lot seg identifisere og det var mulig å ta ut innholdet av disse for videre analyser (Bourke 1986: 51 ; Hillman 1986 ; Holden 1986).

I undersøkelsene av Tollundmannen og Grauballemannen ble disseksjon tatt i bruk for å identifisere eventuelle indre organer, kartlegge mulige skader og/eller sykdommer og forsøke å fastslå hva mennenes siste måltid besto av. I en undersøkelse av disse aspektene anvendes imidlertid ikke utelukkende disseksjon, andre undersøkelsesmetoder kan også tas i bruk. Røntgenteknikker kan langt på vei muliggjøre en identifikasjon av indre organer og påvise mulige skader eller sykdommer. Dette ble riktignok også gjort under forskningen på de to moselikene på 1950-tallet, men teknologien som var tilgjengelig på dette tidspunktet førte til at bildenes kvalitet ikke var optimal og informasjon kan ha unnsiluppet forskernes oppmerksomhet. Dagens teknologi er bedre og kan bidra med mye informasjon om skader og dødsårsaker. De åtte mumiene fra Grønland ble alle undersøkt ved CT og forskerne kunne på grunnlag av disse bildene identifisere en rekke skader og sykdommer. Den 4 - 4 ½ år gamle gutten led etter all sannsynlighet av Downs syndrom og røntgenbildene av bekkenet viste at dette var så deformert at han trolig ikke kunne gå oppreist (Eiken 1989:

60). Hos flere av de andre mumiene ble det påvist slitasjeskader, gikt og osteoporose. En av kvinnene hadde sannsynligvis hatt kreft og dødd som følge av dette, mens hos en annen ble det påvist en mulig cyste (Eiken 1989: 63-66).

En kartlegging av kostholdet og dietten kan gjøres på andre måter enn ved analysering av mage- og tarminnhold. En mulighet er å bruke isotopanalyser som diettmarkører. En isotopisk markør er tegn på at en diett er overholdt over lengre tid og signaturene kan identifiseres både i skjelettet og i hårstrå. Skjelettets isotopsignatur representerer et tidsrom på omtrent 25-30 år. I motsetning har hårstrå en kortere levetid og vil fornyes fortløpende, noe som betyr at isotopsignaturen som finnes i et hårstrå har potensiale for å indikere dietten over et kortere tidsrom. (White 1993: 657). Gjennom å analysere hårstrå fra nubiske mumier har isotopsignaturene gjort det mulig for forskere å kartlegge hvilke planter som har vært viktige i deres kosthold og eventuelle sesongmessige variasjoner i dietten (White 1993: 657-665). Et menneskes hodehår vokser med gjennomsnittlig 0.35 mm hver dag (White 1993: 659). Ses dette i forbindelse med Ellingpikens en meter lange hår, vil en analyse av ett hårstrå fra hennes hode kunne indikere hennes diett over et tidsrom tilsvarende et år. Dette er imidlertid ikke gjort ennå (Fischer personlig kommunikasjon 2001). Årsaken til dette kan være at et uttak av ett hårstrå kan skade Ellingpikens intrikate flettede frisyre. Som tidligere vist er det nettopp dette som anses å være det unike og spesielle ved dette moseliket. Å skade frisyren kan forringe denne verdien ved kroppen.

Også isotopen ^{13}C vil gi informasjon om individens inntak av mat. Det vil være mulig å fastslå om dietten hovedsakelig har bestått av landlig eller marin føde da ^{13}C -nivået i organismer varierer avhengig av om de opptar karbon gjennom fotosyntesen på land eller i vann (Renfrew og Bahn 1991: 268 ; Tauber 1979: 75). Som nevnt i kapittel 6.5.2. avslørte denne metoden at den såkalte Kajakk-mannen ikke kunne vært grønlender, et eksempel på denne metodens konkrete anvendelse og verdi.

I tillegg til isotopiske markører vil det være mulig å finne indikasjoner på kosthold gjennom synlige spor. Slitespor på tenner kan langt på vei fortelle om vedkommendes diett har hatt overvekt av enten kjøtt eller vegetabilsk føde. Undersøkelser av moderne kjøttspisende individer viser at det på siden av deres tenner nesten bare kan identifiseres

vertikale slitespor. I motsetning har en person, hvis diett er vegetarisk, både vertikale og horisontale spor med kortere gjennomsnittslengde. Denne kunnskapen overføres på analyser av slitespor på arkeologisk tannmateriale og vil kunne være indikativ angående hvilke komponenter dietten har bestått av (Renfrew og Bahn 1991: 267-268). Grauballemannens tenner ble som tidligere nevnt analysert for slitespor og disse viste at til tross for at hans mage- og tarminnhold viste et måltid kun bestående av planteføde, utgjorde sannsynligvis kjøtt en komponent i hans daglige kosthold (Glob 1965: 41). Røntgenbilder av skjelettet kan hjelpe forskere til å påvise at et individ i løpet av sitt liv har gjennomgått perioder med sult eller feilernæring. I de lange beina i kroppen, som leggbeina, kan ugjennomsiktige kalsifiserte linjer, med høyere tetthet enn resten av beinsubstansen, fremtre på røntgenbilder. Disse linjene kalles Harris-linjer og indikerer perioder der veksten har stoppet opp grunnet lite mat, feilernæring eller sykdom. Slike linjer ble påvist hos fire av de åtte grønlandske mumiene (Eiken 1989: 67 ; Renfrew og Bahn 1991: 391-394).

I forhold til disseksjon er de ovennevnte metodene svært lite destruktive eller intrusive. De er imidlertid heller ikke like nøyaktige. Hvor undersøkelser av indre organer ved en disseksjon kan med relativt stor sikkerhet påvise både sykdommer, skader og måltidssammensetning, kan de ikke intrusive metodene kun gi indikasjoner på de samme spørsmålene og ikke fastslå svar med like stor grad av sikkerhet eller nøyaktighet. Likevel blir slike metoder ofte foretrukket og som vist, eksemplifisert ved Lindow-mannen, Huldremosekvinnen og de åtte grønlandske mumiene, blir det eksplisitt uttalt at målet er å bruke metoder som er så lite ødeleggende på materialet som mulig (Brothwell 1986: 16 ; Brothwell et al. 1990a ; Hansen 1989: 71). Det som skal ses nærmere på videre er hvilke forutsetninger som kan ligge bak denne utviklingen mot å bruke metoder som ikke er ødeleggende for forskningsmaterialet.

7.4. Mulige årsaker til endring i metodebruken

En mulig bakenforliggende årsak til den endringen i bruk av metoder som har skjedd i løpet av de siste femti årene, kan være nettopp utviklingen og oppkomsten av nye metoder.

Det vil si at endringene har skjedd på grunnlag av at nye metoder har kommet til og de gamle er videreutviklet og forbedret. Uten vitenskapelig utvikling og ny teknologi ville ikke metodene endres. Derfor vil sannsynligvis en slik teori kunne forklare *noe* av årsaken til endringen i metodebruken. Dette er imidlertid en meget enkel forklaring som stipulerer at endringene har skjedd kun fordi nye muligheter og ny teknologi er gitt forskerne. Den utelukker langt på vei at det kan ligge andre årsaker bak endringene. Den pasifiserer forskerne i det det utelukkes at bevisste valg ligger bak hvilke metoder som blir benyttet. Forskere blir som følge av denne forklaringsmodellen redusert til passive mottagere av metoder og ny teknologi, som (kun) på grunn av *metodenes tilgjengelighet* iverksetter forskning som ikke skader eller er ødeleggende. Eksemplifisert ved forskningen på Huldremosekvinnen vises det imidlertid at situasjonen kan forholde seg annerledes. I dette tilfellet ble det aktivt og eksplisitt søkt etter og utviklet en metode for undersøkelse av mage- og tarminnhold med så minimal ødeleggende effekt som mulig. Dette ble gjort for å imøtekomme Nationalmuseet og utgravningsenheters krav om at undersøkelser på gamle kroppar ikke skal forminske deres verdi som permanente vitnesbyrd fra fortiden eller som potensielle utstillingsobjekter (Brothwell et al. 1990a: 830). Gjennom å finne frem til en metode for undersøkelse av tarminnholdet gjennom minimal inngripen, ble det konkludert med at en slik ikke-destruktiv metodologi er et viktig steg i retning av å kombinere behovet for å bevare slike godt bevarte kroppar for ettertiden, så langt det lar seg gjøre, samtidig som de blir gjort tilgjengelige for vitenskapelige undersøkelser (Brothwell et al. 1990a: 835). Dersom tilgjengelighet av nye metoder ikke kan fungere som en tilstrekkelig forklaringsmodell for hvorfor ikke-destruktive metoder i stadig større grad tas i bruk – hvilke andre forklaringer finnes? Til tross for at det eksempelvis innen dansk moselikforskning ikke eksplisitt diskuteres etiske spørsmål, vil likevel forskerne og miljøet påvirkes av generelle etiske debatter, både i faget og samfunnet ellers. I forhold til tidligere er det i dag en langt større grad av spørsmålsetting av forskernes rolle, og det kreves begrunnelse og vurdering av valg som tidligere ble ansett som en suveren del av forskningens frihet.

Urfolkenes kamp som ble omhandlet i kapittel 6 har vært en viktig årsak til at arkeologers behandling av menneskelige levninger i økende grad problematiseres. Debatten som har funnet sted i forbindelse med denne saken har ført til en økt bevissthet og fokus på hvordan forskere behandler menneskelige levninger, og i hvilken grad dette påvirker berørte

grupper og individer. Store deler av debatten har vært fokusert på levninger fra urfolk, men ikke bare. Den har også ført til at forskere som beskjeftiger seg med andre typer levninger har måtte vurdere hvordan de burde behandles. Sannsynligvis er dette er mulig forklaring på hvorfor metoder som ikke ødelegger materialet blir tatt i bruk.

En annen mulig forklaring er den generelle endring som har funnet sted i de etiske retningslinjene i løpet av de siste årtier. Blant annet har forskeres ansvar overfor materialet fått en større rolle. Et primært etisk krav er at det skal jobbes for en langsiktig bevaring av materialet. I tillegg blir det fremsatt krav om at dersom det er mulig, skal det finnes frem til og benyttes metoder som skader materialet så lite som mulig. NESH sin paragraf om vern av fortidsminner fremsetter at siden forskning som ødelegger kildemateriale reiser spesielle etiske problemer, må informasjonsverdien av forskningen avveies mot graden av ødeleggelse eller omforming av objektene (NESH 1999: C. 24). Et eksempel på en slik avveining finner vi i forbindelse med den minste av de grønlandske mumiene. Hansen (1989: 71) fremholder at kroppens størrelse tilsa at omfattende undersøkelser utover røntgentekniske bilder sannsynligvis ikke ville produsere ytterligere informasjon. Det ble derfor avgjort ikke å undersøke mumien med intensive og/eller ødeleggende metoder. I dette tilfellet ble altså graden av ødeleggelse og/eller omforming av kroppen vurdert mot informasjonsmengden dette kunne gi, og det ble på grunnlag av dette besluttet at denne ikke var stor nok til å foreta slike undersøkelser.

Ønsket om å bruke et materiale – i denne sammenheng kropp – i utstillingsøyemed kan også være en grunn til ikke å ta i bruk ødeleggende og intrusive undersøkelsesmetoder. Som vist i kapittel 5 blir det av Kaul fremsatt at de visuelle egenskapene ved den utstilte kroppen er viktig for at en utstilling skal være etisk forsvarlig. Dersom kroppen blir utsatt for metoder som virker ødeleggende, kan den visuelle verdi synke og muligheten for å gjennomføre utstillingen på en måte som ikke virker støtende eller visuelt negativt på publikum, vil kunne avta.

KAPITTEL 8: SAMMENFATNING OG AVSLUTTENDE KOMMENTARER

Målet med denne oppgaven har vært å undersøke hvorvidt det ved utstilling av og forskning på danske moselik og grønlandske mumier blir tatt etiske hensyn eller valg på etisk grunnlag, og hvilke disse eventuelt er. Utgangspunktet har vært å se på den normative etikk som har et praktisk uttrykk, og med dette ikke vektlegge eventuelle metaetiske og filosofiske aspekter. Den litteratur som er publisert om disse kroppene og som jeg har lest i forbindelse med dette arbeidet, har langt på vei indikert at etikk ikke har vært en sentral faktor i behandlingen av dem. Her blir verken etikk eller etisk debatt nevnt. Dette inntrykket må imidlertid nyanseres. Etikk i forhold til menneskelige levninger *er* et tema innenfor arkeologien, og i løpet av de siste årtier har en debatt rundt dette tiltatt. I første rekke omhandler denne debatten skjelettmateriale fra urfolk, noe som kommer til syne i de etiske retningslinjene. Når disse fremlegger etiske krav vedrørende behandling av menneskelige levninger, er det spesielt i forbindelse med levninger som stammer fra urfolk. Denne debatten, samt en generell økt bevissthet rundt etiske problemstillinger, har ført til at behandling av andre typer menneskelige levninger også blir vurdert ut fra etiske aspekter. Intervjuer med forskere som har jobbet med moselik og mumier viste at til tross for at det ikke eksisterer en uttalt etikkdebatt i forhold til disse, blir det likevel gjort betraktninger og valg av etisk art. De etiske aspekter forskerne fremholdt som viktige sammenfalt i stor grad med de som blir fremlagt i de etiske retningslinjene for museer og/eller arkeologiske organisasjoner. Jeg har imidlertid funnet at menneskelige levninger i liten grad eksplisitt omtales i de etiske retningslinjene. De etiske prinsipper fremstår her som generelle og altomfattende. Dette fordi det arkeologiske materialet eller ulike museers samlinger er uensartet. Det ville være verken mulig eller hensiktsmessig å differensiere mellom ulike materialkategorier. Derfor har jeg i denne oppgaven måttet anta at de prinsipper som fremlegges om det arkeologiske materialet på et generelt plan, er aktuelle og relevante i forhold til menneskelige levninger. Det som, på grunnlag av prinsipper og hensyn fremsatt i de etiske retningslinjene og av intervjuobjektene, synes å være viktig i forhold til utstilling av og forskning på moselik og mumier kan settes opp i tre hovedpunkter med tilhørende underpunkter:

- ♦ Bevare materialet for fremtidens generasjoner i trygge og sikre omgivelser i så god stand som tidens ressurser, metoder og kunnskap tillater det. Dette betyr at behandling av materialet ikke må påføre det skade. Dette gjelder både i forhold til utstilling (eller oppbevaring) og forskning. Eksempel fra forskning foretatt på 1980-tallet viste at i forbindelse med den fysiske forskning er denne holdningen fremtredende. Det blir i stadig økende grad søkt etter og utviklet metoder som ikke skader forskningsobjektet, men som samtidig gir ny informasjon og bidrar til kunnskapsproduksjonen.
- ♦ Utstilling av menneskelige levninger, i denne sammenheng moselik eller mumier, skal gjennomføres på en verdig og respektfull måte. Denne verdighet og respekt skal vises overfor både et eventuelt publikum og den avdøde. Underliggende hensyn i denne sammenheng er informasjon. Både retningslinjene og intervjuobjektene fremholdt at ved en utstilling må det fremlegges og gjøres tilgjengelig tilstrekkelig og faglig riktig informasjon. Et annet krav er at den utstilte kroppen må inneha en viss estetisk kvalitet. I dette menes det at kroppen verken må være stygg eller skremmende å se på.
- ♦ Det må vises hensyn overfor berørte grupper. Dette punktet kan gjelde overfor publikum, da disse i stor grad må sies å være berørte. I så tilfelle faller punktet inn under det foregående. Det er imidlertid i første rekke i forhold til urbefolkningsgrupper dette punktet er gjeldende. Hensyn overfor grupper med kulturell eller historisk tilknytning til materialet og respekt overfor deres holdninger blir vektlagt i de etiske retningslinjene. Også intervjuene viste at når det gjelder grupper eller personer med tilknytning til de aktuelle levninger, blir kravet om etisk bevissthet og etiske hensyn betydelig sterkere.

I kapittel 5 viste analysen av de to moselikutstillingene ved Silkeborg Museum og Moesgård at de ulike etiske hensyn og krav som legges til grunn i de etiske retningslinjene og av intervjuobjektene i noen tilfeller kan være kontrasterende og gjensidig utelukkende. De etiske retningslinjenes rolle er ikke å gi klare regler som må følges. Deres rolle er å være styrende og rettleidende i situasjoner der beslutninger må tas gjennom å fremsette hvilke etiske hensyn som burde etterfølges. I noen tilfeller vil disse hensyn virke mot

hverandre og være vanskelige å forene. De verdier de ulike hensyn representerer og medbringer må vurderes i forhold til hverandre og beslutning må tas på grunnlag av dette. Et eksempel på dette mener jeg å finne ved Silkeborg Museum. Her viser utstillingene av de to moselikene Ellingpiken og Tollundmannen at ulike verdier og etiske hensyn er ivaretatt når disse er utstilt. Utstillingen av Ellingpiken viser at i dette tilfellet veier kravet om tilstrekkelig informasjon tyngre enn kravet om at moseliket som skal stilles ut må være pent og estetisk behagelig for publikum å se. Ellingpikens verdi som illustrerende informasjonskilde vektlegges, og på tross av at hun ikke er pen å se på blir hun utstilt. Tollundmannen, som til forskjell er et meget godt bevart moselik med helt andre estiske kvaliteter, kan synes å være utstilt kun som en kropp, ikke som en illustrerende eller informerende del av en helhetlig kontekst. Informasjonsmengden som gis i forbindelse med utstillingen av Tollundmannen er ikke særlig stor. Dette kan indikere at det er andre verdier ved ham som er sentrale, ikke hans informasjonspotensiale som del av en større kontekst. Et annet eksempel på kontrasterende etiske hensyn fant jeg i krysningspunktet mellom kravet om forskning og kommunisering av kunnskap til publikum på den ene siden og kravet om bevaring av materialet på den andre. Disse to kravene kan virke utelukkende på hverandre da tilegnelse av informasjon i form av forskning kan medføre skader og ødeleggelser på kroppen. Samtidig vil unnlatelse av forskning, for å bevare kroppen, føre til at nye forskningsresultater uteblir og kunnskapsproduksjonen på dette feltet stopper opp.

I tillegg til hovedproblemstillingen var målet med oppgaven å undersøke ytterligere tre underliggende problemstillinger. Den første var hvilke prinsipper de etiske retningslinjene inneholder. I kapittel 3.3. viste jeg at på tross av at ordlyden er forskjellig og fokuset kan variere mellom de ulike etiske retningslinjene, så er det mulig å fremsette tre generelle ansvarsområder de alle forholder seg til. Det er ansvar overfor publikum, profesjonen og tilslutt materialet. Prinsippene som fremsettes her skal rettlede og styre handlinger slik at disse er i tråd med faglig integritet og kan forsvares fra et etisk perspektiv.

Den andre underliggende problemstillingen var hvilken plass menneskelige levninger har i de etiske retningslinjene. Som nevnt i begynnelsen av dette kapitlet viste en gjennomgang av retningslinjene at menneskelige levninger i liten grad omtales eksplisitt. Retningslinjene er generelle og behandler det arkeologiske materialet, eller museenes samlinger under ett. De hensyn som fremsettes i forhold til det arkeologiske materialet

generelt, må derfor kunne antas å være relevante for moselik og mumier. I kapittel 6 har jeg vist at i de tilfeller der menneskelige levninger blir differensiert fra det arkeologiske materialet som helhet, er det i de situasjoner der slikt materialet stammer fra en urbefolkningsgruppe. Dette gir til en viss grad svar på den tredje problemstilling hvor jeg spurte hvorvidt levninger som stammer fra en urbefolkningsgrupper fordrer andre etiske hensyn enn levninger som ikke stammer fra en slik gruppe. Det må være mulig å se retningslinjenes eksplisitte omtale av menneskelige levninger kun i forbindelse med urbefolkninger som en indikasjon på at materiale fra slike grupper innehar en annen status enn andre levninger. En status som medfører sterkere krav til etisk bevissthet og handling. Intervjuene understøtter denne teorien. Her ble det tydeliggjort at kravene til etisk forsvarlig handling og bevissthet omkring etiske problemstillinger økte når grupper eller personers tilknytning til materialet ble sterkere. Dette ble eksemplifisert gjennom de danske moselikene og de grønlandske mumiene. Min oppfattelse er at det ved utstillingen av mumiene ble foretatt nøye etiske vurderinger i forkant, samtidig som lokalbefolkningens interesser og holdninger ble respektert. Dessverre har det ikke latt seg gjøre å innhente opplysninger fra den iniutiske del av Grønlands befolkning. Personer herfra ville kanskje kunne avdekke meninger og holdninger motstridende med de som ble gitt av de danske forskerne jeg intervjuet.

Den informasjon jeg har mottatt om utstillingene av moselikene indikerer at det ikke ble gjort etiske vurderinger på lik linje med utstillingen av mumiene. Det må være grunnlag for å si at årsaken til denne forskjellen ligger i at mumiene er levninger etter en urbefolkning, et folk og en livsstil som ikke ligger langt tilbake i tid eller minne. Moselikene er på sin side levninger etter en fjern fortid som sannsynligvis ingen dansker føler seg like sterkt tilknyttet til eller identifiserer seg med på samme måte. En annen mulig delårsak til dette kan finnes i at Grønland i lang tid har vært en koloni under Danmark. De siste årtiers politiske oppvåkning kan ha gjort forskerne mer bevisste om den politiske ramme forskningen foregår innenfor. Kanskje vil de danske forskerne på Grønland, som representanter for en tidligere kolonimakt være særlig oppmerksomme på etiske og politiske implikasjoner rundt sin forskning på mumiene. Sannsynligvis vil ikke en tilsvarende bevissthet være like fremtreden hos forskere i Danmark og deres forhold til forskning på moselikene.

Arbeidet med denne oppgaven har vist at til tross for at bevissthet rundt etikk har økt innen arkeologien i løpet av den senere tid, er det fortsatt mulig å peke på problematiske og uavklarte aspekter på dette området. De etiske retningslinjenes funksjon er å rettlede og fremsette prinsipper og regler som skal veilede forskere slik at deres handlinger blir etisk forsvarlige. Jeg anser imidlertid disse for å være så generelle og lite spesifikke at det i mange tilfeller ikke vil være mulig å finne entydige og klare svar på hvordan problemer av etisk karakter burde løses. Samtidig vil det på grunn av fagets uensartede og varierte materialtilfang og praksis være vanskelig å utvikle retningslinjer som er mer spesifikke enn slik de fremstår i dag. Følgelig vil det i mange situasjoner være personlige holdninger og etikk som hovedsakelig er utslagsgivende. Dette gjelder både i en etisk debatt og ved avgjørelser. Det vil føre til en tilfeldig og lite konsekvent beslutningstaking som jeg mener er uheldig for arkeologien.

Verken personlige holdninger og skjønn eller de etiske retningslinjene fremstår følgelig i dag som fullverdige beslutningsgrunnlag. En håndterlig og konsekvent etisk norm kan synes vanskelig å oppnå. Min mening er at dette krever en kontinuerlig evaluering av og debatt rundt etiske problemstillinger. Problemfylte emner innen faget må tas opp, diskuteres og kontinuerlig vurderes ut fra etiske hensyn. Jeg er også av den oppfatning at de etiske retningslinjene fortløpende må vurderes og utvikles ettersom de rådende etiske normer og regler, både i samfunnet generelt og innen faget, endrer seg. Det finnes mange ulike arbeidsområder og problemstillinger der etisk avklaring med fordel burde oppnås. Arkeologers forhold til urbefolkningsgrupper og minoritetsgrupper er klart et slikt område, i tillegg til arkeologers rolle i saker der politisk agenda og profitt er en medvirkende faktor. Et annet aktuelt område som kan knyttes opp mot temaet i denne oppgaven er visualisering av arkeologisk materiale, og da spesielt menneskelige levninger, gjennom medier som TV og Internett. Sistnevntes unge alder, globale utstrekning og tilgjengelighet gjør at hvordan arkeologer og museer skal forholde seg til dette som et visualiserende medium burde avklares og defineres fra et etisk ståsted.

LITTERATURLISTE

AAA

1997 *Code of Ethics of the Australian Archaeological Association*,
<http://www.archaeology.usyd.edu.au/AAA/Etcics/index.html> , 15.02.99

AAA

1998 *Code of Ethics of the American Anthropological Association*,
<http://www.ameranthassn.org/ethcode.htm>, 15.02.99

AAPA

2000 *Statement by the American Association of Physical Anthropologists on the Secretary of Interior's Letter of 21 September 2000 Regarding Cultural Affiliation of Kennewick Man*,
<http://physanth.org/positions/kennewick.html>, 14.09.01

AIA

2000 *Code of Professional Standards, Archaeological Institute of America*,
http://archaeological.org/About_the_AIA/CODEPS.html, 19.09.01

Alpers, S.

1991 *The Museum as a Way of Seeing. I Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*, red. av I. Karp og S.D. Lavine, s. 25-32. Smithsonian Institution Press, Washington

Ames, M.M.

1992 *Cannibal Tours and Glass Boxes, The Anthropology of Museums*. UBC Press, Vancouver

Ammittzbøll, T., M. Bencard, J. Bodenhoff, R. Gilberg, A. Johanson, J. Meldgaard, G. Møller, R. Møller, E. Svejgaard og L. Vangaard

1991a *Clothing. I The Greenland Mummies*, red. av H.J.P. Hansen, J. Meldgaard og J. Nordqvist, s. 117-149. Smithsonian Institution Press, Washington

Ammittzbøll, T., S.R. Andersen, H.P. Anderson, J. Bodenhoff, M. Eiken, B. Eriksen, N. Foged, M. Ghisler, A. Gotfredsen, H.E. Hansen, H.P.J. Hansen, J. Jakobsen, J. Balslev Jørgensen, T. Kobaysai, N. Kromann, K.J. Lyberth, L. Lyneborg, F. Mikkelsen, J. Møhl, R. Møller, J. Myhre, P.O. Pedersen, J.U. Prause, O. Sebbsen, E. Svejgaard, D.D. Thompson, F.V. Thomsen og L. Vangaard

1991b *The People. I The Greenland Mummies*, red. av H.J.P. Hansen, J. Meldgaard og J. Nordqvist, s. 65-101. Smithsonian Institution Press, Washington

Andersen, S.R. og P. Geertinger

1984 *Bog Bodies Investigated in the Light of Forensic Medicine. Journal of Danish Archaeology* vol 3: 111-119

Anderson, D.

1996 *Reburial: Is it Reasonable? I Archaeological Ethics*, red. av K.D. Vitteli, s. 200-208. AltaMira Press, Walnut Creek

- Andreasen, C., H.C. Gulløv, H.J.P. Hansen, J. Lyberth og H. Tauber
1991 The Find. I *The Greenland Mummies*, red. av H.J.P. Hansen, J. Meldgaard og J. Nordqvist, s. 38-52. Smithsonian Institution Press, Washington
- Bahn, P.G.
1992 Archaeological Ethics and the Treatment of the Dead. I *The Limitations of Archaeological Knowledge*, red. av T. Shay og J. Clottes, s.75-81. Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège 49
- Berglund, J.
2000 Et spørgsmål om respekt. *Polarfronten* 4: 15
- Bibby, G.
1974 *Grauballemanden*. Moesgård Forhistorisk Museum, Højbjerg
- Bourke, J.B.
1986 The Medical Investigation of Lindow Man. I *Lindow Man. The Body in the Bog*, red. av I.M. Stead, J.B. Bourke og D. Brothwell, s. 46-51. Cornell University Press, New York
- Bowman, S.
1990 *Radiocarbon dating*. British Museum Press, London
- Boylan, P.
1992 Museums 2000 and the future of museums. I *Museums 2000. Politics, people, professionals and profit*, red. av P. Boylan, s. 1-22. Routledge, London
- Bray, T.L. og T. W. Killion (red.)
1994 *Reckoning with the Dead. The Larsen Bay Repatriation and the Smithsonian Institution*. Smithsonian Institution Press, Washington
- Bresciani, J., N. Haarløv, P. Nansen og G. Møller
1989 Head Lice in mummified Greenlanders from A.D. 1475. I *The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*, Meddelelser om Grønland, Man & Society 12: 89-92
- Brothwell, D.
1986 *The Bog Man and the Archaeology of People*. British Museum Publishers, London
- Brothwell, D., T. Holden, D. Liversage, B. Gottlieb, P. Bennike og J. Boesen
1990a Establishing a minimum damage procedure for the gut sampling in intact human bodies: the case of the Huldremose Woman. *Antiquity* 64 (1990): 830-835
- Brothwell, D., D. Liversage og B. Gottlieb
1990b Radiographic and Forensic Aspects of the Female Huldremose Body. I *Journal of Danish Archaeology* 9 : 157-178

- Chase, A.F., D.Z. Chase og H.W. Topsey
1996 Archaeology and the Ethics of Collecting. I *Archaeological Ethics*, red. av K. Vitelli, s. 30-38. AltaMira Press, Walnut Creek
- Dean, D.K.
1997 Ethics and museum exhibitions. I *Museum Ethics*, red. av G. Edson, Routledge, London
- Delaney, M., R. O'Floinn og E. Heckett
1999 Bog body from Clongownagh, Baronstown West, County Kildare, Ireland. I *Bog Bodies, Sacred Sites and Wetland Archaeology*, red. av B. Coles, J. Coles og M.S. Jørgensen, s. 67-68. WARP Occasional Paper 12, Exeter
- Dieck, A.
1965 *Die Europäischen Moorleichenfunde*. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster
- EAA
1997 *The EAA Code of Practice*. European Association of Archaeologists, <http://www.e-a-a.org/Codeprac.htm>, 25.01.99
- Ebbesen, K.
1986 *Døden i mosen*. Carlsen Forlag A/S, København
- Edson, G. (red)
1997 *Museum Ethics*. Routledge, London
- Edson, G. og Dean, D.
1994 *The Handbook for Museums*. Routledge, London
- Eiken, M.
1989 X-ray examination of the Eskimo mummies from Qilakitsoq. I *The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*, Meddelelser om Grønland, Man & Society 12: 58-68
- Eriksen, T.H.
1993 *Små steder store spørsmål. Introduksjon til sosialantropologi*. Universitetsforlaget, Oslo
- Fagan, B.
1996 Black Day at Slack Farm. I *Archaeological Ethics*, red. av K.D. Vitelli, s. 38-46. AltaMira Press, Walnut Creek
- Fischer, C.
1979 Moseligene fra Bjældskovdal. I *KUML Årbog for Jysk arkæologisk selskab 1979*: 7-44
- 1988 *På sporet af Tollundmannen*. Haase & Søns Forlag, København

-
- 1999 The Tollund Man and the Elling Woman and other bog bodies from Central Jutland. I *Bog Bodies, Sacred Sites and Wetland Archaeology*, red. av B. Coles, J. Coles og M.S. Jørgensen, s. 93-98. WARP Occasional Paper 12, Exeter
- 2000 *Bodies on show*. Manus til forelesning laget ved Silkeborg Museum, Silkeborg
- Gilberg, R.
1997 Hvem ejer museumsgenstandene? *Nordisk Museologi 1997 1*: 117-131
- Gilberg, R. og Petersen, R.
1991 Death and Burial. I *The Greenland Mummies*, red. av H.J.P. Hansen, J. Meldgaard og J. Nordqvist, s. 53-63. Smithsonian Institution Press, Washington
- Glob, P.V.
1965 *Mosefolket. Jernalderens Mennesker Bevaret i 2000 år*. Gyldendal, København
- Gowlett, J.A.J., R. Gillespie, E.T. Hall og R.E.M Hedges
1986 Accelerator Radiocarbon Dating of Ancient Human Remains from Lindow Moss. I *Lindow Man. The Body in the Bog*, red. av I.M. Stead, J.B. Bourke og D. Brothwell, s. 22-26. Cornell University Press, New York
- Grønlandsposten
2001 Mumie stammer ikke fra Grønland. I *Grønlandsposten* 06.03.2001. s. 9. Nuuk
- Grønnow, B.
2000 SILA - The Greenland Research Centre at The National Museum of Denmark. I *Identities and Cultural Contacts in the Arctic*, red. av M. Appelt, J. Berglund og H. C. Gulløv, s. 93-96. Dansk Polar Center, København
- Gulløv, H.C.
1997 *From Middle Ages to Colonial Times. Archaeological and ethnohistorical studies of the Thule culture in South West Greenland 1300-1800 AD*. Meddelelser om Grønland, Man & Society 24, The Commission for Scientific Research in Greenland, København
- Gulløv, H.C. og J. Melgaard
1991 Inuit and Norsemen. I *The Greenland Mummies*, red. av H.J.P. Hansen, J. Meldgaard og J. Nordqvist, s. 13-36. Smithsonian Institution Press, Washington
- Gurian, E.H.
1991 Noodling Around with Exhibition Opportunities. I *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*, red. av I. Karp og S.D. Lavine, s. 176-190. Smithsonian Institution Press, Washington
- Guy, M.E.
1990 *Ethical Decision Making in Everyday Work Situations*. Quorum Books, Westport, Connecticut

-
- Hall, S.
1997 The Spectacle of the 'Other'. I *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, red. av S. Hall, s. 223-290. SAGE Publications, London
- Hammil, J. og R. Cruz
1989 Statement of American Indians Against Desecration before the World Archaeological Congress. I *Conflict in the Archaeology of Living Traditions*, red. av R. Layton, s. 195-200. Unwin Hyman, London
- Hansen, H.J.P.
1989 The mummies from Qilakitsoq - Paleopathological aspects. I *The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*. Meddelelser om Grønland, Man & Society 12: 69-82
- Hansen, H.J.P. og H.C. Gulløv (red.)
1989 *The Mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*. Meddelelser om Grønland, Man & Society 12. Nyt Nordisk Forlag, København
- Hansen, H.J.P., J. Meldgaard og C. Andreasen
1989 Introduction. I *The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*. Meddelelser om Grønland, Man & Society 12: 5-7
- Hansen, H.J.P., J. Meldgaard og J. Nordqvist (red.)
1991 *The Greenland Mummies*. British Museum Press, London
- Heaney, S.
1999 The man and the bog. I *Bog Bodies, Sacred Sites and Wetland Archaeology*, red. av B. Coles, J. Coles og M.S. Jørgensen, s. 3-6. WARP Occasional Paper 12, Exeter
- Hillman, G.
1986 Plant Foods in Ancient Diet: The Archaeological Role of Paleofaeces in General and Lindow Man's Gut in Particular. I *Lindow Man. The Body in the Bog*, red. av I.M. Stead, J. B. Bourke og D. Brothwell, s. 99-115. Cornell University Press, New York
- Holden, T.G.
1986 Preliminary Report on the Detailed Analyses of the Macroscopic Remains from the Gut of Lindow Man. I *Lindow Man. The Body in the Bog*, red. av I.M. Stead, J.B. Bourke og D. Brothwell, s. 116-125. Cornell University Press, New York
- Hooper-Greenhill, E.
1992 *Museums and the Shaping of Knowledge*. Routledge, London
- Hubert, J.
1987 The Disposition of the Dead. *World Archaeology Bulletin no. 2*: 12-39
- 1989 A proper place for the dead: a critical review of the 'reburial' issue. I *Conflict in the Archaeology of Living Traditions*, red. av R. Layton, s. 131-166. Unwin Hyman, London

-
- Hårdh, B.
1993 *Grunddragen i nordens förhistoria*, Report Series No. 47, Institute of Archaeology, University of Lund
- ICOM
2001a *The ICOM Code of Professional Ethics*,
http://palimpsest.stanford.edu/icom/ethics_rev_engl.html, 02.11.01
- 2001b *The ICOM Statutes*, <http://palimpsest.stanford.edu/icom/statutes.html>, 05.11.01
- Iregren, E. og B. Werbart (red.)
1994 *Arkeologi och etik*, Report Series No. 52, Institute of Archaeology, University of Lund
- Johansen, K.E. (red)
1994 *Etikk - en innføring*. J.W. Cappelens Forlag, Gjøvik
- Jones, D.G. og Harris, R.J.
1998 Archaeological Human Remains. Scientific, Cultural and Ethical Considerations. *Current Anthropology* 39 (2): 253-264
- Jørgensen, J.B.
1989 Anthropology of the Qilakitsoq Eskimos. I *The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*, Meddelelser om Grønland, Man & Society 12: 56-57
- Jørgensen, A.B., D. Robinson og C. Christensen
1999 Almosen, Denmark, A Ritual Bog Site from the 1st Millenium BC. I *Bog Bodies, Sacred Sites and Wetland Archaeology*, red. av B. Coles, J. Coles og M.S. Jørgensen, s. 121-124. WARP Occasional Paper 12, Exeter
- Kapel, H., N. Kromann, F. Mikkelsen og E.R. Løytved
1991 Tattooing. I *The Greenland Mummies*, red. av H.J.P. Hansen J. Meldgaard, og J. Nordqvist, s. 102-115. Smithsonian Institution Press, Washington
- Kaul, F.
1993 *Ide til udstillingsrum i Danmarks oldtid, civile mosefund*. Ikke-publisert brev lagret ved Nationalmuseet, København
- Kirshenblatt-Gimblett, B.
1991 Objects of Ethnography. I *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*, red. av I. Karp og S.D. Lavine, s. 386-443. Smithsonian Institution Press, Washington
- Kromann, N.P., F. Mikkelsen, E.R. Løytvedt og H.J.P Hansen
1989 Dermatological examination of the Qilakitsoq mummies. I *The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*, Meddelelser om Grønland, Man & Society 12: 83-88

- Langfeldt, B. og J. Raahede
1979 Moseliget fra Elling. Røntgenundersøgelse. I *KUML, Årbog for Jysk arkæologisk selskab 1979*: 59-66
- Layton, R. (red.)
1989 *Conflict in the Archaeology of Living Traditions*, Unwin Hyman, London
- Lidichi, H.
1997 The Poetics and the Politics of Exhibiting other Cultures. I *Representation. Cultural Representations and Signifying Practises*, red. av S. Hall, s. 151-222. SAGE Publications, London
- Lorentzen, B. og A.M. Rørdam
1989 Investigations of faeces from a mummified Eskimo woman. I *The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*, Meddelelser fra Grønland, Man & Society 12: 139-143
- Lynnerup, N.
1998 *The Greenland Norse. A Biological-anthropological Study*. Meddelelser om Grønland, Man & Society 24, The Commission for Scientific Research in Greenland, København
- Lynott, M.J. og A. Wylie
1995 Stewardship: The Central Principle of Archaeological Ethics. I *Ethics in American Archaeology: Challenges for the 1990s*, red. av M.J. Lynott og A. Wylie, s. 28-32. Society for American Archaeology, Washington
- Maxwell, M.S.
1985 *Prehistory of the Eastern Arctic*, Academic Press, Orlando
- McGee, R.
1978 *Canadian Arctic Prehistory*, Van Nostrand Reinhold, Toronto
- 2000 Radiocarbon Dating and the Timing of the Thule Migration. I *Identities and Cultural Contacts in the Arctic*, red. av M. Appelt, J. Berglund og H.C. Gulløv, s. 181-191. Dansk Polar Center, København
- McGuire
1989 The sanctity of the grave: White concepts and American Indian Burials. I *Conflict in the Archaeology of Living Traditions*, red. av R. Layton, s. 167-183. Unwin Hyman, London
- Mill, J.S.
1995 *Utilitarisme*. Oversatt av H. Nørgaard Madsen, det lille forlag, Fredriksberg
- Minthorn, A.
1996 *Human Remains Should be Reburied*,
<http://www.umatilla.nsn.us/kennman.html>, 27.09.01

Moore, S.

- 1989 Federal Indian burial policy: historical anachronism or contemporary reality? I *Conflict in the Archaeology of Living Traditions*, red. av R. Layton, s. 201-210. Unwin Hyman, London

Munksgaard, E.

- 1984 Bog Bodies – a brief Survey of Interpretations. *Journal of Danish Archaeology* 3 1984. 120-123

Møller, G

- 1989 Eskimo clothing from Qilakitsoq. I *The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*, Meddelelser fra Grønland, Man & Society 12: 23-46

NEM

- 2000 *Helsinkideklarasjonen fra Verdens legeforening. Etiske prinsipper for medisinsk forskning som omfatter mennesker*, <http://www.etikkom.no/NEM/REK/deklarasjon00.htm>, 17.09.01

NESH

- 1999 *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora*, av den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, <http://www.etikkom.no/NESH/forskretn.htm>, 05.03.01

Newberry, P. A.

- 2000 *Ethical Traditions*. Mayfield Publishing, California

Olsen, B

- 1997 *Fra ting til tekst*. Universitetsforlaget, Oslo

- 2000 Bilder fra fortida? Representasjoner av samisk kultur i samiske museer. I *Nordisk Museologi* 2000 2, 13-30

Otlet, R.L., A. J. Walker og S.M. Dadson

- 1986 Report on Radiocarbon Dating of the Lindow Man by AERE, Harwell. I *Lindow Man. The Body in the Bog*, red. av I.M. Bourke, J.B. Stead og D. Brothwell, s. 27-30. Cornell University Press, New York

Painter, T.J.

- 1995 Chemical and Microbiological Aspects of the Preservation in *Sphagnum* Peat. I *Bog Bodies, New Discoveries and New Perspectives*, red. av R.C. Turner og R.G. Scaife, s. 88-99. British Museum Press, London

Pearce, S.M.

- 1990 *Archaeological Curatorship*. Leicester University Press, London

Pedersen, P.O. og J. Jakobsen

- 1989 Teeth and jaws of the Qilakitsoq mummies. I *The mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th century*, Meddelelser om Grønland, Man & Society 12: 112-130

Petersen, H.C.

1991 Grønlændernes identitet og en kortfattet historisk oversig frem til år 1900. I *Grønlændernes Historie fra urtiden til 1925*, red. av H.C. Petersen, s.11-41. Atuakkiofik, Nuuk

Philbert, P.E

2000 Kajakmanden i Holland. *Polarfronten 4*: 14

2001 Det var ikke en grønlander. *Polarfronten 1*: 3

Polson, C.J.

1965 *The Essentials of Forensic Medicine*. Pergamon Press, London

Powell, S., C.E. Garza og A. Hendricks

1993 Ethics and Ownership of the Past: The Reburial and Repatriation Controversy. I *Archaeological Method and Theory vol 5*, red. av M.B. Schiffer, s. 1-42. The University of Arizona Press, Tucson

Pullar, G. L.

1994 The Qikertarmiut and the Scientists: Fifty Years of Clashing World Views. I *Reckoning With the Dead. The Larsen Bay Repatriation and the Smithsonian Institution*, red. av T.L. Bray og T.W. Killion, s. 15-25. Smithsonian Institution Press, Washington

Quirke, S. og J. Spencer (red.)

1992 *The British Museum Book of Ancient Egypt*. British Museum Press, London

Rasmussen, K.

1921 *Myter og sagn fra Grønland. Bind 1, Østgrønlenderene*, Gyldendals forlagstrykkeri, København

Renfrew, C. og P. Bahn

1991 *Archaeology Theories Methods and Practice*. Thames and Hudson, London

Reznek, R.H., M.G. Hallet og M. Charlesworth

1986 Computer Tomography of Lindow Man. I *Lindow Man. The Body in the Bog*, red. av I.M. Stead, J.B. Bourke og D. Brothwell, s. 63-65. Cornell University Press, New York

Richardson, L.

1989 The acquisition, storage and handling of Aboriginal skeletal remains in museums: an indigenous perspective. I *Conflict in the Archaeology of Living Traditions*, red. av R. Layton, s. 185-188. Unwin Hyman, London

Ripley, D.

1969 *The Sacred Grove. Essays on Museums*. Smithsonian Institution Press, Washington

-
- RPA
2001 *Code of Conduct and Standards of Research Performance*. Register of Professional Archaeologists, <http://www.rpanet.org/conduct.htm>, 06.11.01
- SAA
1986 *Statement Concerning the Treatment of Human Remains*, Society for American Archaeology, http://www.saa.org/Repatriation/repatriation_policy.html, 14.09.01
- 1999 *Statement of the Society for American Archaeology and the American Association of Physical Anthropologists*, Society for American Archaeology, <http://www.saa.org/Repatriation/Lobby/sciatestimony.html>, 06.03.02
- Sanden, W.A.B. van der
1995 Bog bodies on the Continent: the Developments since 1965, with Special Reference to the Netherlands. I *Bog Bodies, New Discoveries and New Perspectives*, red. av R.C. Turner og R.G. Scaife, s. 146-167. British Museum Press, London
- 1996 *Through nature to eternity. The bog bodies of northwest Europe*. Batavian Lion International, Amsterdam
- Scaife, R.G.
1986 Pollen in Human Paleofaeces; and a Preliminary Investigation of the Stomach and Gut Contents of Lindow Man. I *Lindow Man. The Body in the Bog*, red. av I.M. Stead, J.B. Bourke og D. Brothwell, s. 126-135. Cornell University Press, New York
- Schanche, A.
2000 *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*, Davvi Girji, Karasjok
- Schiebinger, L.
1994 *Natures Body. Sexual Politics and the Making of Modern Science*. Pandora, London
- Singer, P.
1994 Introduction. I *Ethics*, red. av P. Singer, s. 3-13. Oxford University Press, Oxford
- Sola, T.
1997 Museums, museology, and ethics. A changing paradigm. I *Museum Ethics*, red. av G. Edson, s. 168-175. Routledge, London
- Spindler, K.
1996 *Mannen i isen. Historien om den 5200 år gamle ismumien Øtzi*. Oversatt av Torstein Sjøvold. Universitetsforlaget, Oslo
- SSF
2001 *Vejledende Retningslinjer for Forskningsetik i Samfundsvidenskabene*, <http://forsk.dk/ssf/publ/infmtat/ssf-etik.html>, 05.03.01

- Stead, I.M., J.B. Bourke og D. Brothwell (red.)
1986 *Lindow Man. The Body in the Bog*. Cornell University Press, New York
- Sullivan, R.
1994 Evaluating the Ethics and Conciences of Museums. I *Gender Perspectives: Essays on Women in Museums*, red. av J.R. Gaser og A.A. Zenetou, s. 100-107. Smithsonian Institution Press, Washington
- Svestad, A.
1995 *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*, Universitetsforlaget, Oslo
- Tacitus, C.
1928 *Folk og seder i Germania*. Det Norske Samlaget, Oslo
- Tauber, H.
1979 Kulstof-14 datering af moselig. I *KUML, Årbog for Jysk arkæologisk selskab 1979*: 73-78
- Turner, R.C.
1995 Gazetteer of Bog Bodies in the British Isles. I *Bog Bodies. New Discoveries and New Perspectives*, red. av R.C. Turner og R.G. Scaife, s. 205-220. British Museum Press, London
- Turner, R.C. og C.S. Briggs
1986 The Bog Burials of Britain and Ireland. I *Lindow Man. The Body in the Bog*, red. av I.M. Stead, J.B. Bourke og D. Brothwell, s. 144-161. Cornell University Press, New York
- Tønseth, M.K.
1998 *Skjeletter i skapet. Arkeologi og urfolk. Nye utfordringer i faget*, hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Vitelli, K.D. (red.)
1996 *Archaeological Ethics*, AltaMira Press, Walnut Creek
- Vogel, S.
1991 Always True to the Object, in Our Fashion. I *Exhibiting Cultures, The Poetics and Politics of Museum Display*, red. av I. Karp og S.D. Lavine, s. 191-204. Smithsonian Institution Press, Washington
- WAC
1995 *First Code of Ethics*, World Archaeological Congress
<http://avebury.arch.soton.ac.uk/wac/ethics.html>, 28.01.99
- Watkins, J.
2000 *Indigenous Archaeology. American Indian Values and Scientific Practice*. AltaMira Press, Walnut Creek

- Watkins, J., L. Goldstein, K. Vitelli og L. Jenkins
1995 Accountability: Responsibilities of Archaeologists to Other Interest Groups. I *Ethics in American Archaeology: Challenges for the 1990s*, red. av M.J. Lynott og A. Wylie, s. 33-37. Society for American Archaeology, Washington
- White, C.D.
1993 Isotopic Determination of Seasonality and Death from Nubian Mummy Hair. I *Journal of Archaeological Science* 1993, 20 : 657-666
- Wylie, A.
1995 Archaeology and the Antiquities Market: The Use of "Looted" Data. I *Ethics in American Archaeology: Challenges for the 1990s*, red. av M.J. Lynott og A. Wylie, s. 17-21. Society for American Archaeology, Washington
- Zimmerman, L.J.
1989 Made radical by my own: an archaeologist learns to accept reburial. I *Conflict in the Archaeology of Living Traditions*, red. av R. Layton, s. 60-67. Unwin Hyman, London
- Ørsnes, M. og J. Ilkjær
1993 Votive deposits. I *Digging into the Past. 25 years of Archaeology in Denmark*, red. av S. Hvass og B. Storgaard, s. 215-219. Aarhus Univeritetsforlag, Århus
- Østigård, T.
2000 Forskningsetikk i arkeologi som vitenskap og sosial praksis. I *Primitive tider* 3: 120-134

PERSONLIG KOMMUNIKASJON:

- Andreasen, Claus 07.03.01 og 01.02.02
- Fischer, Christian 25.04.01
- Grønnow, Bjarne 20.04.01
- Kaul, Flemming 23.04.01
- Lynnerup, Niels 19.04.01

FORKORTELSER:

AAA	American Anthropological Association
AAA	Australian Archaeological Association
AAPA	American Association of Physical Anthropologists
AIA	Archaeological Institute of America
AIAD	American Indians Against Desecration
AMS	Accelerator Mass Spectrometry
APRA	The Archaeological Resources Protection Act
CT	Computer Tomography
EAA	European Association of Archaeologists
ICOM	International Council of Museums
NAGPRA	Native American Graves Protection and Repatriation Act
NEM	Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin
NESH	Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora
NKA	Nunatta Katersugaasivia Allagaatagarfialu (Grønland Nationalmuseum & Arkiv)
RPA	Register of Professional Archaeologists
SAA	Society for American Archaeology
SILA	Senter for Grønlandsforskning
SOPA	Society Of Professional Archaeologists
SSF	Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd
WAC	World Archaeological Congress